# TITI LIVII
# HISTORIARUM ROMANARUM
## LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

Io. Niç. Madvigii.

EDIDERUNT

Io. Nic. Madvigius et Io. L. Ussingius.

**VOL. I PARS II.**

LIBROS A SEXTO AD DECIMUM CONTINENS.



HAUNIÆ MDCCCLXI.

Sumptibus librariæ Gyldendalianæ (F. Hegel).

Tipis Schultzianis.

PARISIIS. APUD A. FRANCK. — LONDINII. APUD WILLIAMS & NORGATE. — LIPSIÆ. APUD T. O. WEIGEL.

Paa den **Gyldendalske Boghandlings** Forlag er udkommen:

Io. Nicolai Madvigii

## opuscula academica.

Ab ipso collecta, emendata, aucta.

Vol. I ($34^3/_4$ Ark). — 2 Rdlr. 64 Sk.

*Indhold:* De L. Apuleii fragmentis de orthographia nuper inventis. — De locis aliquot Iuvenalis interpretandis disputatio. — De loco Ciceronis in libro IV de re publica ad ordinis equestris instituta spectante disputatio. — De L. Attii didascalicis commentatio. — Præfatio editioni orationum selectarum Ciceronis præposita. — De emendatione locorum aliquot orationum Ciceronianarum. — De locis aliquot selectarum Ciceronis orationum disputatio altera. — De iure et condicione coloniarum populi Romani quæstio historica. — De aliquot lacunis codicum Lucretii. — De locis aliquot Ciceronis orationum Verrinarum dissertatio critica. — De emendatione aliquot locorum orationis Tullianæ pro M. Caelio disputatio. — De emendandis Ciceronis orationibus pro P. Sestio et in P. Vatinium disputatio.

Vol. II ($24^1/_2$ Ark). — 2 Rdlr.

*Indhold:* De emendandis Ciceronis orationibus de provinciis consularibus et pro Balbo disputatio. — De formarum quarundam verbi Latini natura et usu disputatio. — De emendandis Ciceronis libris de legibus disputatio. — De locis aliquot Iuvenalis explicandis disputatio altera. — De locis quibusdam grammaticæ Latinæ admonitiones et observationes. — De tribunis ærariis disputatio. — Præfatio editioni Hanniensi Ciceronis Catonis et Lælii præposita. — Præfatio editioni repetitæ Ciceronis orationum selectarum præposita. — Miscellanea critica.

Io. Nicolai Madvigii

## emendationes Livianæ.

(40 Ark). — 4 Rdlr.

## M. T. Ciceronis

**Cato major et Læliius** sive de senectute et amicitia dialogi.
Recensuit et præfatus est Dr. *I. N. Madvig.* — 28 Sk.

See Omslagets 3die og 4de Side.

# TITI LIVII
# HISTORIARUM ROMANARUM
## LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

Io. Nic. Madvigii.

EDIDERUNT

Io. Nic. Madvigius et Io. L. Ussingius.

**VOL. I PARS II.**

LIBROS A SEXTO AD DECIMUM CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCLXI.

Sumptibus librariæ Gyldendalianæ (F. Hegel).

Typis Schultzianis.

# PRÆFATIO

## Io. Nicolai Madvigii.

Antequam ad nostræ recensionis in his quinque libris formam, ut in superiore parte, comparatione exempli Weissenborniani monstrandam venio, de duabus rebus breviter dicendum est.

Primum in annis in paginarum margine notandis quoniam aliqua erat difficultas propter fastorum et ætatis urbis computandæ discrepantiam, quum ipsum Livium appareret non secutum esse perpetuam seriem fastorum ad certam de urbis ætate opinionem accommodatam, quæ exprimi posset, hac usi sumus ratione. Primum omisimus eum annum, qui vulgo Camillo dictatori post receptam a Gallis urbem assignatur (365 ab u. c., 389 a. Chr.), sed a Livio non significatur, quo factum est, ut ab initio libri VI ad c. 34 uno anno minus ab urbe, uno plus ante Christum numeraremus, quam vulgo numeratur; deinde autem eum annum notavimus, qui VI, 34 et 35 a Livio sine tribunorum militum nominibus significatur tamen, quo C. Licinius et L. Sextius primum tribuni pl. fuerunt, quoniam narratio non patitur, horum tribunatum plebis in eundem annum includi, quorum tribuni militum c. 32 nominantur. Itaque hinc nostri numeri cum vulgari ratione consentiunt, eorum scilicet, qui primos consules a. 245 ab u. c. ponunt. Hunc consensum ne turbaremus, tres annos, qui post hoc tempus vulgo dictaturis sine consulibus notantur, a Livio autem recte sine dubio omittuntur, non illos quidem in margine separatim notavimus, sed tamen universo numero comprehendimus (ab u. c. 430, 445, 453, a. Chr. 324, 309, 301); idemque servavimus in anno et consulum pari incuria, ut videtur, a Livio omisso libr. VIII, 17 (a. u. 421, a. Chr. 333).

Alterum hoc est. Nescio quo errore, sive negligentiam aliquis appellare mavult, fugerat notitiam nostram libellus iam a. 1859 ab A. W. Zumptio Berolini editus *de Livianorum librorum inscriptione et codice antiquissimo Veronensi* (39 pagg. formæ quaternariæ), in quo quum maiores quasdam particulas (unam duorum foliorum, libr. III, 7, 3 ad 8, 8, tres singulorum foliorum, III, 12, 7—13, 5, III, 18, 10—19, 5, III, 23, 5—24, 5) a se e codice palimpsesto descriptas exposuit, tum sparsim quædam aliunde annotavit. (III, 7, 3 — 7, 7 et III, 12, 7 — 13, 5 a se exscripta ediderat iam Detlefsen in *Philologi* vol. XIV p. 160.) Eum libellum si habuissem, quum emendationes Livianas edebam, certius, quam p. 4 feci, Veronensem codicem, cuius triginta folia geminata supersunt, ad lib. III, IV, V, VI pertinentia, ab ceteris, quibus subscriptio Nicomachorum et Victoriani unius familiæ notam imprimit, segregassem, addidissemque, eum præter sua menda erroresque minime paucos habere etiam vel in his particulis manifesta aliquot menda cum ceteris communia, antiquioris iam labis et depravationis indicia (ut III, 7, 6 *T. Verginius Rutilius*, III, 29, 7 *Fabius Quinctius*, VI, 11, 9 *res damnosissima*, quod frustra Zumptius defendere conatur, quasi commemorandum Livio fuerit, æs alienum esse damnosum, quanquam reapse non damnosum est, sed ex rebus damnosis oritur, et etiam divitibus damnosum, quibus æs alienum molestum esse non solet). In ipsa etiam oratione superiorum librorum pauca quædam nec magna mutassem, hæc fere: III, 7, 5 Veronensi cum ceteris parens (et Ussingio in eam partem disputanti) restituissem *ab Tusculana*, etsi, Tusculana vallis quæ dicatur, paulo minus depressa quam Albana, coniectatur tantum; III, 8, 7 Veronensis auctoritate omisissem *in* ante *re subita;* III, 24, 5 scripsissem eodem auctore *frequentem ad signa* (om. *que*), postremo V, 44, 7 *capite arma frequentesque me sequimini.* Nam alia incerta sunt. Sed caruissem non exiguo fructu et recti iudicii confirmatione. Tum enim codicis Veronensis auctoritate in IV, 21, 6 sustulissem *non* ante *exiret* et § 7 *oppido aut.* Nunc hæc verba ab Ussingio et me sola rationis vi et argumentorum pondere damnata quum codex Veronensis prorsus omittat, simul magnopere admonet, in aliis quoque locis ut veræ et caute exquisitæ rationi parere audeamus; nec deterreor, quod eodem loco codex Veronensis *metum* a T. Fabro et me damnatum tenens (*tantum metum vetustatis*) antiquius id interpretamentum esse ostendit. Atque etiam in V, 55, 1 cod. Veron. pronomen *eos* a me (præfat. p. I p. XXIX) addubitatum omittit. Videndum, possitne *movere* de oratore absolute dici (Eindruck machen). Sed de his satis. Restat, ut exponantur

## Exempli Weissenborniani scripturæ a nostro discrepantes.[1])

**Lib. VI.** Cap. I, 6 legatus *sine uncis* (*Cobet. Inepte uno vocabulo præcipitur, quod tota sententia declaratur:* ad quos m. e. orator.) 8 Camillus. [iterum] is (*Baumg. Crus.*) 11 nullius (*P Eins., alii*) II, 3 in amicitiam (*P et ipse M, teste Zumptio in libello supra citato p. 20*) 5 eiusdem (*Eins., recc. quidam*) | cuius (*P H, recc. quid. Em. 28*) III, 7 (*Probabiliter altero loco* portas *cod. Lov. 2 omittit*) IV, 7 *et* 8 Rufus exercitum V, 3 habuerunt (*Mg. Em. 130*) 5 moverant (*Mg. Em. 129; M m.* 1 moveunt) 8 ædis VI, 5 voluntarios *sine uncis* (*Mg. Em. 130*) 8 dictatorem *sine uncis* (*Mg. Em. 130*) 14 (*Non improbabiliter Reiz* quæque alia belli) VII, 2 resistentes (*Gron.*) IX, 5 (*Em. 51*) 6 in Volscis missi (*Iac. Gron.*) 9 non tam a spe (*codd. omnes, excepto M, in quo est* montana spe) XI, 3 esse, tantum *sine uncis* (*Mg. Em. 131*) 9 (res damnosissima *cum cett. codd. etiam M, teste Zumptio p. 23, et Veronensis; vid. p. IV*) XII, 1 (inductum *recc. pauci, M* induci indictum; *cet. et Drak.* indictum) 3 prætermissumque (*L, recc. duo. Non dicitur pro verbo:* hoc tacitum est.) 8 vatesve (*cod. Rhen. aliique*) 10 pavore (*L H, recc.*) XIV, 2 intuenda erant (*Gron. Nihil ad hunc locum pertinent, quæ scripsi Em. 103. Nam neque sic gerundivum accipi potest cum* erant *couiunctum, neque aptum est:* quum agebatur de intuendis, *sed:* si quis intueretur.) 11 cum *sine uncis* (*Drak. cum Lov. 5.*) XV, 10 sortem aliquam ferte (*Mg. Em. 132*) XVII, 3 populares *sine uncis* (*Mg. Em. 132*) 6 remisso, id quod (*Douiatius; Em. 14 sq. 132 n.*) 8 (*Exspectes:* a quo in sociis. *Neque enim abstinendi a sociis et iis parcendi notio apta est.*) XVIII, 1 (*Scrib. videtur* snb exitum anni) 3 iam in propinquum certamen aderat et Manlius. advocata (*Gron.* iam in *M, ceteri tantum* in) 6 quot enim clientes (*Mg. Em. 133*) 12 etiam *sine uncis* (*Gron.*) XIX, 1 libertatis 4 nam [et] quia (*Mg. ad Cic. Fin. 804. Potest etiam scriptum fuisse:* nam ei quoque quia *et* quoque *excidisse ante* quia.) | ii tum XX, 8 produxit *sine uncis* (*Rhen. Em. 133 n.*) nominatum (*Mg. Si* nominatum *in indicio intelligimus, nec infinitivus passivus — nam* esse *audiri oportet — nec accusativus in structuram orationis includi potest; de magistro equitum absenti nominato, hoc est, dicto si quis intelligere conetur, eius rei mentio ab hoc loco alienissima est.* Nominatim *refertur*

---

[1]) Comparatio facta est in sexto libro, ut in superioribus, cum exemplo Teubneriano a. 1860, in septimo ceterisque, quoniam ii illo nondum, quod seiamus, continentur, cum exemplo apud Weidmannos edito (alterius editionis).

*ad* commemorasse.) 11 locum *errore typorum* 16 erepta manibus (*H; M m. 2 et L* ereptæ man.) XXII, 5 L. Lucretio M. Fabio *errore* XXIII, 6 (*Non improbabiliter Alschefskius:* Quem insidiis instruendis quærentem locum? *Codd. enim*: insidiis instruentem locum.) 11 (*Scriptum oportuit cum T. Fabro:* veniam eam petere.) 12 in eventu (*cod. unus rec.*) XXIV, 9 temeritatis (*codd. recc.*) 10 aciem, tradi (*Videntur equi in aciem traditi dici, hoc est, inter pedites et post illos retracti;* optimum in aciem fluctuantem *nihil est*; *si quid esset, videretur significare* ad aciei fluctuationem efficiendam utile; *nec* tradi equi *absolute dici possunt.*) XXV, 7 itineris (*ed. Mediol. 1505*) XXVII, 3 (*Fort.* summam etiam invidiosius tribunis. *Em. 133*) 10 minor præsens (*Stroth.*) XXVIII, 6 his ibi XXIX, 4 ex fuga dissipati (*Mg. Em. 134*) XXXI, 4 quoad bellatum (*Weissenb. Em. 135 n. Mire Livius coniunxit:* ne quis tributum daret aut ius diceret, *quasi utrumque eiusdem esset ac non alterum civis onus ferentis, alterum magistratus cogentis. Æqualius futurum erat:* tributum imperaret aut . . diceret.) 5 dextrorsus maritimam (*Mg. Em. 135*) XXXII, 6 (*Fort.* satis certam. *Em. 135*) XXXIII, 9 Tusculi *sine uncis* (*Mg. Edd. ante Drakenb. omiserant* Tusculi *post* mœnia.) 11 excipitur aliquanto maiore (*Alsch. Codd.* excipitur aliquanto maior. *Parum recte* clamor clamore excipi *dicitur.*) XXXIV, 1 tanto (*Mg. Ablativus apud* crescere *rationem non habet, ortus ex superiore* quanto. *Recta forma servatur h. libr. c. 38, 5, ubi in uno et altero cod. recentiore factum est* tanto, *et, inversa ratione, V. 10, 5:* quantum augebatur . . . , tanto maiore *cett. et XXXII, 5, 2.*) XXXV, 1 plebis (*codd. præter M*) 4 (*Admodum probabiliter Cuiacius:* æquis pensionibus, *quomodo Livius sæpe dixit;* portionis *vocabulum apud eum non reperitur nisi* pro portione, *ut apud Varronem et Ciceronem.*) 9 (*Fortasse recte codd. quidam recc.* quam nunc) XXXVI, 8 stupentes animi vocibus alienis id (*Mg. Em. 136. Video esse, qui iungat* vocibus animi alienis *et enarret* expertibus; *ego, quid sit* vox animi expers, *non intelligo; ordinem verborum non minus obstare quam usum adiectivi* alienus *Livianum video.*) 12 plebem, ni potius quam sortem [creditum] solvat (*Gron. Apertissima est comparatio eius, quo tribuni creditores contentos esse iubebant, et horum inclementiæ;* ni, *quod in bonis codd. est, ex* in *ortum est. Creditores non sortem solvi nolebant, sed sola sorte sine usuris creditum solvi et debitores liberari.*) XXXVII, 2 plebis fec. (*codd. quidam recc. Meliores* plebi) 6 qui crederent duobus nunc in locis (Quid *Douiatius*, crederent duobusne *codd. omnes; Em. 136 n.*) 8 numqui enim XXXIX, 6 in aciem 10 (*Fort.* populi Romani postulare, *ut* id *ortum putetur ex* PRi.) XL, 11 licebit. tu de

fenore ... iubeas, et — hoc portenti non fiat ... videas? (*Mg. Em. 137*) | uti L. Sextium illum atque (*MPm. 2; recc. et Pm. 1* L. Sextilium) 12 *et* 13 ferat illud? si quis (*Mg. Em. 137*) 17 consulem esse (*Mg. Non dicitur absolute* pro haud dubio, *ut sit* haud dubie, *nec rectum est:* pro haud dubio consul sum, *sed rectum de candidato certæ spei:* pro haud dubio consule est, *id est*, haud dubius cons. putatur.) XLI, 2 *et* 3 faciat — omitto ... numeratis —, quis est *cet.* 4 dictum est, etenim dignitas (*Mg. Em. 137*) 8 quid enim est, si ... non pascentur (*Mg. Em. 138*) | vestri 11 tollitur. (*Interrogationem notavimus.*) XLII, 8 fuga longinqua *e coni. Gron. et tum* ab hoste sese *sine uncis* (*Mg.*) 11 quum tamen (*A. Periz.*) 12 deum immortalium [causa libenter facturos] fore (*Mg. Em. 138, Bemerkungen über lat. Sprachlehre 64*) 13 (facturos *Mg. l. c.* Edebatur *acturos*).

**Lib. VII.** Cap. I, 2 Mamercus (*Pigh.*) 8 quam matura tam acerba (*Mg. Em. 139*. Quamvis *etiam Wssnio in mentem venit.*) II, 4 ludiones ex Etruria (*Mg. Em. 139*) 6 ludio (*id. ibd. MHL* ludios) 8 annis (*M. Em. 474*) III, 3 C. Genucio | Mamerco 5 (*Em. 140*) 8 ex lege templum (*Mg. Em. 140*) 9 rei publicæ gerendæ (*MPL*) | religione (*LH; P* relegiones) IV, 2 lata (*Mg. Neque* acerbitas lata *pro* tolerata *usitate dici videtur — intra certas enim verbi significationes eius participii usum constitisse credo — et prave dicitur* acerbitas ferri damno civium *pro eo quod est:* a civibus ferri damno; *contra rectissime summa acerbitas significatur, quæ malis civium lætetur.*) 3 ipso suo V, 9 et antea *sine uncis* (*Duker*) VI, 2 explere (*codd. pauci recc.*) 4 esset? silentio (*Mg. Em. 141*) 9 præcipitaretur; legionibus (præcipitaret *M;* et *add. Mg. Em. 143, 144*) | interfecissent (*Mg. Ridiculum est, aliquem interfectum esse ab insciis, quem — iam ante — interfecissent; itaque in codd. recc. coniectura natum* interficerent; *sed et cum abundantia vitiosa et præpostero ordine aliquis dicitur* ab insciis, quem interficiant, occidi. *Lenissima emendatio est.*) | occideret (*codd. dett. Em. 144.*) VIII, 6 (ab Signinis *Creverius; codd. et Drak.* ab signis) IX, 5 propria (*codd. quidam recc., nam de H dubito.*) X, 8 plenum omnem (*Em. 145; add. Liv. I, 41, 1 et 54, 10; II, 24, 1; V, 26, 9*) 13 prope modum (*Mg. Em. 144*) XII, 5 proximo (*Mg. Em. 145. Periculum non ad omnes agros pertinuit, sed ad eos tantum, qui bello proximi erant. Aberrat Kochius.*) 6 consules is (*errore, opinor.*) 7 ab his 11 in dies et locis *sine uncis* (*Mg. Em. 146;* faceret *post* locis alienis *retractum ferendum videtur, etsi potuit eodem errore transponi, quo c. 38, 9* et ætate haberet *scriptum est pro* haberet et ætate. *Locus, qui idem manet, cum tempore labenti coniungi nequit.*) 14 vociferare XIII, 3 Scilicet, dictator (*P; Em. 148*) 7 credamus

(*quod retentum oportuit*) 8 patribus, quæ sicut vos .... dicat. quis tandem suscenseat milites nos esse... acturos? (*Mg. Em. 146*) XIV, 1 cernebat (*P*; *nam M* cernebat censebat, *H* cernebant censebat; *Em. 30*) 8 movere (*MLH*, *Em. 188*) acceperint (*LH. ut videtur*, *et recc. MP* acceperent) XV, 7 perculerat XVI, 1 [accepit] (*M* scivit accepit; *Em. 17*) facit (*P ceterique*, *exc. M*) XVII, 10 (*Fort.* rediit) XVIII, 4 esse, si plebeius (*Mg. Em. 149*, *MPH* esset, si) 9 victa .. plebis, eo XIX, 1 gesta, cum Tiburtibusque ad (*Mg. Em. 149*) XX, 9 ædis XXI, 5 (una animos *Ienicke. Codd. et Drakenb.* unanimos. *Offendit* alienum æs *pro ære alieno hoc uno loco sine causa positum; est enim pro uno nomine.*) 6 Q. Publius et T. Æmilius (*Mg. Em. 68*) XXII, 9 (*M* reciperantur ius; *em. Weiss. Ceteri codd. et edd.* reciperando ius.) 10 (Manlio Cneo *verum non est; vid. præf. partis I ad III*, *29*, *7*. *Codd.* Manlioneuio. *Fortasse prænomen primum omissum*, *postea additum est.*) XXIII, 6 integi (*ed. Frob. 1535*, *Em. 149 n.*) XXV, 2 consulatum.... fœdiorem, *sine uncis* (*Forchhammer et Mg. Addito* consulatum, *prorsus prave adhærent illa* ut se consulem *cett.*, *in quibus inest mercedis significatio. Prave etiam* consulatum *sic interponitur*, *ut* fœdiorem *ad id nomen referatur*, *non ad* mercedem.) 4 decertarent (*ed. Vascos. Imperfectum ante* discesserint *prorsus excluditur addito* semel.) 7 (*Fort.* intendere; *Em. 150*) | cœtus *sine uncis* (*Om. cod. quidam Hearnii.*) XXVI, 1 in *om.* (*Mg. Non exercitus stationibus terebat tempus*, *sed qui in stationibus erant*, *quieti tempus terebant.*) 9 inferum (*edd. vett.*) XXVIII, 2 adversum (*codd. pauci recc.* Adversum *significatione non locali præter hunc locum habet M. VI*, *38*, *4 — in V*, *4*, *14 L redarguitur ab MP —; alibi semper apud Livium* adversus) 9 redit XXIX, 1 hostium *om. errore.* (spatio *damnavit Gron. Em. 15*) XXX, 8 his 11 his | qui eam implorantibus aliis auxilium dum s. v. s. præstant [omnes] ipsi (*Mg. Em. 151 vitia scripturæ codicum recte exposita sunt*, *emendatio non recte tentata; nam nec* iam *aptum est — debebat saltem esse* ante *et coniungi cum* ipsi —, *et prave id*, *quod imploratum quodque præstatum est*, *duobus vocabulis significatur:* opem.... auxilium. *Ex* eam *faciendum* ea — *misericordiam et auxilium — tollendumque* auxilium. *Relinquitur* omnes *sine dubio corruptum*, *e quo nihil efficere possumus. Ergo cum Scheibio seclusimus. Quod fuit*, *qui* præstant comes *scribi vellet*, *comitas non apte laudatur eorum*, *qui in bello ultra vires auxilium præstant.*) 18 ascendit | quidquid [id] deinde (*codd. omnes*) | quidquid fuerimus (*codd. recc.*, *sed L et alii quidam* quidquid id ipsi f., *P* quidquid id f. *M hæc om.*) 22 certum habeo, quid illis... animis renuntiare iubeatis (*Mg. Em. 151*, *152*) XXXII, 8 *et* 9 nu-

merent... habeant... compulerint (compulerit *codd. boni omnes*) 11 (*Em. 103*) 12 factionibus modo nec (*Glarean. Em. 152 n.*) XXXIV, 13 (*Probabiliter Weiss.* diduci) 14 et dum lucis (*P ceterique præter M*) XXXV, 6 ipsi... arcuerint... circumdederint (ipse *ed. Froben. 1531*, arcuerit *et* circumdederit *P Klock. Em. 152*) XXXVI, 7 ad consulem in castra, ingenti (*Gron. Lov. 4*) | universos *omisso* que (*P ceterique præter M et Lov. 4*) XXXVII, 2 [singulis] bubus privis binisque (*M P*, *in cuius margine est* privisque tunicis, *codd. recc.; LH duoque alii* privisque binisque tunicis. *Em. 32 n.*) 4 (*Vix rectum esse posse* qua... certamine ultimo, *demonstratum est Em. 153. Sed in emendatione ibi proposita dure* quo *copulatur cum* accito, *interposito nominativo. Fuitne* quia?) 6 impedimentis castrorum (*Mg. Neque* relinquere impedimenta valido præsidio *dicitur neque ulla sunt* impedimenta castrorum, *quæ in codicum scriptura necessario significantur. Ed. Mediol. 1505* castrorum cum, *præpositione pravo loco inserta.*) 11 interim quieto Romano *e Lov. 4* (*Mg. Codd. PHL alii* interim quia et Romano, *M* interim qa Romano, *notato* q *lineola. Edd. superiores* interim et Romano. *Em. 154.*) 13 (*Fort. scribendum* relictisque ex duabus legionibus... gravi edicto monitis, *hoc est: iis, quos ex d. l. relinquebat*, *monitis; Em. 153; cfr. V, 21, 12:* deiectis... armatis.) 16 his XXXVIII, 4 (*Probabiliter Sigon.* Suessulanorumque) 7 labem (*codd. recc.*) 9 comperta et ætate haberet et (*Em. 12*) | frustrare (*edd. quæd. vett., fort. unus et alter cod. rec.*) XXXIX, 6 eiectos (*Gebhard. Em. 155 n.*) 14 [ni sequeretur] (*Em. 154*) 17 Mamercum XL, 1 ventum est, arma (*Duker*) 2 quærere ad conloquia. Quinctius (*Mg. Em. 155*) 3 complexus, ad colloquium (*Mg. Em. ibd.*) | Corvinus 4 (haud minore *Iac. Periz. Codd.* haud — *al.* aut ·· minor, *et ita Drakenb.*, *aliter interpuncta oratione.*) 8 is eram (*cod. unus et alter rec.*) 9 *et* 10 geretur, ut neque... in vos — horreo dicere — hostis. ergo vos (*Mg. Em. 156*) 13 istinc *errore* XLI, 4 (*Videndum, ne scribi debeat:* ne quis, qui tribunus. *Nam* ubi *in hac orationis forma insolens est.*) 6 esset, [qui] ab (*Em. 13 et 15*).

**Lib. VIII.** Cap. I, 1 Mamercus 2 venit II, 5 quibus usi (*Mg. Em. 157*) 10 victoriam, quam... ex... hoste eripuissent (*Duker; Em. 157 n.*) III, 3 celabantur — priusquam... volebant — tamen (*edd. vett. Parenthesis in hac continuatione* celabantur... volebant *vix locum habet.*) 5 Fabius: creavit (*cod.? Sigonii*) 9 ex colonis (*codd. quid. recc.*) IV, 2 possimus (*L?*) 3 si fœdus est, si societas, æquatio (*Mg. Em. 158*) | secernere ab se consules (*Mg. Em. 159; VIII, 13, 3 P* consulibus *pro* consiliis *habet.*) 4 datur? ubi..., ibi... pars est? (*Mehler Mnemos. 1, 96. M* esse) 10 postulando eo, quod (*M m. 2, A. Periz. Em. 159 n.*)

V, 3 (*Tollendum fortasse* nunc *post* benignitate, *retractum huc ex inferiore loco:* nunc etiam Volscis. *Vitiose hæc cumulantur:* Tempus erat iam . . ., quum . . . nunc . . . videretis; *et incommode deinde subiicitur* nunc *in notando novo gradu.*) 8 captus atque ipse (*Alschefskius*) VI, 15 præsidiis sæpe, isdem VII, 11 cuspidi *errore* 12 facti futurique (*codd. recc. pauci*) 18 (*Em. 159. Fieri tamen posse iam videtur, ut specimen virtutis deceptum vana imagine dicatur pro virtute et animo decepto, quemadmodum Ovidius ex Pont. IV, 6, 15 culpam deceptam appellat, in quam deceptus inciderit, et* in te, *ablativo casu, ferendum sit, ad hoc unum membrum relatum.*) 21 velut emerso (*Mg. Prave adverbio* itaque *proxime subiicitur non consequens, sed in contrarium conversio — animus iam a stupore emergens — et hæc ipsa conversionis significatio interpositis, quæ ad superiorem animi habitum pertinent* — quum . . . stetissent —, *divellitur ab ea voce, a qua ipsa conversionis significatio incipere debebat*, repente. *Una littera sublata, primum describuntur animi admiratione et metu oppressi, tum* repente *mutatio facta.* Ab admiratione *Liviano usu dicitur:* propter admirationem, admiratione.) VIII, 4 [ordo . . . habebat.] *e coni.* (*Em. 160 n.*) | duos centuriones (*Mg. Nota* II *fuisse videtur.*) 6 (frons in acie *vix verum est; codd.* foris in aciem. *Fuitne:* Hæc prima sors in aciem . . . agebat?) 7 unam quamque primam pilum *sine uncis* (primum *codd. omnes; uncos add. Mg. Em. 160 n.*) | [tribus . . . erant.] (vexillum *delendum iudicarunt Lipsius et Gron.*) 10 suberecta (*codd. aliquot recc.*) 19 (Vesuvii; *Em. 160*) IX, 4 ope, Valeri (*M* opem Valeri) | Romani, præi (*Interp. mutavimus*) 7 peto feroque (*Forchhammer. Ex* petoroque *natum* peto feroque, *suppleta non recte syllaba.*) 8 populi Romani *om.* (*add. Gron.*) 9 insilivit 10 immisit. conspectus . . . visu, sicut (visus *M et Lov. 4; interpunxit Mg. Em. 162. Seyffertus scribi vult* . . . acie et aliqu. aug. homine visus, sicut; *neque enim* humanum *pro* homine *dici. Sed non prorsus idem est* humano augustior *et* homine, *illudque apud Livium satis, opinor, defendit Ovidius Fast. II, 503:* humano maior.) 14 addebantque (*codd., nisi quod M* adderantque) X, 3 pellerent vi tamen hostem (*Mg. Em. 163*) 5 surrexerunt *errore* 12 hostia (*codd. recc.*) 13 pure faciet qui sese devoverit. Vulcano . . . volet, sive hostia sive quo alio volet, ius est. (*Mg. Em. 163*) XI, 3 Lanuvio *e coni. A. W. Zumptii* (*recte*) 6 *nulla lacunæ nota* (*Mg. Em. 6*) XII, 4 Titus Æm. 12 (agro *suspectum T. Fabro et Gronovio non sine causa*) 16 ex plebe, cum eo ventum sit, ut ntrumque plebeium consulem fieri liceret (*Mg. Em. 164;* consulem *om. codd. omnes; nam Sigonii non numerandus est.*) XIII, 2 (*Fort.* Iam in Latio; *nam* Romanis, Etruriæ status huius illiusve modi esse *pro* apud Ro-

manos, in Etruria *non magis usitate dicitur*, *quam si dicas*, Latinm eum statum rerum habere.) 6 (*Rectius et magis ex suo more Livius scripsisset:* quanquam maiore mole, æque prospero eventu, *ut caput sententiæ esset in eventu*, *significata simul difficultate.*) 18 quod (*edd. vett.*) XIV, 6 ad mille pondo clar. (*Mg. coniectura dubia; Em. 166 n. 1; codd.* ad mille passum) 8 est; civitas (*M ceterique præter P*) XV, 2 Aurunci T. Manlio (*edd. vett.*) 4 (*Fort.* appellatur, *ut in Lov. 4; Em. 166 n. 2*) 8 dextra viam (*Mg. Em. 166; et sic cod. Helmst. apud Gron.*) 9 primum (*Duker*) XVI, 12 comitiorum causa, *omisso* habendorum *errore* 13 (*scribendum erat*: Sp. Postumius. Ei, etsi belli pars *cet. Excidit* ei *ante* et.) XVII, 6 ut et dictatorem (*P omnesque præter M et Lov. 4*) XVIII, 1 T. Valerio (*Sig.*) 4 noxiæ (*P ceterique præter M*) 7 recondita letalia invenerunt (*P omnesque præter M*, *qui* recondita uitalia. *Em. 27 n.*) 12 (*In* fecisse *mendum est; Em. 167;* fuisse, *quod Seyfferto in mentem venit mihique olim venerat*, *pro* factas esse *vix dicitur*, *nisi ubi summa celeritas effectus significatur:* et [statim] fuisse.) XIX, 4 Vitrubius Baccus (*In c. 20 semel M P*, *semel P* Vitruvius; *h. l. M P* Vacci prata) 14 populum *om.* (*codd. præter M et Lov. 4*) XX, 3 iussi, Mamercinus (*PH alii*) 7 in carcerem (*Mg.*) 8 Sango . . Sangus XXI, 6 pars melior (*Duker. — Fortasse etiam e Klock. scribendum* responsum) XXII, 2 Sidicinorum (*Alschefskius. Codd.* Segninorum, *M* s † † orum *mediis erasis. Neutrum nomen certum est; sed Sidicini longius remoti; Hernici ad meridiem versus hucusque pertinere potuerunt. Unius urbis incolæ nominati esse vix possunt.*) 4 tribunatumque (*codd. omnes; et recte aliquis* tribunatu — *bei dem Tribunate — aliis præferri dicitur;* tribunatum *ferri nequit hoc verborum ordine* . . . absens petentibus.) XXIII, 1 *et* 2 Palæpoli miserat [Romæ compertum], Cornelius dilectum (*codd.*, *Em. 167*, *ubi p. 168 v. 4 scriptum oportuit:* in bonis codd., nisi quod in *L* Drakenborchius *Cornelius* esse scribit.) 7 ab his 9 regant (*P ceterique præter M*) 10 ituros esse respondissent *sine uncis*, *nec lacuna notatur* (*Mg. Em. 168. Verba inclusa M non habet, nisi quod recentior manus ea in margine adscripsit.*) 12 cum Q. Publilius (*codd. præter P*) 15 scriptum esset (*P H recc. plerique; Em. 169 n.*) 17 tamen (*codd. quid. recc. Crimina tribunorum non spectabant ad Marcellum contra augurum decretum in dictatura retinendum.*) XXIV, 4 ut ceterum (*Em. 12*) Potentiam ex Lucanis, Sipontumque *Apulorum et Consentiam* Bruttiorum ac Terinam *e coni.* (*codd. omnes. Confusionis aliquid esse in nominibus apparet; correctio incerta est; fort. scribendum:* Heracleam, Tar. col., ex Lucanis Metapontumque, Consentiam Bruttiorum ac Ter.) 7 inundantes (*Mg. Em. 169*) 9 congressus (*M et

*reliqui, exc. P et paucis recc.*) 13 quod ubi (*ed. Ascens. 1513*) XXV, 6 a suismet ipsis (*Gron.*) | indigna iam liberis (*Mg. post Gron., qui* indigna in lib.) XXVIII, 2 poterat (*Lov. 4*) 3 ut florem (*Mg. Em. 170*) XXIX, 3 (non nova *Duker; codd. et Drakenb.* nova) 13 aut vulnerum ira (*Mg. Em. 170*) XXX, 11 (*Quod Em. 171 probatur e 3 codd. dett.* proripuit, enimvero, *verum non est;* tum *refertur ad* si, *quod sequitur, ut VII, 34, 14;* tum vero nos... simus, si. *Nec tamen hæc defendunt codicum scripturam in III, 19, 11, quod ibi et* tum *refertur ad superius et* tuleritis *pravum est.*) XXXII, 1 clamor est tota (*P; MHL* clamor ē tota) 5 interrogo, cum, si... fuerit: — quin tu respondes (*Interpunctionem correximus.*) 8 (*Codd. boni* est respondeat extra; *emendavit Alsch. Vulgo omittebatur* at.) 9 adversus singula quæque *e coni. Ienickii* (*codd.* adv. sing. quæ. *Em. 12*) 11 [in contionem] (*P aliique. Probabiliter T. Faber:* tumultu iam contionem misc. *Em. 171 n.*) XXXIII, 11 Vincit (*P ceterique præter M*) 17 (*Vellem Livius scripsisset:* Ne populi quidem... iram unquam; *nam hoc* ne iram quidem, *non video, cui contrarium respondeat; recte diceretur:* ne populi quidem, *quem potentia violentiorem reddere posset. Sed Livius ipse minus recte sententiam conformavisse potest.*) XXXIV, 3 de *sine uncis* (*Gisb. Cuper et Douiat.*) 5 (*Em. 172 n. De* esset, *pro quo requirebam* futura esset, *cfr. VIII, 13, 14.*) 6 dictatorem et ius (*Duker; Em. 172 n.*) 9 (*Fortasse:* licentia soluta se; *Em. 171*) XXXV, 10 recessit (*codd. quid. dett. Em. 172 n.*) XXXVI, 4 aciem loco *om.* ita (*Mg. Em. 172. Quod Seyffertus scribi voluit:* ita instruxit, ita aciem loco... firmavit, *is non paulo liberior est ordo, sed pravissimus.*) 5 comitate (*Gron.*) 7 dexter (*codd. duo recc. Em. 173*) XXXVII, 2 agebatur (*Gron.*) | rettulerant (*P ceterique præter M*) 8 animadverteretur, quorum ope (*codd. tres recc. Codd. mell.* quorum eorum ope) XXXVIII, 6 ausus luce demum (*P ceterique præter M. Prorsus prave* ausus *ante* demum *ponitur.*) 10 et hercule (*cod. Gelenii, edd. vett.*) 11 quisquis (H? *codd. aliquot recc.*) 15 invenies; equosque (*Mg. Em. 173*) XXXIX, 1 quæ *sine uncis* (*Mg. Em. 173 n.*) XL, 4 familia (*codd. tres recc. Em. 173 n.*).

**Lib. IX.** Cap. I, 7 quem tibi... feram, neminem... fugio (*Em. 174 n.*) II, 9 obiacentem molem (*Sigon. Em. 9. Non invenere* saxorum obiacentem molem *ipsam, sed clausas ea mole angustias.*) III, 1 viarum, "alius:„ per adversa (*Muret. Em. 174 n. Perverse hæc separantur. Contrariæ ponuntur duæ sententiæ, erumpere suadentium et desperantium.*) 3 venies (*cod. Gærtn. Em. 174*) IV, 7 qui *tum sine uncis* (*cod. Gærtn., Drakenborchius. Casu adverbium ex proxime præcedentibus repetitum est.*) 9 quod si illis ut (*cod. unus et alter rec., Aldus;*

*Em. 12*) 10 me *sine uncis* (*Gron.*) V, 9 (ad parentes *Gron. Codd.* ac par.) 13 detracta; tantam *id* (*Mg. Codd. om.* id.) VI, 5 evincit (*P omnesque præter M*) 11 abiectiores animi (*codd. quid. recc.*) 12 (iacere *Gron. Codd. et Drakenb.* tacere) | salutem, non salutantibus (*Mg. Em. 174*) 13 (bellicosius *dubium videtur; Em. 175;* religiosius, *quod nuper fuit qui commendaret*, *nihil hic habet loci.*) VII, 1 consilio (*codd.*) 3 ex alto animo (*Gron. Neque* altus animus *sic dicitur, ut in codicum scriptura, neque tum* cientis, *sed necessario* cientium *de Romanis dicendum erat. Ne quem offendat verborum ordo, substantivo* (animo) *interposito inter participium* (cientis) *et apta ex participio* (ing. molem ir. ex alto), *quum exspectari videatur. aut* animi molem ... cientis *aut* molem .. cientis animi, *tenendum est, transpositionem illam, quæ apud Græcos addito articulo frequentissima est — Synt. Græc. § 9 a, n. 1 —, apud Livium non raram esse; vid. II, 34, 12:* omnia invitis iura imposita *et 60, 4:* varia fortuna annum exactum; *IV, 24, 2:* suo consilio bellum initum *et 30, 8:* siti pecorum morientium; *VII, 38, 2:* ita rei gestæ; *IX, 45, 11:* cum levibus præsidiis urbium relictarum excidia; *alia posui iam Em. 271.*) 12 senatus consulto (*M* expressum smc̄, *L* expressum tum, *Lov. 4* expressum sanctum tum, *in ceteris ambigua nota. Et exprimi consulibus sctum poterat, id est, ut sc. facerent, et, prætore referente, scto exprimi, ut dictatorem dicerent.*) VIII, 7 in deditionem nostram (*L recc. quidam; Em. 9, præfat. partis 1 p. VI n.*) 11 homines (*quod restitui debet.*) IX, 1 dedite interea, [dedite] (*M ceterique præter P, Klock., Rottend. Gronovii*) quod salva (*P ceterique præter M. Ex* quosalva *natum* quod s.) 7 in quo obligari (*L Lov. 4, duo alii recc.*) 9 nec *sine uncis* (*Mg. Duo contraria sunt membra: nec consulis iure sponsio fieri poterat nec pro populo, qui nihil mandaverat. Ut in codd. scribitur*, *hoc* nec pro vobis *non habet*, *cui respondeat; neque enim* illis ... pro vobis *contraria sunt, sed in una re; contraria essent:* aut meo nomine, quæ ... arbitrii non erat, aut pro vobis, qui *cet*) 19 sponsionis (*ed. Ascens. 1513; Em. 175*) X, 7 adduces (*Apud Plautum Rud. IV, 3, 9 si vera esset scriptura*, *tamen et aliam haberet minandi formam ob addita* at pol, *nec Plautus in hoc genere locuples est testis usus Liviani.*) XI, 2 pro his 5 his locis XII, 1 venerunt (*codd. aliquot recc.*) 2 media lapsos victoriæ (*Mg. Em. 176. Quod video coniectatum* medio capto, *neque, quo usu loquendi absolute dicatur* medium capere, *scio*, *neque cur non satis simplicis orationis et elegans videatur* media labi via inter duo consilia.) 6 (*Prave poni tamen post ipsas causas sustentatæ a Fregellanis pugnæ, intellexit Weiss. Fuitne:* et quia ... adiuvabat imbellis multitudo c e r t a m e n, Fregellani sustinuerunt?) XIII, 4 (*Fort. scrib.* fugam

inhibere; *Em. 176*) 11 vacuus (*Duker; vacuus per agros nihil est.*) XIV, 5 ferre (*codd. recc. pauci; Em. 328; II, 49, 3, IV, 47, 2, X, 5, 1. Error ortus ex* ferriubet, *ut c. 9, 1, I, 39, 5, II, 36, 6, VIII, 9, 7 cet.*) XVI, 8 clam [nocte] (*Weiss. Edebatur ex interpolatione* clam hostes) 13 ferunt, et seu virium vi seu ... multa cibi (*Mg. Em. 176*) XVII, 2 volutavit (*cod. rec. unus, Bakius. Neque mentio, quæ nunc fit, sæpe antea neque Alexander animum Livii cogitationibus volutavit.*) 8 (*Em. 178 n. de interpunctione*) XVIII, 7 (*codd. recc.* cernentes, *fortasse recte; Em. 178*) | sunt (*P*) 11 cum fortuna *sine uncis* (*Mg. Em. 178*) 12 annalibus fastisque magistratuum *e coni. Mommsenii* 17 pignera (*M*) XIX, 4 tenus [Samnites] aut (*Dobr., Weiss., Mg. Em. 179*) 7 (*M* arma cluisset sariseque. *Fuitne* clupei sarisæque, *ut* clupeus *ortum putetur geminato* s — *primum* clupeis—? *Nam et cum sarisis, plurali numero, magis congruunt* clupei *quam* clupeus *et utrumque cum* illis; *contra* Romano *convenit* scutum.) 15 nunquam ab equite hoste *sine uncis Mg.* (*Em. 179 et, quod postea scivi, Dobreus*) XXI, 2 M. Fulvio *errore* 6 (Plisticam *hic et* XXII, 2 *e Diodoro, ut XXII, 11 codd. optimi. Drakenb.* Plistiam.) XXII, 2 (posuerant? *Uss.*) 3 tanti ducere (*Gron. Em. 180 n.* Tanti ducere *esset: tanti facere, ut gereretur; inepte tamen diceretur.*) | quod urbem (*A. Periz.*) 6 iteravit (*erratum apud nos est*) 9 imperatoris dederunt (*Walch. Præterquam quod, qui tela coniecerunt, nisi id ludentes fecerunt, ipsi decus ulti imperatoris petierunt, ne* dederunt *quidem de iis recte pro* concesserunt *poneretur; et orationis forma ad subiectum aliud transiri ostendit, alioquin esset:* fratri tamen.) XXIII, 1 sedis 2 prævenisset (*codd. recc.*) 3 et *om.* (*ed. Frob. 1535*) 13 incendant (*Bekker? Prædicit imperator, quid futurum sit; hortatio nulla est.*) XXIV, 9 ite *sine uncis* (*codd. duo recc. Ortum est ex extremis litteris verbi* defendite. *Ferrem* defendite, maturate; defende, i *non ferendum.*) XXV, 5 audierunt (*Mg. Em. 181 n.*) XXVI, 7 sive timor seu conscientiæ vis Calavios (*Mg. Em. 180*) 11 nec hi (*P* nec in) 15 quoniam quidem (*codd. recc. Em. 180*) 21 (*codd. tres recc.* bellique, *quod fortasse recipiendum erat.*) XXVII, 7 pediti (*emend. Gron., accedente uno et altero cod. rec.*) 8 (*Miror, posito plurali verbo* consistunt, *genitivum* consulum *pro* consules.) XXVIII, 7 Pontia | in conspectum *errore* 8 et Interamnam Casinam (*De re recte Mommsen et Weiss. M* internam Casinam, *PLKl.* internam Casinum. *Restituimus nomen e Plinii H. N. III, 5, 9, 64, ubi incolæ Interamnates Succasini appellantur; nam a Casino adiectivum* Casina *fingi non potuit.*) XXIX, 3 (*Incertum est, Liviusne ipse magistri equitum nomen pro dictatoris posuerit, an librarii errore*

*omissum hoc sit, quum scriptum esset:* dictatorem C. Sulpicium Longum, is magistrum eqn. C. Iunium B. dixit. *Et tamen, quod sequitur,* is *Livii ipsius errorem arguere videtur.*) 8 (*Omnes, etiam Weiss. ad III, 62, 3, verba non recte coniungunt. Appius antiquitus insitam superbiam obtinuit* gerendo solus censuram. Gerendo solus *eo modo dicitur, de quo dixi Em. 311, Weiss. ad II, 38, 6; add. III, 72, 2:* iudices — vertendo.) 10 dimovendis (*cod. unus et alter rec*) | posset (*Mg. Em. 181 n.*) XXX, 3 duo imperia (*Mg. e vest. M m. 1* duosferia. *Em. 181*) 6 ut hi 8 epularnm cansa invitant (*Iac. Gron. Em. 15. Non potest* per speciem *absolute dici et a genitivo distrahi, subiecta alio modo ipsius speciei significatione.*) XXXI, 1 sortiti *errore typorum retento ex Alsch. exemplo.* 6 populando (*Mg. Em. 182, ubi errore expressum est* ne qua.) 7 captivi quidam, pars *sine uncis* (*Mg. Em. 182*) XXXII, 2 alter consulum (*P; M* alter consulum milius) XXXIII, 3 qnæ velut fatalis *ad lites* cum tr. (*Seyffertus p. 75;* cui v. fatalis lis *Mg. Em. 183*) 6 (*Etsi ordo hic verborum* longinquitate potestatem dominantem *per se defenditur iis, quæ posui ad huius libri c. 7, 3, tamen offendit coniunctus cum illis* quinquennalem censuram; *sed magis offendit ipsa hæc novi substantivi adiunctio:* quinq. censuram et potestatem *cet. Videtur Livius scripsisse:* et longinquitate potestatis dominantem, *sed* potestatis *ob* dominantem *mutatum esse.*) XXXIV, 1 est, inquit (*codd. pauci recc*) 9 male (*Iac. Gron. M* mala) 20 collega *sine uncis* (*Mg. Et per se parum apte dicitur* demortuo collega .. censore *et minus etiam apte:* dem. collega ... collegam subrogavit.) 22 exit (*ed. Mog.*) 25 [non] patiar XXXVI, 2 ex his | aderant — consulis fratrem M. Fabium ... tradunt — speculatum (*Iac. Periz. Em. 183 n.*) XXXVII, 3 hostibus (*Mg. Codd.* hostium. *Em. 196*) 4 eius die (*codd. recc.*) 6 ait esse; præterea... occultum sciturcs (*Interp. mutavimus.*) XXXVIII, 7 obterendum (*duo codd. recc. Ceteri codd.* optinendum. Obterere consulem, ducem *vix sic dicitur.*) 8 his (*Em. 183.*) XXXIX, 4 (*Em. 183*) 11 eo impetu (*Dœring.*) XL, 16 his 18 reliquis (*cod. Klock., edd. quæd. vett.*) XLI, 1 datur *sine uncis* (*Mg. Em. 184. Seyff. mavult* dato.) 3 is *om.* (*Sigon. Deinde quoniam in optimis codd. est:* cum pacem ... aspernatus est, *potest scriptum fuisse:* quum pacem petentes ... aspernatus esset, *concursu verborum insuavi, sed eodem, qui est XXXIII, 6, 5:* occurrisset, faciendnm esset, consulerent, *et XXXVIII, 58, 8:* esset, gessisset, prætereantur.) 6 his 8 in *om.* (*Mg. Em. 185*) 16 minati sunt (*Modius*) XLII, 3 abdicavit (*Mg.*) 11 nominis popnlo Romano (*Cluverius; Em. 193. Quot populi Hernici bellum decrerint, agitur, non quot Hernici homines.*) XLIII, 1 his

6 semestri *e coni. Mommsenii* (*codd.*) XLIV, 2 potuerant (*codd. quid. recc. Neque Plautino exemplo neque comparatione contrariæ vocis* uterque, *in qua coniunctio significatur, satis defenditur* neuter potuerant.) 4 (Memoriane fugerit *vix verum est. Codd.* memoriæne. *Em. 185.*) 14 (*Codd.* Bovianum ubi postero. *Emend. Crever. Edebatur:* Et Bovianum, ubi. . . cœptum oppugnari, brevi c.) XLV, 5 cum his 8 consiliis 11 alius exeundum (*unus et alter cod. rec., edd. vett. P* auxilius.) 12 vertisset, audita (*Weiss. Mg. Em. 185 n. Ad litteras propius sit:* vertit, est, *ut tantum effectus sententiæ notetur, non qualis fuerit.*) 13 tuendaque mœnibus in urbes (*codd. 3 recc. Meliores:* tuendasque mœnibus in urbes) 18 Feretrani XLVI, 11 opes urbanas, humilibus (*Gron.*) 13 tenebat (*cod. Klock. Tenendi verbum hinc alienum est*).

**Lib. X.** Cap. I, 4 in Umbria (*codd. duo recc. Expeditio Roma* in Umbria *non fit.*) 5 eo *sine uncis* (*Mg.*) 9 Bubulcus. cum (*codd. recc. Em. 156.*) II, 5 *et* 6 agros proximos campestres cerni, ulteriora colles videri, haud procul esse ostium . . . tutam vidissent — Med. amnis erat — : eo (*Mg. addito uno* possent *ad codd. bonorum scripturam, nisi quod in solo P est* uidisset. *Em. 186*) 9 altero itinere (*Burmann.*) 10 (*Codd.* in naves parvis custodibus. *Probabiliter Weiss.* paucis.) III, 7 quod si . . . æquavit tum maxime *sine uncis* (*Mg. Em. 187. Prave etiam interpuncto ante* tum, *verbum in altera sententia audiretur ad* quod. Quum maxime, *quod video in mentem venisse, hinc alienum est.*) IV, 2 (*Custodiæ vigiliæque exactæ, quæro, quo significatu dicantur, suspicorque* actæ *scribendum; nam de diligentia earum exigenda non agitur.*) 7 in conspectu 9 movere (*Mg. Em. 188*) V, 14 credidere (*Duker*) VI, 3 quietam et exoneratam deducta in colonias (*Mg. Em. 188*) 5 deessent (*cod. unus an alter rec., edd. vett. De erroris genere vid. præf. p. I ad III, 40, 7, Em. 11. Aliam rationem habere videtur* præterquam *IX, 8, 5.*) 11 speraverint (*codd. recc.* speraverint *post* cernebant *ferri nequit. De interpunctione Em. 189.*) VII, 7 cœptæ sunt (*Duker*) 10 ascenderit, si conspiciatur cum capide (*Mg. De* non *addendo cogitaverat iam Weiss. Post argumenti conclusionem illam:* cui . . indignum videri potest . . . adiicere? *sequi debent interrogationes negando affirmantes recte hoc fieri, atque eam formam et codd., uno P excepto, habent et tota compositio, maxime relativæ sententiæ, ostendit altero loco:* non sustinebunt . . . ? *Itaque hæc prior eodem modo concepta esse debet; qualiscunque autem est, non ferenda hæc coniunctio:* conspiciatur . . cædet . . capiet. *Excidit* non *ante* con; *cfr. Em. 579.*) 11 qui sustinebunt (*ML ceterique præter P; in duobus recc. excidit* non.) VIII, 3 duoviris (*codd. excepto M. In* ,nec aut *iam ferendum videtur anacoluthon, durius dissoluta oratione bimembri*

*ad eum modum, de quo dixi ad Cic. Fin. 807.*) | adiecit (*Mg. Em. 190; præf. part. I ad 1, 41, 1*) 6 Attinm 7 (*Fortasse:* acceperunt; tu ne fastidieris *cet. Siesbye.*) 10 porroque erit, Quirites (*codd., excepto P, in quo est* erit qui re nunquam, *fortasse errore orto ex* que erit.) IX, 6 (servus hero *antique scriptum* — servos ero — *in ipso M exstat.*) 12 Cn. Domitium (*codd.*) 14 Teretina *e coni. Mommsenii* X, 2 et muros *sine uncis* (*Mg. Em. 190*) 6 alia molientes (*Glarean. Em. 190 n.*) 12 paratam (*codd. pauci recc.*) XI, 1 sorte venit (*codd. recc.*) 3 fuit, ut patres... deterruerint (*Gron. Em. 190 n.*) XII, 6 professione (*codd. pauci recc. Pro confessione non verbis, sed re facta professio neque a Livio neque ab ullo dicitur.*) XIII, 4 haudquaquam pari (*Mg. Em. 191*) 6 (*Fuitne:* et fortuna ipsa, vereri, ne cui . . videatur? *Novi attractionis schema.*) 14 cupiditatis (*cod. recc., Gron.* Vinculum cupiditatis *rectissime dicitur;* vinculum cupiditatis iniicere *addito dativo longe aliam sententiam haberet — significaret enim, cupiditate aliquem constringere —, omisso dici nequit.*) XIV, 9 quoque aperta (*ed. Frob. 1535; Em. 107, 85 ima.*) 13 *nulla lacunæ nota* (*Mg. Em. 191*) 18 et in tempore visa (*Iac. Periz. Codd. fere* et tempore improvisa, *P* et tempore in se visa. Ipso *est nostrum* lige, *germ.* eben.) 21 et quia (*Mg. Em. 191*) XV, 8 ut *om. (edd. vett. cfr. I, 51, 2.)* XVI, 6 Romanos, populum (*codd. omnes excepto M m. 1*) XVII, 4 (*Probabiliter Weiss.* facta est) 5 gerere: omnes (*Interrogationem notavimus.* Vultis vos, *addito pronomine, per interrogationem iubentis est; Gron. ad Senec. de ira III, 38, ad Sen. epist. 58; Hor. Sat. II, 6, 92. Diversum est* vultis...? *pro condicione positum.*) 8 (*Aut cum cod. Portug. scribendum:* coactus est; Ferentinum *aut*: coactus Ferentinum... ductus est.) XVIII, 1 Dnm ea (*Gron.*) 5 eo magis (*Pceterique præter M*) 7 id certnm ponere (*Creverius. Codd.* incertum ponere.) | discrepatio (*Mg. Em. 192 et iam ante edd. vett.; M* discepatio.) 12 in Etruriam (*unus et alter cod. rec. Em. 9*) 13 hic te (*codd. recc. duo*) 14 bene Hercules verteret (*Aliter interpunximus.*) XIX, 1 sperneretur (*codd. tres recc.*) 16 forte (*Duker*) 18 virtntem æquavit. duces imperatoria (*Weiss.*) 20 his 22 $\overline{\text{VI}}$.DCCCC (*errore, ut videtur; nam codd.* VII.) XX, 15 (*Dure omittitur* et *inter* quadringenti *et* præda) 16 recipiendasque. præstituta die quarum (*Interp. mut.*) XXI, 2 (*In hac enumeratione et copulatione vix abesse posse videtur verbum quartum ad Egnatium pertinens; itaque Gron. probabiliter duo volebat esse orationis membra:* Etruriam conc. in arma et Gellium... et Umbros... vocare et Gallos ... sollicitare. *Et c. 16, 6 consilium Gallos socios adsciscendi Egnatio tribuitur.*) 6 decernunt; iustitium

(*Mg. Em. 192; Lov. 4*) 9 (*Siesbye* coloniis, *usui convenienter, nec obstat XXXVII, 46 extrem., ubi nec dativus est et agitur de supplemento colonorum.*) 13 Ob hæc et — iam adp. (*Mg. Em. 193*) XXII, 1 quin Fabius Quintus omnium (*codd. recc. quidam; ceteri* quin Fabius quintum. *Numerus consulatus ad h. l. aptus esse non videtur;* Fabius Quintus *improbatur præf. p. I ad III, 29, 7.*) | prærogativæ 5 foret, et monendo Decium Fabiumque, ut uno ... viverent. (*Ussing;* foret admonendo *codd. omnes excepto M. Non recte* memorando *duas sententias regit, alteram præcedentem, alteram sequentem; pravissime Fabius et Decius, qui semper concordissime magistratus gesserant, admonentur, ut concorditer vivant; in populo enim admonendo omnis versatur oratio, a quo illos Volumnius consules creari vult. Et rationem, cur creandi sint, explicari, apparet ex eo, quod sequitur:* esse præterea *cet. Quum* admonendo *prave ad sequentia tractum esset, additum est* ut *factumque* viverent.) XXIII, 3 quæ in foro (*codd. recc. Alterum ortum est accommodando pronomine ad proxima. Longe aliter notio dei et imaginis dei confunditur.*) 5 pænitere, vero (*Mg.* Vero *pro* vere *nullis nisi Plautinis exemplis defenditur Curtiique V, 7.* Ex supervacuo *pro adverbio Livius dixit II, 37, 8,* ex tuto *XXVI, 38, 6,* ex vano *XXXIII, 31, 4; nam* ex æquo, ex præparato *minus huc pertinent;* ex vero *ita dixerunt Sallustius et Ovidius; vid. Hand. Turs. II, 655; nam Horatius aliter. Douiat.* vere.) 10 a pollutis *sine uncis* (*Duker*) XXIV, 3 Fabius [in] Etruriam 8 ne plebi (*codd. mell.* ne plebis) XXV, 9 postera (*P ceterique præter Mm.1)* XXVI, 3 (mallet *Weiss. MPL* mallit; *edebatur* malit) 4 in Samnium vel *sine uncis* (*Mg. Fabius sic Decio optionem fecerat, utrum in Samnium suam provinciam ire mallet an secum adiutor in Etruriam proficisci, ut hoc se valde optare significaret. Non reddit optionem Decius, sed id ipsum se facere paratum ostendit, quod Fabius et populus mavult, ut, omissa sua provincia, in Etruriam eat. Inde lætitia et gratulatio. Et alioquin scribendum erat geminata particula:* vel in S. vel in Etr., *ut c. 19, 9. Non intellecta sententia, additamentum natum est.*) 14 (quam Romano *Duker; codd.* Romani) XXVII, 1 transgresso Appennino (*Gron. Neque causa ulla erat, cur Livius hoc uno loco* transgresso *passive poneret, potius quam* transgressi Appenninum *scriberet, et hostium locus, quos consules petebant, notondus erat, et ipse ordo verborum verum ostendit; alioquin enim Livius posuisset:* Css., transgr. App., ad hostes *cet. Cur hostes Appenninum transgressi essent, Livius, ut multa eiusdem generis alia, nec quæsivit nec dixit; in Sentinati pugnatum esse sciebat.*) 3 (*Fortasse:* dies inde dicta, *Em. 417 n.*) 6 absentibus his XXVIII, 3 (*Vid., ne scri-*

*bendum sit* quo sustineri. *Non Gallos et Samnites sustineri satis esse Fabius ait, quasi his alii contrarii sint, sed tum, primo impetu, sustinendos, postea superandos. Koch.* quem, *liberiore coniectura.*) 8 equitum (*Mg. Em. 193*) 12 vociferare XXIX, 7 raris in corp. (*Hertz e vest. ML* verarisquerutis; *Em. 18*) 9 maxime *errore* XXX, 2 (*Exciditne captivorum numerus? Em. 267*) 4 (*Fort.* bellatumst, famast; *Em. 373 n.*) 5 (decies centena millia *Niebuhr e vest. codd., velut M* XCCCXXX. *Possis etiam* peditum millia CCCXXX, *ut Hertzius. Edebatur:* quadraginta millia trecentos triginta.) XXXI, 5 copiæ *om.* (*Mg. Em. 193*) XXXII, 3 regressos (*edd. vett. Em. 16 n.*) 4 et intrare [vastare] (*P et 4 recc. Em. 16*) | regredi inde (*ed. Frob. 1531*) XXXIII, 4 agunt, quo cœperunt; expellunt *sine uncis* (*Mg. Em. 194; cœperant codd. 4 recc.*) 6 vigiliumque (*M* viciumque) | (*Fort.* oppressi sunt; *Em. 373 n.*) | ad DCCXXX (*Codd.* ad accxxx. *Video rationem, quum dicitur* ad viginti matronis accitis, *hoc est*, matronis ad vig., *aut* ad viginti millibus hominum agrum divisit, *ut pro uno nomine declinetur* ad XX millia; *fero etiam* ad tria millia octingenti, *ut obscuretur vis præpositionis in altero substantivo;* ad septingenti *efficere ipse e nota non audeo.*) XXXIV, 7 his XXXV, 2 (*Non debuerat Em. 470 tentari* quantum *nec hic nec XL, 40, 1; vid. I, 7, 9, III, 15, 2, V, 21, 14, XLIV, 7, 6.*) 8 venerat cunctantes . . capere, increpabat, quid 14 verterent, facerentque (*Duker*) XXVI, 1 in medio (*Iac. Gron. Em. 9*) 7 ipsa (*codd. recc.*) | obstitit profuse (*Mg. Em. 194.*) 9 solum consulis (*P et, si silentio fides, L*) 11 vovet (*M, a m. 1 tamen* vovi, *recc. aliquot*) 18 vocatis (*MPL*) XXXVII, 1 deerat, Etruriam (*edd. vett., Madv. Bemerkungen über lat. Sprachl. 23 n. Nihilo prudentius semel* Etruriam *hoc significatu scribitur — quum præsertim* exercitum Etruriam transducere *aliam habeat certam significationem —, millies* in Etruriam, *quam semel* Hispaniam *XXVII, 4, 6, semel* Africam *XXX, 24, 1. De Corsica XXX, 39, 2 dubitationem relinquo.*) 14 adiecit (*Mg. Em. 190, præf. p. 1 ad I, 41, 1*) 15 effatus [sacratus] fuerat (*P, Em. 16*) (16 re publica *Gron.; codd. et Drakenb.* res publ.) XXXVIII, 2 adhibuerunt (*P ceterique præter M; Em. 38 n.*) 2 *et* 3 militibus, dilectu per . . . caput Iovi sacratum esset. tum exercitus (*Mg. Codd.* sacratum erat tum exercitus. *Em. 195. Etiam Weiss.* sacraretur *coniecit.*) 6 (Ex libro lecto *sacrificatum esse mire dicitur, quasi ex non lecto sacrificari potuerit; videndum, ne Livius scripserit* ex libro vetere linteo tecto, *ut ad religionem pertinuerit species libri linteo tecti.*) | sacrum petere (*Mg. Em. 195*) 10 enuntiaturum. iurare (*LMm. 2, P m. 2, recc.*) 12 nominati sunt (*Mg. Codd. et edd. ante*

*Alsch.* nominatis, *quod ex* nominati *factum videtur propter* obstrictis.) 13 [quod roboris erat] XXXIX, 6 absumebatur. quod cum inciperetur remittereturque, omnium . . . proferebatur in dies. altera Romana castra, [quæ] viginti . . . aberant (*Forchhammer et Mg. In codicum scriptura* quæ *prorsus omnia turbat; itaque ab editoribus ante Alschefskium omittebatur. Sed nihil est* eventum rerum proferri — *nam res et certamen profertur — et* proferri in dies. *Neque apparet, quo spectet* etiam parvarum, *neque sententia cum proximis cohæret. Restituta recta forma sententiæ, quam Forchh. invenit* — in dies *est* in dies singulos, quotidie; *vid. Hand. Turs. III, 342* —, *restabat vitium in* quod cum; *nam* quod *non habebat, quo referretur, diem absumendi actio incepta remissaque pravissime dicitur. Apparet significari, nihil in castris Papirii cœptum remissumve, cuius non eventus, etiamsi parvum esset, in Carvilii castra perferretur.*) 7 (*Scriptum oportuisse videtur:* quo in maiore, *coll. Em. 265, VI, 36, 7, XXIX, 7 init.*) 15 (*Em. 195 n. Desideratur sententia fere huiusmodi:* Deos imm. adesse propter . . . fœdera . . rupta iratos; si qua *cet.*) XL, 6 iubet; subsidiaque (*Mg. M* subsidiaque suis quæ locis. *Particula adiunctiva hinc prorsus aliena est.*) 7 (*Prænomen Trebonio add. Weiss.*) 8 cum *III* cohortibus (*Et sane probabiliter Crev. excidisse cohortium numerum putabat.*) 9 (*PKl, duo recc. Drakenb., ed. Rom.* motu pulveres ostendere. *Fort.* moto pulvere, se ostendere. *Neque enim de mulis ipsis ostendendis agebatur, sed de specie equitum et peditum. Quod Duker* motu, pulverem ostendere *probabat, debebat tum dici* quantum maximum posset pulverem; *ac ne id quidem aptum esset.*) 12 hostium quoque (*Mg. Em. 196*) XLI, 4 ut ab his 6 (*Vellem probabile esset* cum alaribus *pro* dux al., *quod Kochius proposuit, ipse proponere nolueram; nam* dux al. cohortibus *dure per se dicitur et durissime separatur ab* erat; *et tamen hoc dicitur, Sp. Nautium fuisse, qui veniret, non, eum ducem fuisse cohortibus.*) 10 (*Quæ Em. 196 dicta sunt, non satis valent contra codd.*) XLII, 4 proxima ex parte (*Iac. Gron.*) XLIII, 9 passum 11 flammæ late fusæ certioris cladis indicium (*edd. vett.* certiori *Mg. Codd. boni:* flamme late fusæ certioris cladis indicio. *Pluralis* flammæ . . . *ortus ex* erant *præcedenti*, certioris *accommodando ad* cladis.) 12 loco [prope] temere (*M; P* tepropemere; *Em. 18 et 20*) 13 consternantur conspecti ab equitibus (*Mg. Em. 197*) XLIV, 2 (*de interp. Em. 198*) 4 nocte, quia 6 habitum, cum . . . alterius. optimum *cett.* (*Em. 198*) XLVI, 6 et militi tum dari (*Mg. Em. 198. Mire nuper* præstare — *de quo vid. Weiss. — de cautione in posterum acceptum est, quæ cautio qualis cogitari possit et a quo postulata, non intelligo. Apparet tum scriben-*

*dum fuisse:* stipendium militare et tum dari militi et in posterum præstari; *etsi ne sic quidem recte dicitur* præstare stipendium; *aliter enim dicitur damnum, periculum præstare. Fuit, qui* aliquantum *scribi pro* tum *mallet; sed requiritur appellatio contraria stipendio.*) 8 colonisque (*Mg. Em. 198*) 16 in legatione *sine uncis* (*A. Periz. Codd. et Drakenb.* in legationem).

## Errores ante usum libri emendandi.[1])

| | Scriptum est: | Scriptum oportuit: |
|---|---|---|
| P. 7 v. 21 | Hernici, | Hernici |
| - 31 - 13 | deceptis. | deceptis." |
| - 60 - 5 ab imo | credemus | credamus |
| - 73 - 7 | auxins | anxius |
| - 90 - 17 | 'incesssit | incessit |
| - 108 - 16 | se | se, |
| - 127 - 5 ab imo | inssit | inssit |
| - 146 - 11 | feriatur. | feriatur? |
| - 150 - 5 | omnes | homines |
| - 166 - 14 | intcgravit | iteravit |
| - 190 in margine | 24 | 42 |
| - 194 v. 2 ab imo | speci | specie |

[1]) *In parte priore p. 301 v. 6 ab imo* Dorsuo *retentum oportuit, p. 311 v. 12* vestrorum.

# LIBER VI.

Quæ ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani 1
sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus decem-
virisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi
seditiones, quinque libris exposui, res quum vetustate nimia 2
obscuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur,
tum quod parvæ et raræ per eadem tempora litteræ fuere,
una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum, et quod, etiamsi
quæ in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque
erant monumentis, incensa urbe pleræque interiere. Clariora 3
deinceps certioraque ab secunda origine velut ab stirpibus
lætius feraciusque renatæ urbis gesta domi militiæque expo-
nentur. Ceterum primo, quo adminiculo erecta erat, eodem 4
innixa M. Furio principe stetit, neque eum abdicare se dic-
tatura nisi anno circumacto passi sunt. Comitia in insequentem 5
annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset,
non placuit; res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere 6
ac labore assiduo reficiendæ urbis teneretur, interim Q. Fabio,
simul primum magistratu abiit, ab Cn. Marcio tribuno plebis
dicta dies est, quod [legatus] in Gallos, ad quos missus erat
orator, contra ius gentium pugnasset; cui iudicio eum mors 7
adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit.
Interregnum initum; P. Cornelius Scipio interrex, et post 8
eum M. Furius Camillus. Is tribunos militum consulari A. u. c. 365.
potestate creat L. Valerium Publicolam iterum, L. Verginium, A. Ch. 389.
P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium.

9 Hi ex interregno qunm extemplo magistratum inissent,
nulla de re prins quam de religionibus senatum consuluere.
10 In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ
et quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, iusserunt;
alia ex eis edita etiam in vulgus; quæ autem ad sacra per-
tinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent
11 multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis
agitari cœptum, diemque a. d. xv Kal. Sextiles, duplici
clade insignem, quo die ad Cremeram Fabii cæsi, quo deinde
ad Aliam cum exitio urbis fœde pugnatum, a posteriore clade
Aliensem appellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque
12 agendæ fecerunt. Quidam, quod postridie idus Quintiles non
litasset Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace deum
post diem tertium obiectus hosti exercitus Romanus esset,
etiam postridie idus rebus divinis supersederi iussum, inde, ut
postridie calendas quoque ac nonas eadem religio esset, tra-
ditum putant.

**2** Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi casu
2 rei publicæ secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad
exstinguendum nomen Romanum arma ceperant; hinc Etruriæ
principum ex omnibus populis coniurationem de bello ad fanum
3 Voltumnæ factam mercatores afferebant. Novus quoque terror
accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui post pug-
nam ad lacum Regillum factam per annos prope centum
nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant.
4 Itaque qunm tanti undique terrores circumstarent appareretque
omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam
5 inter socios nomen Romanum laborare, placuit, eisdem auspiciis
defendi rem publicam, quibus recuperata esset, dictatoremque
6 dici M. Furinm Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam
magistrum equitum dixit; iustitioque indicto dilectum iuniorum
habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris super-
7 esset, in verba sua iuratos centuriaret. Exercitum conscriptum
armatumque trifariam divisit. Partem unam in agro Veiente
Etruriæ opposuit, alteram ante urbem castra locare iussit;

tribuni militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos 8
mittebantur, L. Æmilius præpositus. Tertiam partem ipse ad
Volscos duxit, nec procul a Lanuvio (ad Mecium is locus
dicitur) castra oppugnare est adortus. Quibus ab contemptu, 9
quod prope omnem deletam a Gallis Romanam iuventutem
crederent, ad bellum profectis tantum Camillus auditus impe-
rator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis
arboribus sæpirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset.
Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in obiectam sæpem 10
coniici iussit; et forte erat vis magna venti versa in hostem;
itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra 11
tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiæ
flagrantis ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus
vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transcen-
dentibus sæpem incendio absumptam fuerat. Fusis hostibus 12
cæsisque quum castra impetu cepisset dictator, prædam militi
dedit, quo minus speratam minime largitore duce, eo militi
gratiorem. Persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum 13
agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septuagesimo
demum anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, 14
et ipsos bellum molientes; exercitum eorum ad Bolas oppressit,
nec castra modo, sed urbem etiam aggressus impetu primo
cepit.

Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus 3
erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat.
Etruria prope omnis armata Sutrium, socios populi Romani, 2
obsidebat; quorum legati, opem rebus affectis orantes, quum
senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque
tempore auxilium Sutrinis ferret. Cuius spei moram quum 3
pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque paucitas
oppidanorum opere, vigiliis, vulneribus, quæ semper eosdem
urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermis cum
singulis emissa vestimentis miserabili agmine penates relin-
queret, eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano inter- 4
venit. Cui quum se mæsta turba ad pedes provolvisset, prin-

cipumque orationem necessitate ultima expressam fletus mulierum
ac puerorum, qui exsilii comites trahebantur, excepisset, par-
cere lamentis Sutrinos iussit: Etruscis se luctum lacrimasque
5 ferre. Sarcinas inde deponi Sutrinosque ibi considere modico
præsidio relicto, arma secum militem ferre iubet. Ita expedito
exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia
rebus, ut fit, secundis invenit, nullam stationem ante mœnia,
patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium tectis
6 egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur; victores
Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi
7 coeundique in unum aut arma capiundi datur spatium. Quum
pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros
eiicere possent, clausas (id enim primum dictator imperaverat)
8 portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte
armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut prœlium
inirent; quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni
præcones per urbem dimissi poni arma et parci inermi iussissent
9 nec præter armatos quemquam violari. Tum etiam quibus
animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam
data spes vitæ est, iactare passim arma inermesque, quod
10 tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in
custodias divisa; oppidum ante noctem redditum Sutrinis in-
violatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum,
**4** sed traditum per condiciones fuerat. Camillus in urbem
2 triumphans rediit, trium simul bellorum victor. Longe plu-
rimos captivos ex Etruscis ante currum duxit, quibus sub
hasta venundatis tantum æris redactum est, ut, pretio pro
auro matronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres pateræ
3 aureæ factæ sint, quas cum titulo nominis Camilli ante Capito-
lium incensum in Iovis cella constat ante pedes Iunonis
positas fuisse.

4 Eo anno in civitatem accepti, qui Veientium Capenatiumque
ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque his
5 novis civibus assignatus. Revocati quoque in urbem senatus con-
sulto a Veiis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis

tectis, Veios se contulerant. Et primo fremitus fuit aspernantium
imperium; dies deinde præstituta capitalisque pœna, qui non
remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos, metu suo
quemque, obedientes fecit; et Roma quum frequentia crescere, 6
tum tota simul exsurgere ædificiis, et re publica impensas
adiuvante et ædilibus velut publicum exigentibus opus et
ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus
ad effectum operis; intraque annum nova urbs stetit.

Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate 7
habita. Creati T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas A. u. c. 366.
quintum, L. Iulius Iulus, L. Aquilius Corvus, L. Lucretius A. Ch. 388.
Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in 8
Æquos, non ad bellum (victos namque se fatebantur), sed ab
odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relin-
querent virium, duxere, alterum in agrum Tarquiniensem.
Ibi oppida Etruscorum Cortuosa et Contenebra vi capta. 9
Ad Cortuosam nihil certaminis fuit: improviso adorti primo
clamore atque impetu cepere; direptum oppidum atque incen-
sum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit, 10
laborque continuus, non die, non nocte remissus, subegit eos.
Quum in sex partes divisus exercitus Romanus senis horis
in orbem succederet prœlio, oppidanos eosdem integro semper
certamini paucitas fessos obiiceret, cessere tandem, locusque
invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tri- 11
bunis placebat; sed imperium quam consilium segnius fuit;
dum cunctantur, iam militum præda erat nec nisi per invidiam
adimi poterat.

Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret 12
urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est,
opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum. Iam **5**
et] tribuni plebis, civitate ædificando occupata, contiones
suas frequentare legibus agrariis conabantur. Ostentabatur 2
in spem Pomptinus ager, tum primum post accisas a Camillo
Volscorum res possessionis haud ambiguæ. Criminabantur, 3
multo eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis

fuerit; ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerint,
4 incursiones eo factas; nobiles homines in possessionem agri
publici grassari, nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus
5 sit, locum ibi plebi fore. Haud magno opere plebem moverunt,
et infrequentem in foro propter ædificandi curam et eodem
exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent.

6 In civitate plena religionum, tunc etiam ab recenti
clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia,
res ad interregnum rediit. Interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius
7 Potitus; hic demum tribunorum militum consulari potestate
A. u. c. 367. comitia habuit. L. Papirium, *C. Cornelium*, C. Sergium,
A. Ch. 387. L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam
8 tertium creat; ii ex interregno magistratum occepere. Eo anno
ædes Martis Gallico bello vota dedicata est a T. Quinctio
duumviro sacris faciendis. Tribus quattuor ex novis civibus
additæ, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis; eæque
**6** viginti quinque tribuum numerum explevere. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem
iam populum mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat.
2 Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu maioris
belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est.

3 Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate
A. u. c. 368. rediit; collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis,
A. Ch. 386. Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quinctius Cincinnatus, L.
4 Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ
hominum sunt a bello Etrusco, quod fugientium ex agro
Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates
in armis esse Latinorumque populos iuventutem suam misisse
5 ad id bellum, eo abnuentes publicum fuisse consilium, quod
non prohibitos tantummodo [voluntarios] dicerent militare, ubi
6 vellent. Desierant iam ulla contemni bella. Itaque senatus
diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset; et

collegæ fateri, regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris
ingruat, in viro uno esse, sibique destinatum in animo esse 7
Camillo summittere imperium, nec quicquam de maiestate sua
detractum credere, quod maiestati eius viri concessissent.
Collaudatis ab senatu tribunis et ipse Camillus, confusus animo,
gratias egit. Ingens inde ait onus a populo Romano sibi, 8
qui se [dictatorem] iam quartum creasset, magnum a senatu
talibus de se iudiciis eius ordinis, maximum tam honoratorum
collegarum obsequio iniungi. Itaque si quid laboris vigilia- 9
rumque adiici possit, certantem secum ipsum annisurum, ut tanto
de se consensu civitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam
constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates attineat, 10
plus ibi minarum quam periculi esse; se tamen, ut nihil timendi,
sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Ro- 11
manam ab invidia et odio finitimorum; itaque et ducibus plu-
ribus et exercitibus administrandam rem publicam esse.
„Te“ inquit, „P. Valeri, socium imperii consiliique legiones 12
mecum adversus Antiatem hostem ducere placet. Te, Q. Ser- 13
vili, altero exercitu instructo paratoque in urbe castra habere,
intentum, sive Etruria se interim, ut nuper, sive nova hæc
cura, Latini atque Hernici, moverint; pro certo habeo, ita rem
gesturum, ut patre, avo teque ipso ac sex tribunatibus dignum
est. Tertius exercitus ex causariis senioribusque a L. Quinctio 14
scribatur, qui urbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius
arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poscent,
provideat. Te, Ser. Corneli, præsidem huius publici consilii, 15
custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urba-
narum, collegæ facimus.“ Cunctis in partes muneris sui be- 16
nigne pollicentibus operam, Valerius, socius imperii lectus,
adiecit, M. Furium sibi pro dictatore seque ei pro magistro
equitum futurum; proinde, quam opinionem de unico impe- 17
ratore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare
patres et de bello et de pace universaque re publica erecti
gaudio fremunt, nec dictatore unquam opus fore rei publicæ, 18
si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus iunctos

animis, parere atque imperare iuxta paratos laudemque con-
ferentes potius in medium quam ex communi ad se trahentes.
**7** Iustitio indicto dilectuque habito, Furius ac Valerius ad
Satricum profecti, quo non Volscorum modo iuventutem An-
tiates ex nova subole lectam, sed ingentem Latinorum Herni-
corumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. Ita-
que novus hostis veteri adiunctus commovit animos militis Romani.
2 Quod ubi aciem iam instruenti Camillo centuriones renuntiave-
runt, turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cuncta-
bundosque et restitantes egressos castris esse, quin voces
quoqne auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos,
et ægre inermem tantam multitudinem, nedum armatam, susti-
3 neri posse, in equum insilit et ante signa, obversus in aciem,
ordines intereqnitans, „Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita
cunctatio est? Hostem an me an vos ignoratis? Hostis est
quid aliud quam perpetua materia virtutis gloriæque vestræ?
4 Vos contra me duce, ut Falerios Veiosque captos et in capta
patria Gallorum legiones cæsas taceam, modo trigeminæ victoriæ
triplicem triumphum ex his ipsis Volscis et Æquis et ex
5 Etruria egistis. An me, quod non dictator vobis, sed tribunus
signum dedi, non agnoscitis ducem? Neque ego maxima
imperia in vos desidero, et vos in me nihil præter me ipsum
intueri decet; neque enim dictatura mihi unquam animos fecit,
6 ut ne exsilium quidem ademit. Iidem igitur omnes sumns,
et quum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora
attulimus, eundem eventum belli exspectemus. Simul concur-
reritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet: vos vincetis,
**8** illi fugient.“ Dato deinde signo ex equo desilit et proximum
signiferum manu arreptum secum in hostem rapit, „Infer,
2 miles“ clamitans, „signum.“ Quod ubi videre ipsum Camillum,
iam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes,
procurrunt pariter omnes clamore sublato, „Sequere impera-
3 torem“ pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum
Camilli iussu in hostium aciem ferunt, idque ut repetere-
4 tur, concitatos antesignanos; ibi primum pulsum Antiatem,

terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad
subsidiarios perlatum. Nec vis tantum militum movebat, exci- 5
tata præsentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terri-
bilius erat quam ipsius Camilli forte oblata species; ita, 6
quocunque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat.
Maxime id evidens fuit, quum in lævum cornu prope iam pulsum,
arrepto repente equo cum scuto pedestri, advectus conspectu
suo prœlium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Iam 7
inclinata res erat, sed turba hostium et fugam impediebat,
et longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat,
quum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis
victoriam quam prœlium diremit. Signo deinde receptui dato, 8
nox insecuta quietis Romanis perfecit bellum. Latini namque
et Hernici relictis Volscis domos profecti sunt, malis consiliis
pares adepti eventus; Volsci ubi se desertos ab eis videre, 9
quorum fiducia rebellaverant, relictis castris mœnibus Satrici
se includunt. Quos primo Camillus vallo circumdare et aggere
atque operibus oppugnare est adortus. Quæ postquam nulla 10
eruptione impediri videt, minus esse animi ratus in hoste, quam
ut in eo tam lentæ spei victoriam exspectaret, cohortatus
milites, ne tanquam Veios oppugnantes in opere longinquo
sese tererent: victoriam in manibus esse, ingenti militum
alacritate mœnia undique aggressus scalis oppidum cepit. Volsci
abiectis armis sese dediderunt.

Ceterum animus ducis rei maiori, Antio, imminebat: id **9**
caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed 2
quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida
urbs capi non poterat, relicto ad exercitum collega, Romam
est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur.
Inter sermonem eius (credo rem Antiatem diuturniorem manere 3
diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio auxilium adversus
Etruscos petentes veniunt, brevem occasionem esse ferendi
auxilii memorantes. Eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit.
Namque quum ea loca opposita Etruriæ et velut claustra inde 4
portæque essent, et illis occupandi ea, quum quid novi moli-

5 rentur, et Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur
senatui cum Camillo agi placuit, ut omisso Antio bellum
Etruscum susciperet; legiones urbanæ, quibus Quinctius præ-
6 fuerat, ei decernuntur. Quanquam expertum exercitum assue-
tumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit;
Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quinctius
Horatiusque successores Valerio in Volscos missi.
7 Profecti ab urbe Sutrium Furius et Valerius partem
oppidi iam captam ab Etruscis invenere, ex parte altera, inter-
sæptis itineribus, ægre oppidanos vim hostium ab se arcentes.
8 Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeber-
rimum apud hostes sociosque et in præsentia rem inclinatam
9 sustinuit et spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso
exercitu Camillus collegam, in eam partem circumductis copiis,
quam hostes tenebant, mœnia aggredi iubet, non tanta spe,
scalis capi urbem posse, quam ut, aversis eo hostibus, et op-
pidanis iam pugnando fessis laxaretur labor et ipse spatium
10 intrandi sine certamine mœnia haberet. Quod quum simul
utrinque factum esset ancepsque terror Etruscos circumstaret,
et mœnia summa vi oppugnari et intra mœnia esse hostem
viderent, porta se, quæ una forte non obsidebatur, trepidi
11 uno agmine eiecere. Magna cædes fugientium et in urbe et
per agros est facta; plures a Furianis intra mœnia cæsi;
Valeriani expeditiores ad persequendos fuere nec ante noctem,
12 quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto
restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per dedi-
**10** tionem acceptum iam totum Etrusci habebant. Videbatur plus
in ea urbe recipienda laboris fore, non [in] eo solum, quod
tota hostium erat, sed etiam quod parte Nepesinorum prodente
2 civitatem facta erat deditio; mitti tamen ad principes eorum
placuit, ut secernerent se ab Etruscis fidemque, quam implo-
3 rassent ab Romanis, ipsi præstarent. Unde quum responsum
allatum esset, nihil suæ potestatis esse, Etruscos mœnia custo-
diasque portarum tenere, primo populationibus agri terror est
4 oppidanis admotus; deinde, postquam deditionis quam societatis

fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis,
ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ,
et clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde 5
edictum, ut arma ponant, parcique iussum inermi; Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoque auctores
deditionis securi percussi; innoxiæ multitudini redditæ res,
oppidumque cum præsidio relictum. Ita duabus sociis urbibus 6
ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna
gloria Romam reduxerunt.

Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ quæsitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent.
Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, nec culpam 7
in eo publicam nec consilium fuisse, quod suæ iuventutis
aliqui apud Volscos militaverint; eos tamen ipsos pravi consilii 8
pœnam habere, nec quemquam ex his reducem esse; militis
autem non dati causam terrorem assiduum a Volscis fuisse,
quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis
exhauriri nequisse. Quæ relata patribus magis tempus quam 9
causam non visa belli habere.

Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. et L. Quinc- **11**
tiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, *C. Sergio iterum* A. u. c. 369.
tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi A. Ch. 385.
seditio exorta, bellum a Volscis, adiuncta Latinorum atque 2
Hernicorum defectione, seditio, unde minime timeri potuit,
a patriciæ gentis viro et inclitæ famæ, M. Manlio Capitolino.
Qui nimius animi quum alios principes sperneret, uni invideret 3
eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio, ægre ferebat, solum eum in magistratibus, solum apud exercitus [esse]
tantum iam eminere, ut iisdem auspiciis creatos non pro 4
collegis, sed pro ministris habeat, quum interim, si quis vere
æstimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione
hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx
servata esset, et ille inter aurum accipiendum et in spem pacis 5
solutis animis Gallos aggressus sit, ipse armatos capientesque
arcem depulerit, illius gloriæ pars virilis apud omnes milites

sit, qui simul vicerint, suæ victoriæ neminem omnium morta-
6 lium socium esse. His opiuionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et impotens, postquam inter patres non, quantum æquum censebat, excellere suas opes
7 animadvertit, primus omnium ex patribus popularis factus cum plebeiis magistratibus consilia communicare; criminando patres, alliciendo ad se plebem, iam aura, non consilio ferri famæque
8 magnæ malle quam bonæ esse. Et non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebi seditionum fuisset, fidem moliri cœpit: acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nervo
9 ac vinculis corpus liberum territent. Et erat æris alieni magna vis re damnosissima etiam divitibus, ædificando, contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causæ iactatum, ut
10 maior potestas quæreretur; sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum.

**12** Dictator etsi maiorem dimicationem propositam domi quam foris cernebat, tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, dilectu habito in agrum Pomptinum, quo
2 a Volscis exercitum inductum audierat, pergit. Non dubito, præter satietatem, tot iam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque succursurum, quod mihi percenseuti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit, unde toties victis Volscis et Æquis suffecerint milites.
3 Quod quum ab antiquis tacitum prætermissum sit, cuius tandem ego rei præter opinionem, quæ sua cuique coniectanti
4 esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in dilectibus fit Romanis, alia atque alia subole iuniorum ad bella instauranda toties usos esse, aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quanquam eadem
5 semper gens bellum intulerit, aut innumerabilem multitudinem

liberorum capitum in eis fuisse locis, quæ nunc, vix seminario
exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant.
Ingens certe, quod inter omnes auctores conveniat, quanquam 6
nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Vol-
scorum exercitus fuit; ad hoc Latini Hernicique accesserant
et Circeiensium quidam et coloni etiam a Velitris Romani.
Dictator, castris eo die positis, postero quum auspicato prod- 7
isset hostiaque cæsa pacem deum adorasset, lætus ad milites
iam arma ad propositum pugnæ signum, sicut edictum erat,
luce prima capientes processit. „Nostra victoria est, milites“ 8
inquit, „si quid dii vatesque eorum in futurum vident. Itaque,
ut decet certæ spei plenos et cum imparibus manus conser-
turos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextras armemus.
Ne procurri quidem ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu
impetum hostium excipere. Ubi illi vana iniecerint missilia 9
et effusi stantibus vobis se intulerint, tum micent gladii, et
veniat in mentem unicuique, deos esse, qui Romanum adiu-
vent, deos, qui secundis avibus in prœlium miserint. Tu, T. 10
Quincti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis
teneas; ubi hærere iam aciem collato pede videris, tum ter-
rorem equestrem occupatis alio labore infer, invectusque or-
dines pugnantium dissipa.“ Sic eques, sic pedes, ut præce- 11
perat, pugnant; nec dux legiones nec fortuna fefellit ducem.
Multitudo hostium, nulli rei præterquam numero freta et oculis **13**
utramque metiens aciem, temere prœlium iniit, temere omisit;
clamore tantum missilibusque telis et primo pugnæ impetu 2
ferox, gladios et collatum pedem et vultum hostis ardore
animi micantem ferre non potuit. Impulsa frons prima et 3
trepidatio subsidiis illata; et suum terrorem intulit eques;
rupti inde multis locis ordines motaque omnia, et fluctuanti
similis acies erat. Dein postquam cadentibus primis iam ad
se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Instare 4
Romanus; et donec armati confertique abibant, peditum labor
in persequendo fuit; postquam iactari arma passim fugaque
per agros spargi aciem hostium animadversum est, tum equitum

turmæ emissæ, dato signo, ne in singulorum morando cæde
5 spatium ad evadendum interim multitudini darent: satis esse
missilibus ac terrore impediri cursum obequitandoque agmen
teneri, dum assequi pedes et iusta cæde conficere hostem
6 posset. Fugæ sequendique non ante noctem finis fuit. Capta
quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaque
7 omnis præter libera corpora militi concessa est. Pars maxima
captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit, nec hominum de
plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam
iuventutis inventi, manifesta fides, publica ope Volscos hostes
8 adiutos. Circeiensium quoque quidam cogniti et coloni
a Velitris; Romamque omnes missi percontantibus primoribus
patrum eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi,
haud perplexe indicavere.

**14** Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius,
bellum cum iis populis patres iussuros, quum maior domi
exorta moles coegit acciri Romam eum, gliscente in dies sedi-
2 tione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. Non
enim iam orationes modo M. Manlii, sed facta popularia in
speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenti erant.
3 Centurionem, nobilem militaribus factis, iudicatum pecuniæ
quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit et
manum iniecit, vociferatusque de superbia patrum ac crudelitate
feneratorum et miseriis plebis, virtutibus eius viri fortunaque,
4 „Tum vero ego“ inquit „nequicquam hac dextra Capitolium
arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tan-
quam Gallis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci
5 videam.“ Inde rem creditori palam populo solvit, libraque
et ære liberatum emittit, deos atque homines obtestantem, ut
M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam
6 referant. Acceptus extemplo in tumultuosam turbam et ipse
tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico aliisque
7 deinceps bellis ostentans: se militantem, se restituentem eversos
penates, multiplici iam sorte exsoluta, mergentibus semper
sortem usuris, obrutum fenore esse; videre lucem, forum,

civium ora M. Manlii opera; omnia parentium beneficia ab 8
illo se habere; illi devovere corporis vitæque ac sanguinis
quod supersit; quodcunque sibi cum patria, penatibus publicis
ac privatis iuris fuerit, id cum uno homine esse. His vocibus 9
instincta plebes quum iam unius hominis esset, addita alia
commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in 10
Veienti, caput patrimonii, subiecit præconi, „ne quem vestrum"
inquit, „Quirites, donec quicquam in re mea supererit, iudicatum
addictumve duci patiar." Id vero ita accendit animos, ut per
omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur.
Ad hoc domi, contionantis in modum, sermones pleni criminum 11
in patres; inter quos, [quum] omisso discrimine, vera an vana
iaceret, thesauros Gallici auri occultari a patribus iecit, nec
iam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam
quoque publicam avertant; ea res si palamfiat, exsolvi plebem
ære alieno posse. Quæ ubi obiecta spes est, enimvero indig- 12
num facinus videri, quum conferendum ad redimendam civi-
tatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam, idem
aurum ex hostibus captum in paucorum prædam cessisse.
Itaque exsequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occul- 13
taretur; differentique et tempore suo se indicaturum dicenti,
ceteris omissis eo versæ erant omnium curæ, apparebatque,
nec veri indicii gratiam mediam nec falsi offensionem fore.

Ita suspensis rebus, dictator accitus ab exercitu in urbem 15
venit. Postero die senatu habito, quum satis periclitatus
voluntates hominum discedere senatum ab se vetuisset,
stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem 2
ad M. Manlium misit; qui dictatoris iussu vocatus, quum
signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad
tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque 3
intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, 4
silentio facto, „Utinam" inquit „mihi patribusque Romanis ita
de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod
ad te attinet eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conven-
turum satis confido. Spem factam a te civitati video, fide 5

incolumi ex thesauris Gallicis, quod primores patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberes fenore plebem Romanam et istos incubantes publicis thesauris ex
6 præda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive ut et ipse in parte prædæ sis, sive quia vanum indicium est, in vincla te duci iubebo nec diutius patiar, a te multitudinem fallaci
7 spe concitari." Ad ea Manlius nec se fefellisse ait, non adversus Volscos, toties hostes, quoties patribus expediat, nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam dictatorem creatum
8 esse; iam omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri; iam dictatorem profiteri patrocinium feneratorum adversus plebem; iam sibi ex favore multitudinis crimen et
9 perniciem quæri. „Offendit" inquit „te, A. Corneli, vosque, patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo iudicatos addictosque duci, ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates
10 aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? Sortem reliquam ferte; de capite deducite, quod usuris pernumeratum est; iam nihilo mea turba quam ullius conspectior
11 erit. At enim quid ita solus ego civium curam ago? Nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam
12 potui, opem tuli, et nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem difficilem interrogatio facit. Cur enim quæritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti iubetis potius, quam ponatis, nisi
13 aliqua fraus subest? Quo magis argui præstigias iubetis vestras, eo plus vereor, ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego vobis, ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis."

16 Quum mittere ambages dictator iuberet et aut peragere verum indicium cogeret aut fateri facinus insimulati falso

crimine senatus oblatæque vani furti invidiæ, negantem arbitrio
inimicorum se locuturum in vincla duci iussit. Arreptns 2
a viatore „Iuppiter“ inqnit „optime maxime Iunoque regina
ac Minerva ceterique dii deæque, qui Capitolium arcemque
incolitis, sicine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab
inimicis? hæc dextra, qua Gallos fudi a delubris vestris, iam
in vinclis et catenis erit?“ Nullius nec oculi nec aures 3
indignitatem ferebant; sed invicta sibi quædam patientissima
iusti imperii civitas fecerat, nec adversus dictatoriam vim aut
tribuni plebis aut ipsa plebs attollere oculos aut hiscere aude-
bant. Coniecto in carcerem Manlio, satis constat magnam 4
partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac
barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris mæstam
turbam. Dictator de Volscis triumphavit, invidiæque magis 5
triumphus quam gloriæ fuit; quippe domi, non militiæ partum
eum actumque de cive, non de hoste fremebant; unum de-
fuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante cnrrum
sit ductus. Iamque haud procul seditione res erat; cuius 6
leniendæ causa, postulante nullo, largitor voluntarius repente
senatus factus Satricum coloniam duo millia civium Roma-
norum deduci iussit. Bina iugera et semisses agri assignati;
quod quum et parvum et paucis datnm et mercedem esse 7
prodendi M. Manlii interpretarentur, remedio irritatur seditio.
Et iam magis insignis sordibus et facie reorum turba Manliana 8
erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror
et linguam et animos liberaverat hominum. Audiebantur **17**
itaque propalam voces exprobrantium multitudini, quod defen-
sores suos semper in præcipitem locum favore tollat, deinde
in ipso discrimine periculi destituat: sic Sp. Cassium in agros 2
plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore civium famem suis
impensis propulsantem oppressos; sic M. Manlium, mersam et
obrutam fenore partem civitatis in libertatem ac lucem extra-
hentem, proditum inimicis. Saginare plebem [populares] suos, 3
ut iugulentur. Hocine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris
non responderit vir consularis? Fingerent, mentitum ante,

atque ideo non habuisse, qnod tum responderet; cui servo
4 unquam mendacii pœnam vincula fuisse? Non obversatam
esse memoriam noctis illius, quæ pæne nltima atque æterna
nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum per
Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem
eum armatum, plenum sndoris ac sanguinis, ipso pæne Iove
5 erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris gratiam
servatori patriæ relatam? et quem prope cælestem, cognomine
certe Capitolino Iovi parem fecerint, eum pati vinctum in
carcere, in tenebris obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam?
Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in
6 tam multis uni esse? Iam ne nocte quidem turba ex eo loco
dilabebatur, refracturosqne carcerem minabantnr, quum remisso,
quod erepturi erant, ex senatus consulto Manlius vinclis liberatnr; qno facto non seditio finita, sed dux seditioni
datus est.

7 Per eosdem dies Latinis et Hernicis, simul colonis Circeiensibns et a Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli captivosque repetentibus, nt suis legibus in eos animadverterent,
tristia responsa reddita, tristiora colonis, quod cives Romani
8 patriæ oppugnandæ nefanda consilia inissent. Non negatum
itaque tantum de captivis, sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denuntiatum senatus verbis, facesserent propere ex urbe ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis ius, externo, non civi comparatum, tegeret.

18 Recrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia
A. u. c. 370. habita, creatique tribuni militum consulari potestate Ser.
A. Ch. 384. Cornelius Maluginensis iterum, P. Valerins Potitus iterum,
M. Furius Camillus quintum, Ser. Sulpicius Rnfus iterum,
2 C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus iterum. Cuius
principio anni et patribus et plebi peropportune externa pax
data, plebi, quod non avocata dilectu spem cepit, dnm tam
potentem haberet ducem, fenoris expugnandi, patribus, ne quo
externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis
3 malis. Igitur quum pars utraque acrior aliquanto coorta

esset, iam propinquum certamen aderat. Et Manlius, advocata
domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu
noctuque consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque,
quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in 4
animo ad contumeliam inexperto; spiritus dabat, quod nec
ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincin-
natus Quinctius fecisset, et vinculorum suorum invidiam non
dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus
quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque 5
iam per se accensos incitabat plebis animos. „Quousque
tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne beluas quidem
ignorare voluit? Numerate saltem, quot ipsi sitis, quot adver-
sarios habeatis. Si singuli singulos aggressuri essetis, tamen 6
acrius crederem vos pro libertate quam illos pro dominatione
certaturos; quoteni clientes circa singulos fuistis patronos,
tot nunc adversus unum hostem eritis. Ostendite modo bellum; 7
pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; ius ipsi
remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis
patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli 8
vestrum deero; ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex
vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui, et vidistis
in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula
depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? 9
An exitum Cassii Mæliique exspectem? Bene facitis, quod
abominamini. Dii prohibebunt hæc; sed nunquam propter me
de cælo descendent; vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis,
sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris ho-
stibus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus 10
tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos
satis sit, nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, cer-
tamen adversus patres noritis? Nec hoc natura insitum vobis
est, sed usu possidemini. Cur enim adversus externos tantum 11
animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? Quia
consuestis cum eis pro imperio certare, adversus hos tentare
magis quam tueri libertatem. Tamen, qualescunque duces 12

habuistis, qualescunque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacunque
petistis, obtinuistis seu vi seu fortuna vestra. Tempus est
13 [et]iam maiora conari. Experimini modo et vestram feli-
citatem et me, ut spero, feliciter expertum; minore negotio,
qui imperet, patribus imponetis quam, qui resisterent impe-
14 rantibus, imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consula-
tusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde
adeste; prohibete ius de pecuniis dici; ego me patronum pro-
15 fiteor plebis, quod mihi cura mea et fides nomen induit; vos
si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appel-
labitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quæ
16 vultis.“ Inde de regno agendi ortum initium dicitur; sed nec
cum quibus nec quem ad finem consilia pervenerint, satis
planum traditur.

**19** At in parte altera senatus de secessione in domum pri-
vatam plebis, forte etiam in arce positam, et imminenti mole
2 libertati agitat. Magna pars vociferantur, Servilio Ahala
opus esse, qui non in vincla duci iubendo irritet publicum
hostem, sed unius iactura civis finiat intestinum bellum.
3 Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem
habentem, ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis con-
4 siliis M. Manlii res publica detrimenti capiat. Tum tribuni
consulari potestate tribunique plebi (nam et *ei*, quia eundem
et suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant,
patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus
5 facto sit, consultant. Quum præter vim et cædem nihil cui-
quam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appa-
6 reret, tum M. Menenius et Q. Publilius tribuni plebis: „Quid
patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus
unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur
eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse
7 oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est.
Nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa
non secum certari viderint et ex advocatis iudices facti
erunt et accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur

et regni crimen in medio, nulli magis quam libertati favebunt
suæ.“ Approbantibus cunctis diem Manlio dicunt. Quod 20
ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam
sordidatum reum viderunt nec cum eo non modo patrum 2
quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne
fratres quidem A. et T. Manlios, quod ad eum diem
nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et proximi
vestem mutarent: App. Claudio in vincula ducto C. Claudium 3
inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse; con-
sensu opprimi popularem virum, quod primus a patribus ad
plebem defecisset. Quum dies venit, quæ præter cœtus multi- 4
tudinis seditiosasque voces et largitionem et fallax indicium
pertinentia proprie ad regni crimen ab accusatoribus obiecta
sint reo, apud neminem auctorem invenio; nec dubito, haud 5
parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in causa, sed
in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines,
quæ et quanta decora fœda cupiditas regni non ingrata solum,
sed invisa etiam reddiderit: homines prope quadringentos pro- 6
duxisse dicitur, quibus sine fenore expensas pecunias tulisset,
quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset; ad hæc 7
decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse
etiam conspicienda, spolia hostium cæsorum ad triginta, dona
imperatorum ad quadraginta, in quibus insignes duas murales
coronas, civicas octo; ad hoc servatos ex hostibus cives [pro- 8
duxit], inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem
nominatim; et quum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro
fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando,
memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis
et identidem Capitolium spectans Iovem deosque alios devo- 9
casse ad auxilium fortunarum suarum precatusque esse, ut,
quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem
populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discri-
mine darent, et orasse singulos universosque, ut Capitolium
atque arcem intuentes, ut ad deos immortales versi de se
iudicarent. In campo Martio quum centuriatim populus 10

citaretur, et reus ad Capitolium manus tendens ab hominibus
ad deos preces avertisset, apparuit tribunis, nisi oculos quoque
hominum liberassent tanti memoria decoris, nunquam fore
11 in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita
prodicta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam,
unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi
indictum est. Ibi crimen valuit, et obstinatis animis triste
12 iudicium invisumque etiam iudicibus factum. Sunt, qui per
duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos auctores
sint damnatum. Tribuni de saxo Tarpeio deiecerunt, locusque
idem in uno homine et eximiæ gloriæ monumentum et pœnæ
13 ultimæ fuit. Adiectæ mortuo notæ sunt, publica una, quod,
quum domus eius fuisset, ubi nunc ædes atque officina Mo-
netæ est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut
14 Capitolio habitaret, gentilicia altera, quod gentis Manliæ de-
creto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur.
Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset,
15 memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo
nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes desiderium eius
tenuit. Pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus
tantæ cladis causis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri
16 orta: violatum Capitolium esse sanguine servatoris, nec diis
cordi fuisse, pœnam eius oblatam prope oculis suis, a quo sua
templa erepta e manibus hostium essent.

**21** Pestilentiam inopia frugum et vulgatam utriusque mali
A. u. c. 371. famam anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio
A. Ch. 383. quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio,
L. Æmilio tertium, M. Trebonio tribunis militum consulari
2 potestate. Hostes novi, præter Volscos, velut sorte quadam
prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circeiosque
et Velitras colonias, iam diu molientes defectionem, et suspec-
tum Latium, Lanuvini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat,
3 subito exorti. Id patres rati contemptu accidere, quod Veli-
ternis civibus suis tam diu impunita defectio esset, decre-
verunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de

bello eis indicendo. Ad quam militiam quo paratior plebes 4
esset, quinqueviros Pomptino agro dividendo et triumviros
Nepete coloniæ deducendæ creaverunt. Tum, ut bellum iube- 5
rent, latum ad populum est, et nequicquam dissuadentibus
tribunis plebis omnes tribus bellum iusserunt. Apparatum eo 6
anno bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus;
eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum;
et magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitte-
retur, inclinabat, ni privato, ut fit, periculo publicum impli- 7
citum esset auctoresque defectionis ab Romanis metu, ne soli
crimini subiecti piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent
colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos 8
legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut præ-
datum in agrum Romanum exirent. Hæc nova iniuria extur-
bavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defec- 9
tione eo anno primum fama exorta; arguentibusque eos
Tusculanis et Gabinis et Lavicanis, quorum in fines incur-
satum erat, ita placide ab senatu responsum est, ut minus
credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

Insequenti anno Sp. et L. Papirii novi tribuni militum **22**
consulari potestate Velitras legiones duxere, quattuor collegis, A. u. c. 372.
Ser. Cornelio Maluginensi tertium, Q. Servilio, C. Sulpicio, A. Ch. 382.
L. Æmilio quartum [tribunis], ad præsidium urbis et si qui
ex Etruria novi motus nuntiarentur (omnia enim inde suspecta
erant), relictis. Ad Velitras adversus maiora pæne auxilia 2
Prænestinorum quam ipsam colonorum multitudinem secundo
prœlio pugnatum est ita, ut propinquitas urbis hosti et causa
maturioris fugæ et unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi 3
oppugnatione tribuni abstinuere, quia et anceps erat nec in
perniciem coloniæ pugnandum censebant. Litteræ Romam
ad senatum cum victoriæ nuntiis acriores in Prænestinum
quam in Veliternum hostem missæ. Itaque ex senatus con- 4
sulto populique iussu bellum Prænestinis indictum; qui con-
iuncti Volscis anno insequente Satricum, coloniam populi Ro-

mani, pertinaciter a coloniis defensam, vi expugnarunt fœdeque
in captis exercuere victoriam.
5 Eam rem ægre passi Romani M. Furium Camillum
A. u. c. 373. sextum tribunum militum creavere. Additi collegæ A. et
A. Ch. 381. L. Postumii Regillenses ac L. Furius cum L. Lucretio et
6 M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem
decretum; adiutor ex tribunis sorte L. Furius datur, non tam
e re publica, quam ut collegæ materia ad omnem laudem esset,
et publice, quod rem temeritate eius prolapsam restituit, et
privatim, quod ex errore gratiam potius eius sibi quam suam
7 gloriam petiit. Exactæ iam ætatis Camillus erat, comitiisque
iurare parato in verba excusandæ valetudini solita consensus
populi restiterat; sed vegetum ingenium in vivido pectore
vigebat, virebatque integris sensibus, et civiles iam res haud
8 magnopere obeuntem bella excitabant. Quattuor legionibus
quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Es-
9 quilinam in posteram diem, ad Satricum profectus. Ibi eum
expugnatores coloniæ haudquaquam perculsi, fidentes militum
numero, quo aliquantum præstabant, opperiebantur. Postquam
appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem pro-
cedunt, nihil dilaturi, quin periculum summæ rerum facerent:
ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus
**23** solis confiderent, profuturas esse. Idem ardor et in Romano
exercitu erat et in altero duce, nec præsentis dimicationis
fortunam ulla res præterquam unius viri consilium atque im-
perium morabatur, qui occasionem iuvandarum ratione virium
2 trahendo bello quærebat. Eo magis hostis instare, nec iam
pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in
medium campi et vallo prope hostium signa inferendo super-
3 bam fiduciam virium ostentare. Id ægre patiebatur Romanus
miles, multo ægrius alter ex tribunis militum, L. Furius, ferox
quum ætate et ingenio, tum multitudinis ex incertissimo sumentis
4 animos spe inflatus. Hic per se iam milites incitatos insuper
instigabat elevando, qua una poterat, ætate auctoritatem
collegæ, iuvenibus bella data dictitans, et cum corporibus

vigere et deflorescere animos; cunctatorem ex acerrimo bella- 5
tore factum, et, qui adveniens castra urbesque primo impetu
rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere,
quid accessurum suis decessurumve hostium viribus sperantem?
quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis 6
locum? Frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo 7
quum vitæ satis, tum gloriæ esse; quid attinere cum mortali
corpore uno civitatis, quam immortalem esse deceat, pati con-
senescere vires? His sermonibus tota in se averterat castra; 8
et quum omnibus locis posceretur pugna, „Sustinere“ inquit,
„M. Furi, non possumus impetum militum, et hostis, cuius
animos cunctando auximus, iam minime toleranda superbia
insultat; cede unus omnibus et patere te vinci consilio, ut
maturius bello vincas.“ Ad ea Camillus, quæ bella suo 9
unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque
se neque populum Romanum aut consilii sui aut fortunæ
pœnituisse; nunc scire se, collegam habere iure imperioque
parem, vigore ætatis præstantem; itaque se, quod ad exer- 10
citum attineat, regere consuesse, non regi; collegæ imperium
se non posse impedire. Diis bene iuvantibus ageret, quod
e re publica duceret; ætati suæ se veniam etiam petere, ne 11
in prima acie esset; quæ senis munia in bello sint, iis se non
defuturum. Id a diis immortalibus precari, ne qui casus
suum consilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus salutaris 12
sententia nec a diis tam piæ preces auditæ sunt. Primam
aciem auctor pugnæ instruit, subsidia Camillus firmat vali-
damque stationem pro castris opponit; ipse edito loco spec-
tator intentus in eventum alieni consilii constitit. Simul primo **24**
concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu pedem
retulit. Lenis ab tergo clivus erat inter aciem et castra; 2
et, quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in
castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum
iam certamen, ubi vallo appropinquasset hostis, erumperent.
Romanus cedentem hostem effuse sequendo in locum iniquum 3
pertractus opportunus huic eruptioni fuit; versus itaque in

victorem terror et novo hoste et supina valle Romanam
4 inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris impetum fecerant; integrant et illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Iam non recipiebat se Romanus miles, sed immemor recentis ferociæ veterisque decoris terga passim dabat
5 atque effuso cursu castra repetebat, quum Camillus, subiectus ab circumstantibus in equum et raptim subsidiis oppositis, „Hæc est" inquit, „milites, pugna, quam poposcistis? Quis homo, quis deus est, quem accusare possitis? Vestra illa
6 temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem sequimini nunc Camillum et, quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum et castra spectatis? Neminem vestrum illa nisi
7 victorem receptura sunt." Pudor primo tenuit effusos; inde, ut circumagi signa obvertique aciem viderunt in hostem, et dux, præterquam [quod] tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis inter prima signa, ubi plurimus labor periculumque erat, se offerebat, increpare singuli se quisque et alios, et adhortatio in vicem totam alacri clamore pervasit aciem.
8 Neque alter tribunus rei defuit, sed missus a collega restituente peditum aciem ad equites, non castigando, ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat, sed ab imperio totus ad preces versus orare singulos universosque,
9 ut se reum fortunæ eius diei crimine eximerent: „Abnuente ac prohibente collega, temeritati me omnium potius socium quam unius prudentiæ dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt; ego, ni restituitur pugna, quod miserrimum est, fortunam cum omnibus, infamiam solus
10 sentiam." Optimum visum est in fluctuantem aciem tradi equos et pedestri pugna invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident. Nihil neque apud duces neque apud milites remittitur
11 a summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enixæ opem, et Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna pars et in ipso certamine

et post in fuga cæsi, ceteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt; plures tamen capti quam occisi.

Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot nosci- 25
tarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percontantibusque fassi, publico consilio se militasse. Cuius tam vicini belli 2
metu Camillus motus extemplo se Romam captivos ducturum ait, ne patres ignari sint, Tusculanos ab societate descisse: castris exercituique interim, si videatur, præsit collega. Docu- 3
mento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret; nec tamen aut ipsi aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam eius videbatur, qua data in tam præcipitem casum res publica esset; et quum in exercitu, tum 4
Romæ constans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset, adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse. Intro- 5
ductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos patres censuissent Camilloque id bellum mandassent, adiutorem sibi ad eam rem unum petit, permissoque, ut ex collegis optaret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit, qua moderatione animi quum collegæ levavit infamiam, 6
tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum; pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis non demigratum ex 7
propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus; patentibus portis urbis togati obviam frequentes imperatoribus processere; commeatus exercitui comiter in castra ex urbe et ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positis, eademne 8
forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens, ingressus urbem, ubi patentes ianuas et 9
tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, et ludos litterarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas inter vulgus aliud puerorum et mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usuum causæ ferrent, nihil usquam non pavidis modo, 10
sed ne mirantibus quidem simile, circumspiciebat omnia,

11 inquirens oculis, ubinam bellum fuisset; adeo nec amotæ rei
usquam nec oblatæ ad tempus vestigium ullum erat, sed ita
omnia constanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata
**26** videri posset. Victus igitur patientia hostium senatum eorum
vocari iussit. „Soli adhuc“ inquit, „Tusculani, vera arma
verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini,
2 invenistis. Ite Romam ad senatum; æstimabunt patres,
utrum plus ante pœnæ an nunc veniæ meriti sitis. Non præcipiam
gratiam publici beneficii; deprecandi potestatem a me habu-
eritis; precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.“
3 Postquam Romam Tusculani venerunt senatusque paulo ante
fidelium sociorum mæstus in vestibulo curiæ est conspectus,
moti extemplo patres vocari eos iam tum hospitaliter magis
4 quam hostiliter iussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit:
„Quibus bellum indixistis intulistisque, patres conscripti, sicut
nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati
paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris proces-
5 simus. Hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque
semper, nisi si quando a vobis proque vobis arma acceperimus.
Gratias agimus et ducibus vestris et exercitibus, quod oculis
magis quam auribus crediderunt et, ubi nihil hostile erat, ne
6 ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos præstitimus, eam a
vobis petimus; bellum eo, sicubi est, avertatis precamur; in
nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est,
inermes experiemur. Hæc mens nostra est, dii immortales
7 faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus
moti bellum indixistis, etsi revicta rebus verbis confutare nihil
attinet, tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum
tam evidenter pænituerit, tutum censemus. Peccetur in vos,
8 dum digni sitis, quibus ita satisfiat.“ Tantum fere verborum
ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia, nec ita multo
post civitatem etiam impetraverunt. Ab Tusculo legiones
reductæ.

**27** Camillus, consilio et virtute in Volsco bello, felicitate in
Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam

patientia et moderatione insignis, magistratu abiit, creatis tri- 2
bunis militaribus in insequentem annum L. et P. Valeriis, A. u. c. 374. A. Ch. 380.
Lncio qnintum, Publio tertium, et C. Sergio tertinm, L. Me-
nenio iterum, P. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Cen- 3
soribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam
æris alieni, aggravantibus summam etiam invidiæ eius tribunis
plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis quam for-
tuna debentium laborare creditum videri expediebat. Creati 4
censores C. Sulpicins Camerinus, Sp. Postumius Regillensis,
cœptaque iam res morte Postumii, quia collegam suffici
censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpi- 5
cius abdicasset se magistratu, censores alii vitio creati non
gesserunt magistratum; tertios creari, velut diis non accipien-
tibus in eum annum censuram, religiosum fuit. Eam vero 6
ludificationem plebis tribuni ferendam negabant: fugere sena-
tum testes tabulas publicas census cuiusque, quia nolint con-
spici summam æris alieni, quæ indicatura sit, demersam par-
tem a parte civitatis, quum interim obæratam plebem obiec-
tari aliis atque aliis hostibus. Passim iam sine ullo discrimine 7
bella quæri: ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde
Tusculum legiones ductas; Latinis, Hernicis, Prænestinis
iam intentari arma, civium magis quam hostium odio,
ut in armis terant plebem nec respirare in urbe aut
per otium libertatis meminisse sinant aut consistere in
contione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam de le-
vando fenore et fine aliarum iniuriarum agentem. Quod si 8
sit animns plebi memor patrum libertatis, se nec addici
quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam pas-
suros neque dilectum haberi, donec, inspecto ære alieno ini-
taque ratione minuendi eius, sciat unusquisque, quid sui,
quid alieni sit, supersit sibi liberum corpus, an id quoque
nervo debeatur. Merces seditionis proposita confestim 9
seditionem excitavit. Nam et addicebantur mnlti, et ad
Prænestini famam belli novas legiones scribendas patres
censuerant; quæ utraque simul auxilio tribunicio et con-

10 sensu plebis impediri cœpta; nam neque duci addictos
tribuni sinebant, neque iuniores nomina dabant. Quum
patribus minor *in* præsens cura creditæ pecuniæ iuris ex-
sequendi quam dilectus esset (quippe iam a Præneste pro-
11 fectos hostes in agro Gabino consedisse nuntiabatur), interim
tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum
certamen quam deterruerat, neque aliud ad seditionem exstin-
guendam in urbe quam prope illatum mœnibus ipsis bellum
**28** valuit. Nam quum esset Prænestinis nuntiatum, nullum exer-
citum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, patres
2 ac plebem in semet ipsos versos, occasionem rati duces eo-
rum, raptim agmine acto, pervastatis protinus agris, ad por-
3 tam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit.
Conclamatum „Ad arma", concursumque in muros atque por-
tas est; tandemque ab seditione ad bellum versi dictatorem
4 T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum
A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tan-
tus eius magistratus terror erat) simul hostes a mœnibus re-
cessere et iuniores Romani ad edictum sine retractatione
5 convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim
hostium haud procul Alia flumine posita; inde agrum late
populantes, fatalem se urbi Romanæ locum cepisse, inter se
6 iactabant; similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello
Gallico fuerit; etenim si diem contactum religione insignem-
que nomine eius loci timeant Romani, quanto magis Aliensi
die Aliam ipsam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos?
species profecto iis ibi truces Gallorum sonumque vocis in
7 oculis atque auribus fore. Has inanium rerum inanes ip-
sas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes
suas. Romani contra, ubicunque esset Latinus hostis, satis
scire, eum esse, quem ad Regillum lacum devictum centum
8 annorum pace obnoxia tenuerint: locum insignem memoria
cladis irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris,
quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ
9 suæ; quin ipsi sibi Galli si offerantur illo loco, se ita pug-

naturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios, tunc quum effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Romana intrasset, nuntium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.

His utrinqne animis ad Aliam ventum est. Dictator 29
Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, „Videsne tu“ inquit, „A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Aliam constitisse? nec illis dii immortales certioris quicqnam fiduciæ, maiorisve quod sit auxilii, dederint.
At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam 2
aciem; ego cnm legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste, dii testes fœderis, et expetite pœnas debitas simul vobis violatis nobisque per vestrum numen deceptis.
Non eqnitem, non peditem sustinuere Prænestini. Primo 3
impetu ac clamore dissipati ordines sunt; dein postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt, consternatique et præter castra etiam sua pavore prælati non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Præneste fuit. Ibi ex 4
fuga dissipata locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt, ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo nreretur ager depopnlatisque omnibns obsidio urbi inferretur. Sed 5
postquam, direptis ad Aliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum, et vix mœnia tuta rati oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub 6
dicione Prænestinorum; ad ea circumlatnm bellum, deincepsqne haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus.
Eæ quoque expugnatæ. Tum ad caput belli Præneste ventum. 7
Id non vi, sed per deditionem receptum est. T. Quinctius, 8
semel acie victor, binis castris hostinm, novem oppidis vi captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit, triumphansqne signum Præneste devectnm Iovis imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Iovis ac Miner- 9
væ, tabulaque snb eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa litteris fuit: „Iuppiter atque divi omnes hoc de-

10 derunt, ut T. Quinctius dictator oppida novem caperet." Die
vicesimo, quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

**30** Comitia inde habita tribunorum militnm consulari pote-
state, quibns æqnatus patriciorum plebeiorumque numerus.
2 Ex patribus creati P. et C. Manlii cum L. Iulio; plebes C.
A. u. c. 375. A. Ch. 379. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manliis, quod
3 genere plebeios, gratia Iulium anteibant, Volsci provincia sine
sorte, sine comparatione extra ordinem data; cuius et ipsos
4 postmodo et patres, qui dederant, pænituit. Inexplorato pa-
bnlatum cohortes misere; quibus velut circumventis, quum id
falso nuntiatum esset, dum, præsidio ut essent, citati feruntur,
ne anctore quidem asservato, qui eos hostis Latinus pro mi-
lite Romano frustratus erat, ipsi in insidias præcipitavere.
5 Ibi dum iniquo loco, sola virtute militum restantes, cædunt
cæduntarque, castra interim Romana, iacentia in campo, ab
6 altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditæ
temeritate atque inscitia res; qnicqnid superfuit fortunæ po-
puli Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tu-
7 tata est. Quæ ubi Romam sunt relata, primum dictatorem
dici placebat; deinde, postquam quietæ res ex Volscis affe-
rebantur et apparuit, nescire eos victoria et tempore uti, re-
vocati etiam inde exercitus ac duces, otiumque inde, qnan-
8 tum a Volscis, fuit; id modo extremo anno tumultuatum,
quod Prænestini, concitatis Latinorum populis, rebellarunt.
9 Eodem anno Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum,
novi coloni adscripti; rebusque haud prosperis bello dome-
stica quies, qnam tribunorum militum ex plebe gratia maie-
stasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

**31** Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere,
A. u. c. 376. A. Ch. 378. tribunis militum consulari potestate Sp. Furio, Q. Servilio
iterum, L. Menenio tertium, P. Clœlio, M. Horatio, L. Ge-
2 ganio. Erat autem et materia et causa seditionis æs alie-
nnm; cuius noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Q. Clœlius
Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt;
3 namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris legiones

Volscorum ingressas fines popularique passim Romanum agrum
attulere. In qua trepidatione tantum afuit, ut civilia certa- 4
mina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas
tribunicia impediendo dilectu esset, donec condiciones impo-
sitæ patribus, ne quis, quoad debellatum esset, tributum
daret aut ius de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi 5
sumpto, mora dilectui non est facta. Legionibus novis scriptis,
placuit duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis
duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus *in* maritimam oram
atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius læva ad montes
Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio 6
itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more,
discordiæ hostium fretus et virtutem metuens, per trepidationem
raptim fecerat, sed ab iusto exercitu iusta ira facta, spatio
quoque temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus, ne 7
interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema
finium factæ erant; Romano contra etiam in hostico morandi
causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque omnibus 8
passim tectis agrorum vicisque etiam quibusdam exustis, non
arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ
extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam
utrinque exercitus reducti.

Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, post- **32**
quam quietæ res ab hostibus erant, celebrari de integro iuris-
dictio, et tantum abesse spes veteris levandi fenoris, ut tri-
buto novum fenus contraheretur in murum a censoribus loca-
tum saxo quadrato faciundum; cui succumbere oneri coacta 2
plebes, quia, quem dilectum impedirent, non habebant tribuni
plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes coacta prin- 3
cipum opibus fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartum, C. A. u. c. 377.
Veturium, Ser. Sulpicium, L. et C. Quinctios Cincinnatos. A. Ch. 377.
Iisdem opibus obtinuere, ut adversus Latinos Volscosque, qui 4
coniunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impe-
diente omnibus iunioribus sacramento adactis, tres exercitus
scriberent, unum ad præsidium urbis, alterum qui, si qui alibi 5

motus exstitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe
validissimum P. Valerius et L. Æmilius ad Satricum duxere.
6 Ubi quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent,
extemplo pugnatum; et ut nondum satis claram victoriam, sic
prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit.
7 Postero die iterata pngna, et aliquamdiu æqua virtute for-
tunaque Latinæ maxime legiones, longa societate militiam
8 Romanam edoctæ, restabant. Eques immissus ordiues turbavit;
turbatis signa peditum illata, quantumque Romana se iuvexit
acies, tantum hostes gradu demoti; et ut semel inclinavit
9 pugna, iam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes quum
Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra peterent,
10 ab equite maxime cæsi; castra capta direptaque. Ab Sa-
trico nocte, quæ prœlio proxima fuit, fugæ simili agmine
petunt Antium; et quum Romanus exercitus prope vestigiis
sequeretur, plus tamen timor quam ira celeritatis habuit.
11 Prius itaque mœnia intravere hostes, quam Romanus extrema
agminis carpere aut morari posset. Inde aliquot dies va-
stando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu
bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ
casum.

**33** Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta, quum An-
tiates victi malis subactique bello, in quo et nati erant et
2 consenuerant, deditionem spectarent, Latinos ex diutina pace
nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perse-
verandum in bello faceret. Finis certaminis fuit, postquam
utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta
3 persequerentur. Latini profecti a societate pacis, ut rebantur,
inhonestæ sese vindicaverunt; Antiates, incommodis arbitris
salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt.
4 Ira et rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere nec
Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum
urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat,
igni concremarent. Nec aliud tectum eius superfuit urbis,
quum faces pariter sacris profanisque iniicerent, quam matris

Matutæ templum; inde eos nec sua religio nec verecundia 5
deum arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita templo cum
tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent.
Incensos ea rabie impetus Tusculum tulit ob iram, quod 6
deserto communi concilio Latinorum non in societatem modo
Romanam, sed etiam in civitatem se dedissent. Patentibus 7
portis quum improviso incidissent, primo clamore oppidum
præter arcem captum est. In arcem oppidani refugere cum
coniugibus ac liberis, nuntiosque Romam, qui certiorem de
suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius, quam fide 8
populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus;
L. Quinctius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. Clau- 9
sas portas [Tusculi], Latinosque simul obsidentium atque obses-
sorum animo hinc mœnia Tusculi tueri vident, illinc arcem op-
pugnare, terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutave- 10
rat utriusque partis animos: Tusculanos ex ingenti metu in
summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox
capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se
ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis; 11
excipit aliquanto maior ab exercitu Romano. Utrinque
urgentur Latini; nec impetus Tusculanorum decurrentium ex
superiore loco sustinent nec Romanos subeuntes mœnia mo-
lientesque obices portarum arcere possunt. Scalis prius mœ- 12
nia capta, inde effracta claustra portarum; et quum anceps ho-
stis et a fronte et a tergo urgeret, nec ad pugnam ulla vis nec
ad fugam loci quicquam superesset, in medio cæsi ad unum
omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam
est reductus.

Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia **34**
foris erant, tantum in urbe vis patrum in dies miseriæque
plebis crescebant, quum eo ipso, quod necesse erat solvi,
facultas solvendi impediretur. Itaque quum iam ex re nihil 2
dari posset, fama et corpore, indicati atque addicti, creditoribus
satisfaciebant, pœnaque in vicem fidei cesserat. Adeo ergo 3
obnoxios summiserant animos non infimi solum, sed principes

etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patri-
4 cios petendum, quod tanta vi ut liceret tetenderant, sed ne ad
plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli
viro acri experientique animus esset, possessionemque honoris
usurpati modo a plebe per paucos annos recuperasse in per-
5 petuum patres viderentur.[1] Ne id nimis lætum parti alteri
esset, parva, ut plerumque solet, rem ingentem moliundi causa
intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri quum inter sui
corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam
inter id genus contemptor eius habebatur, filiæ duæ nuptæ,
Ser. Sulpicio maior, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri
quidem viro, tamen plebeio; eaque ipsa affinitas haud spreta
6 gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Forte ita incidit, ut in
Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiæ quum inter
se, ut fit, sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is
de foro se domum reciperet, forem, ut mos est, virga per-
cuteret. Quum ad id, moris eius insueta, expavisset minor
7 Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem; ceterum
is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit.
Frequentia quoque prosequentium rogantiumque, num quid
vellet, credo fortunatum matrimonium ei sororis visum, suique
ipsam malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri
8 vult, pænituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi
quum pater forte vidisset, percontatus „Satin' salve?" aver-
tentem causam doloris, quippe nec satis piam adversus soro-
9 rem nec admodum in virum honorificam, elicuit comiter sisci-
tando, ut fateretur, eam esse causam doloris, quod iuncta
impari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia
10 intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum
habere iussit: eosdem propediem domi visuram honores, quos
11 apud sororem videat. Inde consilia inire cum genero cœpit,
adhibito L. Sextio, strenuo adolescente et cuius spei nihil
**35** præter genus patricium deesset. Occasio videbatur rerum
novandarum propter ingentem vim æris alieni, cuius levamen

[1]) Tribunos militum eius anni, quo C. Licinius et L. Sextius primum tribunatum plebis gesserunt, Livius omisisse videtur.

mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum spe-
raret: accingendum ad eam cogitationem esse; conando 2
agendoque iam eo gradum fecisse plebeios, unde, si porro
annitantur, pervenire ad summa et patribus æquari tam honore
quam virtute possent. In præsentia tribunos plebis fieri 3
placuit, quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores
aperirent. Creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius pro- 4
mulgavere leges omnes adversus opes patriciorum et pro
commodis plebis, unam de ære alieno, ut, deducto eo de
capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset,
triennio æquis portionibus persolveretur; alteram de modo 5
agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret,
tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque
utique alter ex plebe crearetur: cuncta ingentia et quæ sine
certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul 6
rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri,
pecuniæ, honorum, discrimine proposito, conterriti patres quum
trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio
præter expertam multis iam ante certaminibus intercessionem
invento, collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt.
Qui ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio Sex- 7
tioque viderunt, stipati patrum præsidiis nec recitari roga-
tiones nec sollemne quicquam aliud ad sciscendum plebi fieri
passi sunt. Iamque frustra sæpe concilio advocato, quum 8
pro antiquatis rogationes essent, „Bene habet“ inquit Sextius.
„Quando quidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso
telo tutabimur plebem. Agite dum, comitia indicite, patres, 9
tribunis militum creandis; faxo, ne iuvet vox ista veto, qua
nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis.“ Haud 10
irritæ cecidere minæ; comitia, præter ædilium tribunorumque
plebi, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque tribuni plebis
refecti nullos curules magistratus creari passi sunt, eaque soli-
tudo magistratuum, et plebe reficiente duos tribunos et iis comitia
tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

**36** Alia bella opportune quievere; Veliterni coloni gestientes
otio, quod nullus exercitus Romanus esset, et agrum Romanum

aliquoties incursavere et Tusculum oppugnare adorti sunt;
2 eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus opem
orantibus, verecundia maxime non patres modo, sed etiam
3 plebem movit. Remittentibus tribunis plebis comitia per inter-
regem sunt habita; creatique tribuni militum L. Furius, A.
A. u. c. 384. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. et C. Valerii
A. Ch. 370. haudquaquam tam obedientem in dilectu quam in comitiis
4 plebem habuere; iugentique contentione exercitu scripto, pro-
fecti non ab Tusculo modo summovere hostem, sed intra
5 suamet ipsum mœnia compulere, obsidebanturque haud paulo
vi maiore Velitræ, quam Tusculum obsessum fuerat. Nec
tamen ab eis, a quibus obsideri cœptæ erant, expugnari po-
6 tuere; ante novi creati sunt tribuni militum, Q. Servilius,
A. u. c. 385. C. Veturius, A. et M. Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius.
A. Ch. 369. Nihil ne ab iis quidem tribunis ad Velitras memorabile
7 factum. In maiore discrimiue domi res vertebantur. Nam
præter Sextium Liciniumque latores legum, iam octavum tri-
bunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Sto-
lonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se
8 haud dubium ferebat, et quum octo ex collegio tribunorum
plebi primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant,
et, ut ferme solent, qui a suis desciscunt, capti et stupentes,
animis *a* voce alienis, id modo, quod domi præceptum erat,
9 intercessioni suæ prætendebant, Velitris iu exercitu plebis
magnam partem abesse; in adveutum militum comitia differri
debere, ut uuiversa plebes de suis commodis suffragium ferret.
10 Sextius Liciniusque cum parte collegarum et uno ex tribunis
militum Fabio, artifices iam tot annorum usu tractandi ani-
mos plebis, primores patrum productos interrogando de sin-
11 gulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabaut: auderentne
postulare, ut, quum bina iugera agri plebi dividerentur, ipsis
plus quingenta iugera habere liceret, ut singuli prope trecen-
torum civium possiderent agros, plebeio homini vix ad tectum
12 necessarium aut locum sepulturæ suus pateret ager? an pla-
ceret, fenore circumventam plebem, potius quam sorte creditum

solvat, corpus in nervum ac supplicia dare, et gregatim quo-
tidie de foro addictos duci, et repleri vinctis nobiles domus
et, ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?
Hæc indigna miserandaque auditu quum apud timentes sibimet **37**
ipsos, maiore audientium indignatione quam sua, increpuissent,
atqui nec agros occupandi modum nec fenore trucidandi 2
plebem alium patribus unquam fore affirmabant, nisi alterum
ex plebe consulem, custodem suæ libertatis, plebes fecisset.
Contemni iam tribunos plebis, quippe quæ potestas iam suam 3
ipsa vim frangat intercedendo. Non posse æquo iure agi, 4
ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit; nisi
imperio communicato, nunquam plebem in parte pari rei
publicæ fore. Nec esse, quod quisquam satis putet, si ple-
beiorum ratio comitiis consularibus habeatur; nisi alterum
consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore.
An iam memoria exisse, quum tribunos militum idcirco potius 5
quam consules creari placuisset, ut et plebeiis pateret summus
honos, quattuor et quadraginta annis neminem ex plebe tri-
bunum militum creatum esse? Quid crederent? duobusne 6
in locis sua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona
loca tribunis militum creandis occupare soliti sint, et ad con-
sulatum viam fieri passuros, qui tribunatum sæptum tam diu
habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam 7
nequeat, et seponendum extra certamen alterum consulatum,
ad quem plebi sit aditus, quoniam in certamine relictus præ-
mium semper potentioris futurus sit. Nec iam posse dici id, 8
quod antea iactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos
viros ad curules magistratus. Numquid enim socordius aut
segnius rem publicam administrari post P. Licinii Calvi tribu-
natum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos
gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit?
quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, ne-
minem plebeium. Quæstores quoque, sicut tribunos militum, 9
paucis ante annis ex plebe cœptos creari, nec ullius eorum
populum Romanum pænituisse. Consulatum superesse plebeiis; 10

eam esse arcem libertatis, id columen. Si eo perventum sit,
tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges et sta-
11 bilem libertatem suam existimaturum; quippe ex illa die in
plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium
atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis
12 fruenda, maiora liberis relinquenda. Huius generis orationes
ubi accipi videre, novam rogationem promulgant, ut pro duum-
viris sacris faciundis decemviri creentur, ita ut pars ex
plebe, pars ex patribus fiat; omniumque earum rogationum
comitia in adventum eius exercitus differunt, qui Velitras
obsidebat.

38 Prius circumactus est annus, quam a Velitris reduce-
rentur legiones; ita suspensa de legibus res ad novos tribunos
militum dilata; nam plebis tribunos eosdem, duos utique, qui
2 legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum creati
A. u. c. 386. A. Ch. 368. T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius,
3 L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam
dimicationem de legibus ventum; et quum tribus vocarentur
nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi patres
ad duo ultima auxilia, summum imperium summumque ad
4 civem, decurrunt. Dictatorem dici placet; dicitur M. Furius
Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum
quoque latores adversus tantum apparatum adversariorum et
ipsi causam plebis ingentibus animis armant, concilioque plebis
5 indicto, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus
agmine patriciorum, plenus iræ minarumque consedisset, atque
ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum
plebi ferentium legem intercedentiumque, et, quanto iure po-
tentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ip-
sarum latorumque, et „Uti rogas“ primæ tribus dicerent, tum
6 Camillus „Quando quidem“ inquit, „Quirites, iam vos tribuni-
cia libido, non potestas regit, et intercessionem, secessione
quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua
peperistis, non rei publicæ magis universæ quam vestra causa
dictator intercessioni adero eversumque vestrum auxilium

imperio tutabor. Itaque si C. Licinius et L. Sextius inter- 7
cessioni collegarum cedunt, nihil patricium magistratum inseram
concilio plebis; si adversus intercessionem tanquam captæ
civitati leges imponere tendent, vim tribuniciam a se ipsa
dissolvi non patiar." Adversus ea quum contemptim tribuni 8
plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus
lictores, qui de medio plebem emoverent, misit et addidit
minas, si pergerent, sacramento omnes iuniores adacturum
exercitumque extemplo ex urbe educturum. Terrorem in- 9
gentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certa-
mine animos quam minuit. Sed re neutro inclinata magistratu
se abdicavit, seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam,
seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem idque plebs scivit,
ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium
ei multa esset; sed auspiciis magis quam novi exempli roga- 10
tione deterritum ut potius credam, quum ipsius viri facit inge-
nium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator,
quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius 11
victus esset? et quod eundem M. Furium dictatorem insequens
annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in
se imperium repetiturum; simul quod eo tempore, quo pro- 12
mulgatum de multa eius traditur, aut et huic rogationi, qua
se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit aut ne illas
quidem, propter quas et hæc lata erat, impedire, et quod 13
usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque cer-
tatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio 39
initam ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito,
apparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora
essent. Nam de fenore atque agro rogationes iubebant, de 2
plebeio consule antiquabant; et perfecta utraque res esset,
ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent.
P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, 3
C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de
plebe dicto. Id ægre patres passos accipio; dictatorem pro- 4

pinqua cognatione Licinii se apud patres excusare solitum, simul negantem, magistri equitum maius quam tribuni con-
5 sularis imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut negando, iam sibi velle continuari honorem, acerrime accen-
6 derent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. Nonum se annum iam velut in acie adversus optimates maximo privatim periculo, nullo publice emolumento stare. Consenuisse iam secum et rogationes promulgatas et vim omnem tribuni-
7 ciæ potestatis. Primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse, deinde ablegatione iuventutis ad Veliternum
8 bellum; postremo dictatorium fulmen in se intentatum. Iam nec collegas nec bellum nec dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebeio consuli magistro equitum ex plebe dicendo dederit; se ipsam plebem et commoda morari sua.
9 Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab
10 iniustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si inter accipiendas de suis commodis rogationes spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiæ populi Romani id postulare, ut ipse fenore levetur et in agrum iniuria possessum a potentibus inducatur, per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine spe
11 honoris relinquat. Proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid vellent, deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. Si coniuncte ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse, quod eosdem reficerent tribunos plebis; perlatu-
12 ros enim, quæ promulgaverint; sin, quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint, opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum nec illos ea, quæ promulgata sint, habituros.

**40** Adversus tam obstinatam orationem tribunorum quum præ indignitate rerum stupor silentiumque inde ceteros patrum
2 defixisset, App. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque quam spe ad dissuadendum processisse et locu-

tus in hanc fere sententiam esse. „Neque novum neque 3
inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiæ nostræ
semper obiectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quo-
que audiam, Claudiæ genti iam inde ab initio nihil antiquius
in re publica patrum maiestate fuisse, semper plebis commodis
adversatos esse. Quorum alterum neque nego neque infitias 4
eo, nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem et patres, enixe
operam dedisse, ut per nos aucta potius quam imminuta
maiestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici
vere posset; illud alterum pro me maioribusque meis conten- 5
dere ausim, Quirites, nisi, quæ pro universa re publica fiant, ea
plebi tanquam aliam incolenti urbem adversa quis putet,
nihil nos neque privatos neque in magistratibus, quod in-
commodum plebi esset, scientes fecisse, nec ullum factum
dictumve nostrum contra utilitatem vestram, etsi quædam
contra voluntatem fuerint, vere referri posse. An hoc, si 6
Claudiæ familiæ non sim nec ex patricio sanguine ortus, sed
unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum
et vivere in libera civitate sciam, reticere possim, L. illum 7
Sextium et C. Licinium, perpetuos, si diis placet, tribunos,
tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut
vobis negent potestatem liberam suffragii, non in comitiis,
non in legibus iubendis, se permissuros esse? „Sub condicio- 8
ne“ inquit „nos reficietis decimum tribunos.“ Quid est aliud
dicere: „Quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede
magna non accipiamus.“? Sed quæ tandem ista merces est, 9
qua vos semper tribunos plebis habeamus? „Ut rogationes“
inquit „nostras, seu placent seu displicent, seu utiles seu inu-
tiles sunt, omnes coniunctim accipiatis.“ Obsecro vos, Tar- 10
quinii tribuni plebis, putate me ex media contione unum
civem succlamare: „Bona venia vestra liceat ex his rogatio-
nibus legere, quas salubres nobis censemus esse, antiquare
alias.“ „Non“ inquit „licebit, ut de fenore atque agris, quod 11
ad vos omnes pertinet, iubeas, et hoc portenti non fiat in
urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium con-

sules, quod indignaris, quod abominaris, videas; aut omnia
12 accipe, aut nihil fero." Ut si quis ei, quem urgeat fames,
venenum ponat cum cibo et aut abstinere eo, quod vitale
sit, iubeat aut mortiferum vitali admisceat. Ergo si esset
libera hæc civitas, non tibi frequentes succlamassent: „Abi
hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis."? Quid? si tu non
tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui
13 ferat? Illud si quis patricius, si quis, quod illi volunt in-
vidiosius esse, Claudius diceret: „Aut omnia accipite, aut ni-
14 hil fero", quis vestrum, Quirites, ferret? Nunquamne vos res
potius quam auctores spectabitis, sed omnia semper, quæ
magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab uostrum quo
15 dicentur, adversis accipietis? At hercule sermo est minime ci-
vilis; quid? rogatio qualis est, quam a vobis antiquatam
indignantur? Sermoni, Quirites, simillima. „Consules" inquit,
16 „rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat." An aliter rogat,
qui utique alterum ex plebe fieri consulem iubet nec duos
17 patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella
sint, quale Etruscum fuit, quum Porsinna Ianiculum insedit,
quale Gallicum modo, quum præter Capitolium atque arcem
omnia hæc hostium erant, et consulatum cum hoc M. Furio
et quolibet alio ex patribus L. ille Sextius peteret, posse-
tisne ferre, Sextium haud pro dubio consule esse, Camillum
18 de repulsa dimicare? Hocine est in commune honores vocare,
ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non
liceat? et alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex
patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam con-
sortio est? Parum est, si, cuius pars tua nulla adhuc fuit, in
19 partem eius venis, nisi partem petendo totum traxeris? „Ti-
meo" inquit, „ne, si duos licebit creari patricios, neminem
creetis plebeium." Quid est dicere aliud: „Quia indignos ve-
stra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi,
20 quos non vultis, imponam."? Quid sequitur, nisi ut ne bene-
ficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus
petierit plebeius, et lege se, non suffragio creatum dicat?

Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt; 41
et ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem
debeant; et occasionibus potius quam virtute petere honores
malunt. Est aliquis, qui se inspici, æstimari fastidiat, qui 2
certos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum
censeat esse, qui se arbitrio vestro eximat, qui vestra neces-
saria suffragia pro voluntariis et serva pro liberis faciat.
Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua pote- 3
state tanquam regum in Capitolio numeratis; quis est hodie
in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior
per istius legis occasionem quam nobis ac liberis nostris fiat?
si quidem nos ne quum volueritis quidem creare interdum
poteritis, istos, etiamsi nolueritis, necesse sit. De indignitate 4
satis dictum est. At enim dignitas ad homines pertinet;
quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria deorum
immortalium contemptio atque iniuria est, loquar? Auspiciis
hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi
militiæque omnia geri, quis est, qui ignoret? Penes quos igitur 5
sunt auspicia more maiorum? Nempe penes patres; nam
plebeius quidem magistratus nullus auspicato creatur; nobis 6
adeo propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus creat
patricios magistratus, non aliter quam auspicato creet, sed
nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem
prodamus, et privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in ma-
gistratibus quidem habent. Quid igitur aliud quam tollit ex 7
civitate auspicia, qui plebeios consules creando a patribus,
qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet reli-
giones: quid enim esse, si pulli non pascantur, si ex cavea 8
tardius exierint, si occecinerit avis? Parva sunt hæc; sed
parva ista non contemnendo maiores nostri maximam hanc
rem fecerunt; nunc nos, tanquam iam nihil pace deorum 9
opus sit, omnes ,cærimonias polluimus. Vulgo ergo pontifices,
augures, sacrificuli reges creentur; cuilibet apicem Dialem,
dummodo homo sit, imponamus; tradamus ancilia, penetralia,
deos deorumque curam, quibus nefas est; non leges auspi- 10

cato ferantur, non magistratus creentur; nec centuriatis nec curiatis comitiis patres auctores fiant; Sextius et Licinius tanquam Romulus ac Tatius in urbe Romana regnent, quia
11 pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi, nec in mentem venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri pellendo finibus dominos, altera fidem abrogari, cum qua omnis humana
12 societas tollitur? Omnium rerum causa vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, deos velim fortunare."

**42** Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum
2 iubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni, Sextius et Licinius, de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. Creati quinque patrum, quinque plebis, graduque eo iam via facta ad consulatum videbatur.
3 Hac victoria contenta plebes cessit patribus, ut in præsentia
A. u. c. 387. A. Ch. 367. consulum mentione omissa tribuni militum crearentur. Creati A. et M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum.

4 Cum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitus quam dubii, quietæ externæ res Romanis essent, fama repens belli Gallici allata perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. Is T. Quinctium Pennum magi-
5 strum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Claudius, inclitamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spo-
6 liavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor ut credam, decem haud minus post annos ea acta, hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa
7 collata. Nec dubia nec difficilis Romanis, quanquam ingentem Galli terrorem memoria pristinæ cladis attulerant, victoria fuit. Multa millia barbarorum in acie, multa captis castris
8 cæsa; palati alii, Apuliam maxime petentes, cum fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pavor terrorque dis-

tulerant, ab hoste [sese] tutati sunt. Dictatori consensu pa-
trum plebisque triumphus decretus.

Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi seditio ex- 9
cepit, et per ingentia certamina dictator senatusque victus,
ut rogationes tribnniciæ acciperentur; et comitia consulum ad-
versa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus
consul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. 10
Quia patricii se auctores futuros negabant, prope secessionem
plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit,
quum tandem per dictatorem condicionibus sedatæ discordiæ 11
sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio, a
plebe nobilitati de prætore uno, qui ius in urbe diceret, ex
patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam 12
redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret
esse, meritoque id, si quando unquam alias, denm immorta-
lium fore, ut ludi maxime fierent et dies nnus ad triduum
adiiceretur, recusantibus id munus ædilibus plebis, conclama- 13
tum a patriciis est iuvenibus, se id honoris deum immorta-
lium causa libenter facturos, ut ædiles fierent. Quibus quum 14
ab universis gratiæ actæ essent, factum senatus consultum,
ut duo viros ædiles ex patribus dictator populum rogaret,
patres auctores omnibus eius anni comitiis fierent.

# LIBER VII.

1 Annus hic erit insignis novi hominis consulatu, insignis novis
duobus magistratibus, prætura et curuli ædilitate; hos sibi
patricii quæsivere honores pro concesso plebi altero consulatu.
2 Plebes consulatum L. Sextio, cuius lege partus erat, dedit;
A. u. c. 388. patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn.
A. Ch. 366. Quinctio Capitolino et P. Cornelio Scipioni, suarum gentium
viris, gratia campestri ceperunt. L. Sextio collega ex patri-
3 bus datus L. Æmilius Mamercinus. Principio anni et de
Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari iam fama
4 erat, et de Hernicorum defectione agitata mentio. Quum de
industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur,
proferrentur, silentium omnium rerum ac iustitio simile otium
5 fuit, nisi quod, non patientibus tacitum tribunis, quod pro
consule uno plebeio tres patricios magistratus curulibus sellis
prætextatos tanquam consules sedentes nobilitas sibi sump-
6 sisset, prætorem quidem etiam iura reddentem et collegam
consulibus atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde
imposita est senatui ex patribus iubendi ædiles curules creari.
Primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat; postea
promiscuum fuit.

7 Inde L. Genucio et Q. Servilio consulibus, et ab sedi-
A. u. c. 389. A. Ch. 365. tione et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis
8 vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem,
tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione et ex multi-

tudine alia multa funera fuisse; maximeque eam pestilentiam
insignem mors quamvis matura, tamen acerba M. Furii fecit.
Fuit enim vere vir unicus in omni fortuna, princeps pace 9
belloque, priusquam exsulatum iret, clarior in exsilio vel desiderio civitatis, quæ capta absentis imploravit opem, vel
felicitate, qua restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit; par deinde per quinque et viginti annos (tot enim 10
postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque habitus,
quem secundum a Romulo conditorem urbis Romanæ ferrent.

Et hoc et insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone consulibus, pestilentia fuit. Eo nihil dignum me- 2 A. u. c. 390. A. Ch. 364.
moria actum, nisi quod pacis deum exposcendæ causa tertio 2
tum post conditam urbem lectisternium fuit; et quum vis 3
morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur, victis
superstitione animis ludi quoque scenici, nova res bellicoso
populo (nam circi modo spectaculum fuerat), inter alia cælestis iræ placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque, 4
ut ferme principia omnia, et ea ipsa peregrina res fuit. Sine
carmine ullo, sine imitandorum carminum actu ludii, homines
ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros
motus more Tusco dabant. Imitari deinde eos iuventus, si- 5
mul inconditis inter se iocularia fundentes versibus, cœpere,
nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res sæpius- 6
que usurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia ister
Tusco verbo ludius vocabatur, nomen histrionibus inditum;
qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum 7
temere ac rudem alternis iaciebant, sed impletas modis saturas descripto iam ad tibicinem cantu motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus 8
est primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod
omnes tum erant, suorum carminum actor, dicitur, quum sæ- 9
pius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad
canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediebat.
Inde ad manum cantari histrionibus cœptum diverbiaque 10

11 tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum
ab risu ac soluto ioco res avocabatur et ludus in artem pau-
latim verterat, iuventus, histrionibus fabellarum actu relicto,
ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactitare
cœpit; quæ exodia postea appellata consertaque fabellis po-
12 tissimum Atellanis sunt, quod genus ludorum ab Oscis ac-
ceptum tenuit iuventus, nec ab histrionibus pollui passa est;
eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu move-
antur et stipendia, tanquam expertes artis ludicræ, faciant.
13 Inter aliarum parva principia rerum ludorum quoque prima
origo ponenda visa est, ut appareret, quam ab sano initio res
in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

3 Nec tamen ludorum primum initium procurandis religi-
onibus datum aut religione animos aut corpora morbis leva-
2 vit; quin etiam, quum medios forte ludos circus Tiberi su-
perfuso irrigatus impedisset, id vero, velut aversis iam diis
aspernantibusque placamina iræ, terrorem ingentem fecit.
3 Itaque Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino iterum consulibus,
A. u. c. 391. A. Ch. 363. quum piaculorum magis conquisitio animos quam corpora morbi
afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam
4 quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Ea religione
adductus senatus dictatorem clavi figendi causa dici iussit;
dictus L. Manlius Imperiosus L. Pinarium magistrum equitum
5 dixit. Lex vetusta est, priscis litteris verbisque scripta, ut,
qui prætor maximus sit, idibus Septembribus clavum pangat;
fixa fuit dextro lateri ædis Iovis optimi maximi, ex qua
6 parte Minervæ templum est. Eum clavum, quia raræ per ea
tempora litteræ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt,
eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus Minervæ
7 inventum sit. Vulsiniis quoque clavos indices numeri annorum
fixos in templo Nortiæ, Etruscæ deæ, comparere, diligens talium
8 monumentorum auctor Cincius affirmat. Horatius consul et
legem et templum Iovis optimi maximi dedicavit anno post
reges exactos; a consulibus postea ad dictatores, quia maius
imperium erat, sollemne clavi figendi translatum est. Inter-

misso deinde more, digna etiam per se visa res, propter
quam dictator crearetur.

Qua de causa creatus L. Manlius, perinde ac rei gerendæ 9
ac non solvendæ religionis gratia creatus esset, bellum Herni-
cum affectans dilectu acerbo iuventutem agitavit; tandemque
omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi seu verecundia
victus, dictatura abiit. Neque eo minus principio insequentis 4
anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio consulibus, dies Manlio A. u. c. 392. A. Ch. 362.
dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in dilectu, non 2
damno modo civium, sed etiam laceratione corporum læta,
partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim
in vincula ductis, invisa erat, et ante omnia invisum ipsum 3
ingenium atrox cognomenque Imperiosi, grave liberæ civitati,
ab ostentatione sævitiæ adscitum, quam non magis in alienis
quam in proximis ac sanguine ipse suo exerceret. Crimini- 4
que ei tribunus inter cetera dabat, quod filium iuvenem, nul-
lius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro,
luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, prope
in carcerem atque in ergastulum dederit, ubi summo loco 5
natus dictatorius iuvenis quotidiana miseria disceret, vere im-
perioso patre se natum esse. At quam ob noxam? Quia
infacundior sit et lingua impromptus: quod naturæ damnum 6
utrum nutriendum patri, si quicquam in eo humani esset, an
castigandum ac vexatione insigne faciendum fuisse? Ne mutas
quidem bestias minus alere ac fovere, si quid ex progenie
sua parum prosperum sit; at hercule L. Manlium malum 7
malo augere filii et tarditatem ingenii insuper premere et, si
quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id exstinguere vita
agresti et rustico cultu inter pecudes habendo. Omnium po- 5
tius his criminationibus quam ipsius iuvenis irritatus est ani-
mus; quin contra, se quoque parenti causam invidiæ atque
criminum esse, ægre passus, ut omnes dii hominesque scirent, 2
se parenti opem latam quam inimicis eius malle, capit con-
silium rudis quidem atque agrestis animi et, quanquam non
civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, 3

cultro succinctus mane in urbem atque a porta domum con-
festim ad M. Pomponium tribunum pergit; ianitori, opus esse
sibi domino eius convento extemplo, ait; nuntiaret, T. Manlium
4 L. filium esse. Mox introductus (etenim percitum ira in pa-
trem spes erat aut criminis aliquid novi aut consilii ad rem
agendam deferre), salute accepta redditaque, esse ait, quæ
5 cum eo agere arbitris remotis velit. Procul inde omnibus
abire iussis, cultrum stringit et super lectum stans ferro in-
tento, nisi in quæ ipse concepisset verba iuraret, se patris
eius accusandi causa concilium plebis nunquam habiturum, se
6 eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus, quippe
qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem, illum præ-
validum iuvenem et, quod haud minus timendum erat, stolide
ferocem viribus suis cerneret, adiurat in quæ adactus est
verba, et præ se deinde tulit, ea vi subactum se incepto de-
7 stitisse. Nec perinde ut maluisset plebes, sibi suffragii fe-
rendi de tam crudeli et superbo reo potestatem fieri, ita ægre
habuit, filium id pro parente ausum; eoque id laudabilius erat,
quod animum eius tanta acerbitas patria nihil a pietate aver-
8 tisset. Itaque non patri modo remissa causæ dictio est, sed
9 ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit, et quum eo anno
primum placuisset, tribunos militum ad legiones suffragio fieri
(nam [et] antea, sicut nunc, quos Rufulos vocant, imperatores
ipsi faciebant), secundum in sex locis tenuit, nullis domi
militiæque ad conciliandam gratiam meritis, ut qui rure et
procul cœtu hominum iuventam egisset.

**6** Eodem anno, seu motu terræ seu qua vi alia, forum
medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudi-
2 nem dicitur; neque eam voraginem coniectu terræ, quum pro
se quisque gereret, expleri potuisse, priusquam deum monitu
3 quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus posset; id
enim illi loco dicandum vates canebant, si rem publicam Ro-
manam perpetuam esse vellent. Tum M. Curtium, iuvenem
bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis

Romanum bonum quam arma virtusque esset, *et* silentio 4
facto, templa deorum immortalium, quæ foro imminent, Capito-
liumque intuentem et manus nunc in cælum, nunc in patentes
terræ hiatus ad deos manes porrigentem, se devovisse; equo- 5
que deinde quam poterat maxime exornato insidentem, arma-
tum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum
a multitudine virorum ac mulierum congestas, lacumque Cur-
tium non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Mettio, sed
ab hoc appellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via 6
inquirentem ferret; nunc fama rerum standum est, ubi certam
derogat vetustas fidem; et lacus nomen ab hac recentiore
insignitius fabula est.

Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis 7
consultus senatus, quum fetiales ad res repetendas nequicquam
misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello
indicendo Hernicis censuit, populusque id bellum frequens
iussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. In ex- 8
spectatione civitas erat, quod primus ille de plebe consul
bellum suis auspiciis gesturus esset, perinde ut evenisset res,
ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habi-
tura. Forte ita tulit casus, ut Genucius ad hostes magno 9
conatu profectus in insidias præcipitaret, *et*, legionibus nec-
opinato pavore fusis, consul circumventus ab insciis, quem
intercepissent, occideretur. Quod ubi est Romam nuntiatum, 10
nequaquam tantum publica calamitate mæsti patres, quantum
feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis:
irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia, quo
nefas esset; potuisse patres plebiscito pelli honoribus suis; 11
num etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse?
vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia, quæ ut primum
contacta sint ab eo, a quo nec ius nec fas fuerit, deletum
cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gen-
tium iure comitia haberentur. His vocibus curia et forum 12
personat. App. Claudium, quia dissuaserat legem, maiore

nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem,
dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit, dilectusque et iustitium indictum.

7 Priusquam dictator legionesque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egre-
2 gie est. In Hernicos morte consulis contemptim ad castra
Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato et plenis iræ atque indignitatis militum animis,
eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis
3 afuit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris
deinde adventu novus veteri exercitus iungitur et copiæ duplicantur; et pro contione dictator laudibus legati militumque,
quorum virtute castra defensa erant, simul andientibus laudes
meritas tollit animos, simul ceteros ad æmulandas virtutes
4 acuit. Neque segnius ad hostes bellum apparatur, qui et
parti ante decoris memores neque ignari auctarum virium
hostis suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen,
omnis militaris ætas excitur; quadringenariæ octo cohortes,
5 lecta robora virorum, scribuntur. Hunc eximium florem iuventutis eo etiam, quod, ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque implevere; immunes quoque operum
militarium erant, ut in unum pugnæ laborem reservati plus
6 sibi quam pro virili parte annitendum scirent; extra ordinem
etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duum
millium planities castra Romana ab Hernicis dirimebat; ibi
7 pari ferme utrinque spatio in medio pugnatum est. Primo
stetit ambigua spe pugna, nequicquam sæpe conatis equitibus
8 Romanis impetu turbare hostium aciem. Postquam equestris
pugna effectu quam conatibus vanior erat, consulto prius
dictatore equites, permissu deinde eius relictis equis, clamore
ingenti provolant ante signa et novam integrant pugnam;
9 neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari cor-
8 porum animorumque robore se obiecissent. Tunc inter primores duorum populorum res geritur; quicquid hinc aut illinc

communis Mars belli aufert, multiplex quam pro numero
damnum est. Vulgus aliud armatorum, velut delegata pri-
moribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. Multi
utrinque cadunt, plures vulnera accipiunt; tandem equites 2
alius alium increpantes, quid deinde restaret, quærendo, si
neque ex equis pepulissent hostem neque pedites quicquam
momenti facerent, quam tertiam exspectarent pugnam, quid
ante signa feroces prosiluissent et alieno pugnarent loco,
his inter se vocibus concitati, clamore renovato inferunt 3
pedem, et primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt,
postremo iam haud dubie avertunt; neque, tam vires pares 4
quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna
utriusque populi et extollere animos et minuere potuit. Usque 5
ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur; castrorum
oppugnatione, quia serum erat diei, abstinnere. Diu non
perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare
posset; eo in noctem tractum erat certamen. Postero die 6
deserta fuga castra Hernicorum, et saucii relicti quidam in-
venti; agmenque fugientium ab Signinis, quum præter mœnia
eorum infrequentia conspecta signa essent, fusum ac per
agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta vic- 7
toria fuit: quarta pars militum amissa, et, ubi haud minus
iacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

Insequenti anno quum C. Sulpicius et C. Licinius Calvus **9**
consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in A. u. c. 393. A. Ch. 361.
agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, rever-
tentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit 2
causa, quum multæ ante querimoniæ ultro citroque iactatæ
essent, cur per fetiales rebus repetitis bellum Tiburti populo
indiceretur.

Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse, satis 3
constat, et magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginensem.
Macer Licinius comitiorum habendorum causa et ab Licinio con- 4
sule dictum scribit, quia, collega comitia bello præferre festinante,

ut continuaret consulatum, obviam eundum pravæ cupiditati
5 fuerit. Quæsita ea propriæ familiæ laus leviorem auctorem
Licinium facit; quum mentionem eius rei in vetustioribus anna-
libus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici causa dictatorem
6 creatum arbitrer, inclinat animus. Eo certe anno Galli ad
tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra
habuere. Dictator quum tumultus Gallici causa iustitium
edixisset, omnes iuniores sacramento adegit, ingentique exer-
citu ab urbe profectus in citeriore ripa Anienis castra posuit.
7 Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indi-
cium esset. Prœlia de occupando ponte crebra erant, nec,
8 qui poterentur, incertis viribus satis discerni poterat. Tum
eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus pro-
cessit et, quantum maxima voce potuit, „Quem nunc“ inquit
„Roma virum fortissimum habet, procedat, age dum, ad pug-
nam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit
**10** melior.“ Diu inter primores iuvenum Romanorum silentium
fuit, quum et abnuere certamen vererentur et præcipuam
2 sortem periculi petere nollent; tum T. Manlius L. filius, qui
patrem a vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad
dictatorem pergit. „Iniussu tuo“ inquit, „imperator, extra
ordinem nunquam pugnaverim, non si certam victoriam vi-
3 deam; si tu permittis, volo ego illi beluæ ostendere, quando
adeo ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia ortum,
4 quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia deiecit.“ Tum dictator
„Macte virtute“ inquit „ac pietate in patrem patriamque,
T. Manli, esto. Perge et nomen Romanum invictum iuvan-
5 tibus diis præsta.“ Armant inde iuvenem æquales; pedestre
scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili
pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolide
lætum et (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum
6 est) linguam etiam ab irrisu exserentem producunt. Reci-
piunt inde se ad stationem, et duo in medio armati, spectaculi
magis more quam lege belli, destituuntur, nequaquam visu
7 ac specie æstimantibus pares. Corpus alteri magnitudine

eximium, versicolori veste pictisque et auro cælatis refulgens
armis; media in altero militaris statura, modicaque in armis
habilibus magis quam decoris species; non cantus, non exsul- 8
tatio armorumque agitatio vana, sed pectus animorum iræque
tacitæ plenum; omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis
distulerat. Ubi constitere inter duas acies, tot circa mor- 9
talium animis spe metuque pendentibus, Gallus velut moles
superne imminens, proiecto læva scuto, in advenientis arma
hostis vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem deiecit; Roma- 10
nus mucrone subrecto, quum scuto scutum imum perculisset,
totoque corpore interior periculo vulneris factus insinuasset,
se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem
atque inguina hansit et in spatium ingens ruentem porrexit
hostem. Iacentis inde corpus ab omni alia vexatione intactum 11
uno torque spoliavit, quem respersum cruore collo circumdedit
suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos; Romani alacres 12
ab statione obviam militi suo progressi, gratulantes laudan-
tesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope *in* 13
modum incondita quædam militariter ioculantes Torquati
cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam familiæque
honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque 14
pro contione eam pugnam laudibus tulit.

Et hercule tanti ea ad universi belli eventum momenti **11**
dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis
trepide castris, in Tiburtem agrum atque inde, societate belli
facta commeatuque benigne ab Tiburtibus adiutus, mox in
Campaniam transierit. Ea fuit causa, cur proximo anno 2
C. Pœtelius Balbus consul, quum collegæ eius M. Fabio **A. u. c. 394. A. Ch. 360.**
Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes iussu
populi exercitum duceret. Ad quorum auxilium quum Galli 3
ex Campania redissent, fœdæ populationes in Lavicano Tu-
sculanoque et Albano agro haud dubie Tiburtibus ducibus
sunt factæ, et, quum adversus Tiburtem hostem duce consule 4
contenta res publica esset, Gallicus tumultus dictatorem creari
coegit. Creatus Q. Servilius Ahala T. Quinctium magistrum

equitum dixit, et ex auctoritate patrum, si prospere id bellum
5 evenisset, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos pro-
prio bello Tiburtes consulari exercitu iusso manere, omnes
6 iuniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pug-
natum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in
conspectu parentum coniugumque ac liberorum; quæ magna
etiam absentibus hortamenta animi tum subiecta oculis simul
7 verecundia misericordiaque militem accendebant. Magna utrin-
que edita cæde avertitur tandem acies Gallorum. Fuga Tibur
sicut arcem belli Gallici petunt; palati a consule Pœtelio
haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tibur-
8 tibus, simul cum iis intra portas compelluntur. Egregie quum
ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter
Fabius prœliis primum parvis, postremo una insigni pugna,
quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devincit.
9 Dictator, consulibus in senatu et apud populum magnifice
collaudatis et suarum quoque rerum illis remisso honore,
dictatura se abdicavit. Pœtelius de Gallis Tiburtibusque
geminum triumphum egit; Fabio satis visum, ut ovans urbem
iniret.

10 Irridere Pœtelii triumphum Tiburtes: ubi enim eum secum
acie conflixisse? Spectatores paucos fugæ trepidationisque
Gallorum extra portas egressos, postquam in se quoque fieri
impetum viderint et sine discrimine obvios cædi, recepisse se
11 intra urbem; eam rem triumpho dignam visam Romanis.
Ne nimis mirum magnumque censerent tumultum exciere in
hostium portis, maiorem ipsos trepidationem ante mœnia sua
**12** visuros. Itaque insequenti anno, M. Popillio Lænate, Cn.
A. u. c. 395. A. Ch. 359. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine
2 infesto profecti ad urbem Romam venerunt. Terrorem repente
ex somno excitatis subita res et nocturnus pavor præbuit,
ad hoc multorum inscitia, qui aut unde hostes advenissent;
3 conclamatum tamen celeriter ad arma est et portæ stationibus
murique præsidiis firmati. Et ubi prima lux mediocrem multi-
tudinem ante mœnia neque alium quam Tiburtem hostem

ostendit, duabus portis egressi consules utrinque aciem subeuntium iam muros aggrediuntur, apparuitque, occasione magis 4
quam virtute fretos venisse; adeo vix primum impetum Romanorum sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque iam seditionem inter patres et plebem metu tam propinqui belli compressam.

Alius adventus hostium fuit proximis bello agris terri- 5
bilior quam urbi. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, 6
maxime qua ex parte Etruriam adiacent, peragravere, rebusque nequicquam repetitis, novi consules iis C. Fabius et C. Plau- A. u. c. 396. A. Ch. 358.
tius iussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama incre- 7
brescebat; sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data et magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. Quo præsidio quum 8
fulta res Romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Præneste venisse atque inde circa Pedum consedisse auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit; consul ad id accitus 9
C. Plautius dixit; magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum ex duobus consularibus exercitibus electa adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, 10
quam parti utrique placebat, fuit. Quum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles ruendo in arma ac dimicationem aliquantum Gallicam ferociam vinceret, dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, for- 11
tunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem in dies [et] locis alienis faceret sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem, ad hoc iis corporibus animisque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque e- 12
dixerat pœnam, si quis iniussu in hostem pugnasset. Milites ægre id patientes primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere, interdum patres communiter increpare, quod non iussissent per consules geri bellum: elec- 13
tum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil

agenti sibi de cælo devolaturam in sinum victoriam cen-
seat. Eadem deinde hæc interdiu propalam ac fero-
ciora his iactare: se iniussu imperatoris aut dimicaturos aut
14 agmine Romam ituros. Immiscerique militibus centuriones,
nec in circulis modo fremere, sed iam in principiis ac prætorio
in unum sermones confundi, atque in contionis magnitudinem
crescere turba, et vociferari ex omnibus locis, ut extemplo
ad dictatorem iretur; verba pro exercitu faceret Sex. Tullius,
**13** ut virtute eius dignum esset. Septimum primum pilum iam
Tullius ducebat, neque erat in exercitu, qui quidem pedestria
2 stipendia fecisset, vir factis nobilior. Is præcedens militum
agmen ad tribunal pergit, mirantique Sulpicio non turbam
magis quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum
3 militem, „Si licet, dictator“ inquit, „condemnatum se universus
exercitus a te ignaviæ ratus, et prope ignominiæ causa desti-
tutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem.
4 Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa
fœde amissa obiici nobis possent, tamen hoc a te impetrari
æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere
5 et abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. Etiam ad
Aliam fusæ legiones eandem, quam per pavorem amiserant,
patriam profectæ postea a Veiis virtute recuperavere.
Nobis deum benignitate, felicitate tua populique Romani, et
6 res et gloria est integra; quanquam de gloria vix dicere
ausim, si nos et hostes haud secus quam feminas abditos
intra vallum omnibus contumeliis eludunt, et tu imperator
noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum sine animis,
sine armis, sine manibus iudicas esse et, priusquam expertus
nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debi-
7 lium ducem iudicares esse. Quid enim aliud esse causæ cre-
demus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod
aiunt, manibus sedeas? Utcunque enim se habet res, te de
nostra virtute dubitasse videri quam nos de tua verius est.
8 Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, et
consensus aliqui patrum, non Gallicum bellum nos ab urbe,

a penatibus nostris ablegatos tenet, quæso, ut ea, quæ dicam,
non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe patribus,
(quæ si, ut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram
dicat, quis tandem succenseat?) milites nos esse, non servos 9
vestros, ad bellum, non in exsilium missos; si quis det signum,
in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit,
pugnaturos; si nihil armis opus sit, otium Romæ potius quam
in castris acturos. Hæc dicta sint patribus; te, imperator, 10
milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias; quum
vincere cupimus, tum te duce vincere, tibi lauream insignem
deferre, tecum triumphantes urbem inire, tuum sequentes
currum Iovis optimi maximi templum gratantes ovantesque
adire." Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis, et 11
undique, ut signum daret, ut capere arma iuberet, clamabant.
Dictator quanquam rem bonam exemplo haud probabili actam **14**
censebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit, Tulliumque
secreto, quænam hæc res sit aut quo acta more, percontatur.
Tullius magno opere a dictatore petere, ne se 2
oblitum disciplinæ militaris, ne sui neve imperatoriæ maiestatis
crederet; multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis
esset, non subtraxisse se ducem, ne quis alius, quales mota
creare multitudo soleret, exsisteret; nam se quidem nihil non 3
arbitrio imperatoris acturum. Illi quoque tamen videndum
magno opere esse, ut exercitum in potestate haberet; differri
non posse adeo concitatos animos; ipsos sibi locum ac tempus
pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur. Dum hæc 4
loquuntur, iumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti
duo milites Romani ademerunt. In eos saxa coniecta a
Gallis; deinde ab Romana statione clamor ortus ac procursum
utrinque est. Iamque haud procul iusto prœlio res 5
erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset;
affirmata certe eo casu Tullii apud dictatorem fides est; nec
recipiente iam dilationem re, in posterum diem edicitur acie
pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis quam viri- 6
bus fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere

atqne agitare cœpit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret.
Sollerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi nostri
atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate, usi
7 sunt. Mulis strata detrahi iubet, binisque tantum centunculis
relictis, agasones partim captivis partim ægrorum armis or-
8 natos imponit. His fere mille effectis centum admiscet equi-
tes, et nocte super castra in montes evadere ac silvis se oc-
cultare iubet neque inde ante moveri, quam ab se acciperent
9 signum. Ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere
aciem cœpit sedulo, ut adversus montes consisteret hostis.
10 Instructo vani terroris apparatu, qui quidem terror plus pæne
veris viribus profuit, primo credere duces Gallorum, non de-
scensuros in æquum Romanos; deinde, ubi degressos repente
viderunt, et ipsi avidi certaminis in prœlium ruunt, priusque
**15** pugna cœpit, quam signum ab ducibus daretur. Acrius in-
vasere Galli dextrum cornu, neque sustineri potuissent, ni
forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans
2 rogitansque, sicine pugnatnros milites spopondisset? ubi illi
clamores sint arma poscentium, ubi minæ, iniussu imperatoris
prœlium inituros? En ipsum imperatorem clara voce vocare
ad prœlium et ire armatum ante prima signa; ecquis seque-
retnr eorum, qui modo ducturi fuerint, in castris feroces, in
3 acie pavidi? Vera andiebant; itaque tantos pudor stimulos
admovit, ut ruerent in hostium tela alienatis a memoria peri-
cnli animis. Hic primo impetus prope vecors turbavit hostes;
4 eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator post-
quam labantem una parte vidit aciem, signa in lævum cornu
confert, quo turbam hostinm congregari cernebat, et iis, qui
5 in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Ubi inde
quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad ca-
stra Gallorum visi sunt, tum metu, ne excluderentur, omissa
6 pugna est, cnrsuque effuso ad castra ferebantur. Ubi quum
occurrisset eis M. Valerius magister equitum, qui, profligato
dextro cornn, obequitabat hostium munimentis, ad montes
7 silvasque vertunt fugam, plurimique ibi a fallaci equitum spe-

cie agasonibusque excepti sunt; et eorum, quos pavor pertu-
lerat in silvas, atrox cædes post sedatum prœlium fuit. Nec 8
alius post M. Fnrium quam C. Sulpicius iustiorem de Gal-
lis egit triumphum. Auri qnoque ex Gallicis spoliis sa-
tis magnum pondus saxo quadrato sæptum in Capitolio
sacravit.

Eodem anno et a consulibus vario eventn bellatnm; nam 9
Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt, Fabius collega
eius incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit.
Nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos 10
septem milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt;
qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani
insignitior fuit. Accessit ad eam cladem et vastatio Romani 11
agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentina
fecerunt.

Eodem anno duæ tribns, Pomptina et Pnblilia, additæ;
ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti; et de 12
ambitn ab C. Pœtelio tribuno plebis, auctoribus patribus, tum
primum ad populum latum est; eaque rogatione novorum 13
maxime hominum ambitionem, qui nundinas et conciliabula
obire soliti erant, compressam credebant. Haud æque læta **16**
patribus insequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, A. u. c. 397. A. Ch. 357.
de unciario fenore a M. Duillio, L. Menenio tribunis plebis
rogatio est perlata; et plebs aliquanto eam cupidius scivit
[accepitque].

Ad bella nova priore anno destinata Falisci quoque ho- 2
stes exorti, duplici crimine, quod et cum Tarquiniensibus iu-
ventus eorum militaverat, et eos, qui Falerios perfugerant,
quum male pugnatum est, repetentibus fetialibus Romanis
non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit. Mar- 3
cius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longin-
qua, induxit militemque præda implevit. Ad copiam rerum
addidit munificentiam, quod nihil in publicum secernendo au-
genti rem privatam militi favit. Privernates quum ante mœ- 4
nia sua castris permunitis consedissent, vocatis ad contionem

militibus „Castra nunc“ inquit „vobis hostium urbemque præ-
dæ do, si mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam nava-
5 turos nec prædæ magis quam pugnæ paratos esse.“ Signum
poscunt ingenti clamore, celsique et spe haud dubia feroces
in prœlium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante
dictum est, exclamat „Adspice, imperator“ inquit, „quemad-
modum exercitus tuus tibi promissa præstet“, piloque posito,
6 stricto gladio in hostem impetum facit. Sequuntur Tullium
antesignani omnes, primoque impetu avertere hostem; fusum
inde ad oppidum persecuti, quum iam scalas mœnibus admo-
verent, in deditionem urbem acceperunt. Triumphus de
7 Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile ge-
stum, nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris
tributim de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Pa-
tres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario addi-
8 tum esset, auctores fuerunt; ceterum tribuni plebis, non tam
lege quam exemplo moti, ne quis postea populum sevocaret,
capite sanxerunt: nihil enim non per milites iuratos in con-
sulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri
9 posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Lænate
sua lege decem millibus æris est damnatus, quod mille iuge-
rum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem
legi fecisset.

17 Novi consules inde, M. Fabius Ambustus iterum et M.
A. u. c. 398. A. Ch. 356. Popillius Lænas iterum, duo bella habuere, facile alterum
2 cum Tiburtibus, quod Lænas gessit, qui, hoste in urbem com-
pulso, agros vastavit; Falisci Tarquinienses que alterum con-
3 sulem prima pugna fuderunt. Inde terror maximus fuit, quod
sacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibusque prælatis,
incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie.
Et tum quidem velut lymphati et attoniti munimentis suis
4 trepido agmine inciderunt; deinde, ubi consul legatique ac tri-
buni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant incre-
pabantque, vertit animos repente pudor, et in ea ipsa, quæ
5 fugerant, velut cæci ruebant. Discusso itaque vano apparatu

hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem, castrisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta, victores reverterunt, militaribus iocis quum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne no- 6
men Etruscum, et Tarquiniensibus Faliscisque ducibus ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero patribus indignum vi- 7
deri, etiam dictaturam iam in promiscuo esse; omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur parareturve. Eo promptius cuncta ferente dictatore populus iussit. Profectus ab urbe utraque parte Tiberis, ratibus ex- 8
ercitu, quocunque fama hostium ducebat, traiecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppressit; castra quoque 9
necopinato aggressus cepit, et octo millibus hostium captis, ceteris aut cæsis aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate patrum populi iussu triumphavit.

Quia nec per dictatorem plebeium nec per consulem co- 10
mitia consularia haberi volebant, et alter consul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. 11
Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In 12
secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur; intercedentibusque tribunis interrex Fabius aiebat, in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcunque postremum populus iussisset, id ius ratumque esset; iussum populi et suffragia esse. Quum intercedendo tribuni nihil aliud, quam 13
ut differrent comitia, valuissent, duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola, A. u. c. 399. A. Ch. 355.
eodemque die magistratum inierunt.

18 Quadringentesimo anno, quam urbs Romana condita erat, quinto tricesimo, quam a Gallis recuperata, ablato post undecimum annum a plebe consulatu, patricii consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus 2

haud memorando certamine captum, sive duorum consulum
auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam, seu per
idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sul-
picio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit.
3 Domi maius certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat.
Fidei iam suæ, non solum virtutis ducebant esse, ut acce-
pissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis man-
4 dare: quin aut toto cedendum esse, ut plebeius iam magistra-
tus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem
5 integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: quid
se vivere, quid in parte civium censeri, si, quod duorum ho-
minum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtine-
6 re universi non possint? Vel reges vel decemviros vel si
7 quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quam
ambos patricios consules videant nec in vicem pareatur at-
que imperetur, sed pars altera in æterno imperio locata ple-
8 bem nusquam alio natam quam ad serviendum putet. Non
desunt tribuni auctores turbarum, sed inter concitatos per se
9 omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum de-
scensum quum esset multique per seditiones acti comitiales
dies, postremo victæ perseverantia consulum plebis eo dolor
erupit, ut tribunos, actum esse de libertate vociferantes relin-
quendumque non campum iam solum, sed etiam urbem cap-
tam atque oppressam regno patriciorum, mæsta plebs seque-
10 retur. Consules relicti a parte populi, per infrequentiam co-
A.u.c.400. A.Ch.354. mitia nihilo segnius perficiunt. Creati consules ambo patricii,
M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam
annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

**19** Duo bella eo anno prospere gesta. Cum Tiburtibus
usque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta,
ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens
2 positis armis in fidem consulis venisset. Triumphatum de
Tiburtibus; alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses
acerbe sævitum; multis mortalibus in acie cæsis, ex ingenti
captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobi-

lissimus quisque, qni Romam mitterentur; vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior 3
fuit; medio in foro omnes virgis cæsi ac secnri percussi. Id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amici- 4
tiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum; fœdere in societatem accepti.

Non eadem domi, quæ militiæ, fortuna erat plebi Roma- 5
næ. Nam etsi, unciario fenore facto, levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes nexumque inibant; eo nec patricios ambo consules neque comitiorum curam publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus 6
uterque apud patricios manet; consules creati C. Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. A. u. c. 401. A. Ch. 353.

In bellum Etruscum intentam civitatem, qnia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adiunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nuntiantes, exercitum conscriptum armatumque iam suis finibus imminere; inde populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse; 7
utroque legiones scribi consulesque sortiri provincias iussit. Inclinavit deinde pars maior curæ in Etruscum bellum, post- 8
qnam litteris Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas salinas prædæque partem in Cæritum fines avectam, et haud dubie iuventutem eius populi inter prædatores fuisse. Itaque Vale- 9
rium consulem, Volscis oppositum castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere iussit. T. Manlium L. filium dixit. Is quum sibi magistrum 10
equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus ex auctoritate patrum ac populi iussu Cæritibus bellum indixit. Tum primum Cærites, tanquam in verbis ho- **20**
stium vis maior ad bellum significandum quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, verus belli terror invasit, et, quam non suarum virium ea dimicatio es-

2 set, cernebant; pænitebatqne populationis, et Tarquinienses
exsecrabantur defectionis auctores; nec arma aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti iubebat ad
3 petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab
senatu reiecti ad populum deos rogaverunt, quorum sacra
bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes
ea sui misericordia caperet, quæ se rebus affectis quondam
4 populi Romani cepisset; conversique ad delubra Vestæ hospitium flaminnm Vestaliumque ab se caste ac religiose cul-
5 tum invocabant: Eane meritos crederet quisquam hostes repente sine causa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis quam furore lapsos fecisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis corrumperent
maleficiis, florentemque populum Romanum ac felicissimum
bello sibi desumerent hostem, cuius afflicti amicitiam petissent?
Ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda
6 esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam
agrestium populationis eius, quæ sibi crimini detur, comites.
7 Eos seu dedi placeat, dedere se paratos esse, seu supplicio
affici, daturos pœnas. Cære, sacrarium populi Romani, deversorium sacerdotum ac receptaculum Romanorum sacrorum,
intactum inviolatumque crimine belli hospitio Vestalium cul-
8 tisque diis darent. Movit popnlum non tam causa præsens
quam vetus meritum, nt maleficii quam beneficii potius immemores essent. Itaque pax populo Cæriti data, indutiasque
in centum annos factas in senatus consultum referri placuit.
9 In Faliscos eodem noxios crimine vis belli conversa est;
sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum, legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum, et ædes Apollinis dedicata est.

**21** Extremo anno comitia consnlaria certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur, dictatore obstinato

tollere potius totum e re publica consulatum quam promi-
scuum patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis 2
quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit.
Infestam inde patribus plebem interreges quum accepissent,
ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis 3
Liciniæ patrocinium tribuni iactabant; propior dolor plebi
fenoris ingravescentis erat, curæque privatæ in certaminibus
publicis erumpebant. Quorum tædio patres L. Cornelium 4
Scipionem interregem concordiæ causa observare legem Lici- A. u. c. 402. A. Ch. 352.
niam comitiis consularibus iussere. P. Valerio Publicolæ da-
tus e plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in 5
concordiam animis, novi consules fenebrem quoque rem, quæ
distinere una animos videbatur, levare aggressi solutionem alieni
æris in publicam curam verterunt, quinqueviris creatis, quos
mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt. Meriti æqui- 6
tate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta cele-
bres nominibus essent; fuere autem C. Duillius, P. Decius
Mus, M. Papirius, Q. Publilius, T. Æmilius. Qui rem dif- 7
ficillimam tractatu et plerumque parti utrique, semper certe
alteri gravem quum alia moderatione, tum impendio magis
publico quam iactura sustinuerunt. Tarda enim nomina et 8
impeditiora inertia debitorum quam facultatibus aut ærarium,
mensis cum ære in foro positis, dissolvit, ut populo prius ca-
veretur, aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit, ut non
modo sine iniuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque
exhausta vis ingens æris alieni sit.

Terror inde vanus belli Etrusci, quum coniurasse duo- 9
decim populos fama esset, dictatorem dici coegit. Dictus in
castris (eo enim ad consules missum senatus consultum est)
C. Iulius, cui magister equitum adiectus L. Æmilius. Cete-
rum foris tranquilla omnia fuere; tentatum domi per dictato- **22**
rem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum
perduxit. Duo interreges, C. Sulpicius et M. Fabius, interpo- 2
siti obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore iam
plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii

3 consules crearentur. Creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui
A. u. c. 403. A. Ch. 351. prior interregno abiit, et T. Quinctius Pennus; quidam Cæso-
4 nem, alii Gaium nomen Quinctio adiiciunt. Ad bellum ambo
profecti, Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam
acie congresso hoste, cum agris magis quam cum hominibus
5 urendo populandoque gesserunt bella; cuius lentæ velut tabis
senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum a con-
sulibus, dein permissu eorum ab senatu indutias peterent.
6 In quadraginta annos impetraverunt. Ita posita duorum
bellorum, quæ imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies
esset, quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat do-
7 minos, censum agi placuit. Ceterum quum censoribus cre-
andis indicta comitia essent, professus censuram se petere
C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, con-
8 cordiam ordinum turbavit; quod videbatur quidem tempore
alieno fecisse, quia ambo tum forte patricii consules erant,
9 qui rationem eius se habituros negabant; sed et ipse con-
stantia inceptum obtinuit et tribuni omni vi, recuperaturi
ius consularibus comitiis amissum, adiuverunt, et quum
ipsius viri maiestas nullius honoris fastigium non æquabat,
tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram
10 quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum co-
mitiis est, quin cum †Manlio Gnæo censor Marcius crearetur.
Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo
terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus obser-
11 varetur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius.
Nec tamen dictatura potentiorem eum consensum patrum con-
**23** sularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat. M. Popillius
A. u. c. 404. A. Ch. 350. Lænas a plebe consul, a patribus L. Cornelius Scipio datus.
2 Fortuna quoque illustriorem plebeium consulem fecit; nam
quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra
posuisse nuntiatum esset, Scipione gravi morbo implicito, Gal-
3 licum bellum Popillio extra ordinem datum. Is impigre ex-
ercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis
ædem convenire armatos iuniores iussisset signaque eodem

quæstores ex ærario deferre, quattuor expletis legionibus,
quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit,
auctor patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos 4
belli eventus subsidium rei publicæ esset. Ipse iam satis 5
omnibus instructis comparatisque ad hostem pergit; cuius ut
prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret, in tumulo,
quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere
cœpit. Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam quum, procul 6
visis Romanorum signis, ut extemplo prœlium initura expli-
cuisset aciem, postquam neque in æquum demitti agmen vidit
et quum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos, per-
culsos pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum
maxime operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis 7
nec opus intermissum (triarii erant, qui muniebant), et ab ha-
statis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique
steterant, prœlium initum. Præter virtutem locus quoque 8
superior adiuvit, ut pila omnia hastæque non tanquam ex
æquo missa vana, quod plerumque fit, caderent, sed omnia
librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus 9
aut corpora transfixa aut prægravata inhærentibus gerebant
scuta, quum cursu pæne in adversum subissent, primo incerti
restitere; dein, quum ipsa cunctatio et his animos minuisset 10
et auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios stra-
gemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare; adeo præcipiti
turba obtriti plures quam ferro necati. Necdum certa Ro- **24**
manis victoria erat; alia in campum degressis supererat moles.
Namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni ex- 2
superans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem
adversus victorem hostem ciebat, stetitque suppresso impetu 3
Romanus, et quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, et
quod consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero
matari prope traiecto, cesserat parumper ex acie. Iamque 4
omissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere alligato,
revectus ad prima signa „Quid stas, miles?“ inquit. „Non
cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis so-

5 cium ex hoste facias; in beluas strinximus ferrum; hauriendus
aut dandus est sanguis. Propulistis a castris, supina valle
præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis; com-
6 plete eadem strage campos, qua montes replestis. Nolite
exspectare, dum stantes vos fugiant; inferenda sunt signa et
7 vadendum in hostem." His adhortationibus iterum coorti
pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in
8 medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus
nec certa imperia nec duces essent, vertunt impetum in suos;
fusique per campos et præter castra etiam sua fuga prælati,
quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis,
9 arcem Albanam petunt. Consul non ultra castra insecutus,
quia et vulnus degravabat et subiicere exercitum tumu-
lis ab hoste occupatis nolebat, præda omni castrorum
militi data, victorem exercitum opulentumque Gallicis spoliis
10 Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit,
eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset,
11 qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius
Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione,
A. u. c. 405. reddidit patribus possessionem pristinam consulatus. Ipse ob
A. Ch. 349. id meritum ingenti patrum studio creatus consul collegam
App. Claudium Crassum dixit.

25 Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus
a Popillio de Gallis actus magno favore plebis; mussantesque
inter se rogitabant, num quem plebeii consulis pæniteret;
2 simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mer-
cedem [consulatum,] privata cupiditate quam publica iniuria
fœdiorem cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet.
3 Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Al-
banis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos
4 maritimaque loca vagi populabantur; mare infestum classibus
Græcorum erat oraque litoris Antiatis Laurensque tractus et
Tiberis ostia, ut prædones maritimi cum terrestribus con-
gressi ancipiti semel prœlio decertarint, dubiique discesserint
in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se an victores

putarent. Inter hos longe maximus exstitit terror concilia 5
populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita respon-
sumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum,
absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent; Latinos pro 6
sua libertate potius quam pro alieno imperio laturos arma.
Inter duo simul bella externa defectione etiam sociorum se- 7
natus auxius, quum cerneret, metu tenendos, quos fides non
tenuisset, extendere omnes imperii vires consules dilectu
habendo iussit: civili quippe standum exercitu esse, quando
socialis [cœtus] desereret. Undique, non urbana tantum, sed 8
etiam agresti iuventute, decem legiones scriptæ dicuntur qua-
ternum millium et ducenorum peditum equitumque trecenorum,
quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ 9
vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contrac-
tæ in unum haud facile efficiant; adeo in quæ laboramus,
sola crevimus, divitias luxuriamque.

Inter cetera tristia eius anni consul alter App. Claudius 10
in ipso belli apparatu moritur; redierántque res ad Camillum,
cui unico consuli vel ob aliam dignationem haud subiiciendam 11
dictaturæ vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cogno-
minis dictatorem arrogari haud satis decorum visum est pa-
tribus. Consul duabus legionibus urbi præpositis, octo cum 12
L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis Gallicum
sibi bellum extra sortem sumit, prætorem maritimam oram
tutari Græcosque arcere litoribus iussit. Et quum in agrum 13
Pomptinum descendisset, quia neque in campis congredi nulla
cogente re volebat et prohibendo populationibus, quos rapto
vivere necessitas coegeret, satis domari credebat bostem, locum
idoneum stativis delegit. Ubi quum *in* stationibus quieti **26**
tempus tererent, Gallus processit magnitudine atque armis
insignis; quatiensque scutum hasta quum silentium fecisset,
provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro
decernat. M. erat Valerius tribunus militum adolescens, qui 2
haud indigniorem eo decore se quam T. Manlium ratus, prius
sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit.

3 Minus insigne certamen humanum numine interposito deorum
factum; namque conserenti iam manum Romano corvus repente
4 in galea consedit, in hostem versus. Quod primo ut augurium
cælo missnm lætus accepit tribunus, precatns deinde, si
divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens pro-
5 pitius adesset. Dictu mirabile, tenuit non solum ales captam
semel sedem, sed, quotiescunque certamen initum est, levans
se alis os oculosque hostis rostro et nnguibus appetit, donec
territum prodigii talis visu oculisque simul ac mente turbatnm
Valerins obtruncat; corvus ex conspectn elatus orientem petit.
6 Hactenus quietæ utrinque stationes fuere; postquam spoliare
corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt,
et Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi circa
iacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur.
7 Iam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus ntrin-
que effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni,
lætum tam præsentibus ac secundis diis ire in prœlium iubet;
ostentansque insignem spoliis tribunum, „Hunc imitare, miles“
aiebat, „et circa iacentem ducem sterne Gallorum catervas.“
8 Dii hominesque illi affuere pugnæ, depngnatumque haudqua-
quam certamine ambiguo cum Gallis est; adeo duorum mili-
tum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis
9 præceperat. Inter primos, quorum concursus alios exciverat,
atrox prœlium fuit; alia mnltitudo, priusquam ad coniectum
teli veniret, terga vertit. Primo per Volscos Falernumque
agrum dissipati sunt; inde Apuliam ac mare superum peti-
10 erunt. Consul, contione advocata, laudatum tribunum decem
bubus aureaque corona donat; ipse iussus ab senatu bellum
11 maritimum curare, cnm prætore iunxit castra. Ibi quia res
trahi segnitia Græcorum non committentinm se in aciem vide-
bantur, dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatum
12 ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum
A. Cornelio Cosso dicto, comitia consularia habuit, æmulum-
que decoris sui absentem M. Valerium Corvum (id enim illi
deinde cognominis fuit) summo favore popnli, tres et viginti

natum annos, consulem renuntiavit. Collega Corvo de plebe 13 M. Popillius Lænas, quartnm consul futurus, datus est. Cum Græcis a Camillo nulla memorabilis gesta res; nec illi terra nec Romanus mari bellator erat. Postremo quum litoribns 14 arcerentur, aqua etiam præter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cuius populi ea cuiusque gentis classis 15 fuerit, nihil certi est. Maxime Siciliæ fuisse tyrannos crediderim; nam ulterior Græcia ea tempestate intestino fessa bello iam Macedonum opes horrebat.

Exercitibus dimissis, quum et foris pax et domi concordia **27** ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent, pestilentia A. u. c. 406. A. Ch. 348. civitatem adorta coegit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent, eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta restitu- 2 taqne urbs, quam Latini diruerant; et cum Carthaginiensibus legatis Romæ fœdus ictum, quum amicitiam ac societatem petentes venissent.

Idem otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato, 3 C. Plautio consulibus. Semunciarium tantum ex unciario A. u. c. 407. A. Ch. 347. fenus factum, et in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est; et sic quoqne 4 parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatæ maxime res, quia tributo ac dilectn supersessum.

Tertio anno post Satricum restitntum a Volscis M. Vale- 5 rius Corvus iterum consul cum C. Pœtelio factus, quum ex A. u. c. 408. A. Ch. 346 Latio nuntiatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum, priusquam plus hostium 6 fieret, Volscis arma inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. Quo qnum Antiates aliique Volsci, præparatis iam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis, occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum quam ad bellandum gens, cer- 7 tamine victi fuga effusa Satrici mœnia petunt, et, ne in muris quidem satis firma spe, qnum corona militnm cincta iam scalis

caperetur urbs, ad quattuor millia militum præter multitu-
8 dinem imbellem sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum; ab æde tantum matris Matutæ abstinuere ignem; præda omnis militi data. Extra prædam quattuor millia deditorum habita: eos vinctos consul ante currum triumphans egit; venditis deinde, magnam pecuniam in ærarium
9 redegit. Sunt, qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant, idque magis veri simile est quam deditos venisse.

28 Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorsuo, Ser. Sul-
A. u. c. 409. A. Ch. 345. picius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina popu-
2 latione cœptum, metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum iam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum
3 Cn. Manlium Capitolinum dixit; et quum, quod per magnos tumultus fieri solitum erat, iustitio indicto dilectus sine vacationibus habitus esset, legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. Ibi prædonum magis quam hostium animi
4 inventi; prima itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia et ultro bellum intulerant et sine detrectatione se certamini offerebant, deorum quoque opes adhibendas ratus inter ipsam dimicationem ædem Iunoni Monetæ vovit; cuius damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit.
5 Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine populi Romani faciendam creari iussit; locus in arce destinatus, quæ
6 area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt.

A. u. c. 410. Anno postquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C.
A. Ch. 344. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato iterum consulibus.
7 Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio; namque et lapidibus pluit et nox interdiu visa intendi; librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, senatui placuit, dictatorem feriarum constituen-
8 darum causa dici. Dictus P. Valerius Publicola; magister

equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos, ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Iudicia eo anno 9
populi tristia in feneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur; et res, haud ulla insigni ad memoriam causa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum 10
videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius A. u. c. 411. A. Ch. 343.
Corvus tertium, A. Cornelius Cossus.

Maiora iam hinc bella et viribus hostium et longinquitate 29
vel regionum vel temporum [spatio], quibus bellatum est, dicentur. Namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma; Samnitium bellum ancipiti 2
Marte gestum Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta rerum moles! quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset! Belli autem causa cum Samnitibus Romanis, quum societate 3
amicitiaque iuncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis iniusta arma, quia viribus plus 4
poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere Campanis sese coniungunt. Campani magis 5
nomen ad præsidium sociorum quam vires quum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. Namque Samnites, 6
omissis Sidicinis ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde æque facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset, Tifata, imminentes Capuæ colles, quum præsidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interiacet. Ibi rursus acie dimicatum; adversoque 7
prœlio Campani intra mœnia compulsi, quum robore iuventutis suæ acciso nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium. Legati introducti in senatum maxime in 30
hanc sententiam locuti sunt. „Populus nos Campanus legatos ad vos, patres conscripti, misit, amicitiam in perpetuum, auxilium præsens a vobis petitum. Quam si secundis rebus 2
nostris petissemus, sicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo

contracta esset; tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in
amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, sub-
3 iecti atque obnoxii vobis minus essemus; nunc, misericordia
vestra conciliati auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium
quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati atque omni ope
4 divina humanaque indigni videamur. Neque hercule, quod Sam-
nites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbi-
tror, ne nos in amicitiam accipiamur, sed ut vetustate et gradu
honoris nos præstent; neque enim fœdere Samnitium, ne qua
5 nova iungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos
semper satis iusta causa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse,
6 qui vos appeteret; Campani, etsi fortuna præsens magnifice
loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate ulli
populo præterquam vobis cedentes, haud parva, ut arbitror, ac-
cessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram.
7 Æquis Volscisque, æternis hostibus huius urbis, quandocunque
se moverint, ab tergo erimus, et quod vos pro salute nostra
priores feceritis, id nos pro imperio vestro et gloria semper
8 faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosque sunt,
quod propediem futurum spondet et virtus et fortuna vestra,
9 continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac
miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit: eo ventum
est, patres conscripti, ut aut amicorum aut inimicorum Cam-
10 pani simus. Si defenditis, vestri, si deseritis, Samnitium eri-
mus; Capuam ergo et Campaniam omnem vestris an Samni-
11 tium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem,
Romani, vestram misericordiam vestrumque auxilium æquum
est patere, iis tamen maxime, qui ea implorantibus aliis
[auxilium] dum supra vires suas præstant, [omnes] ipsi in hanc
12 necessitatem venerunt. Quanquam pugnavimus verbo pro Si-
dicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum populum ne-
fario latrocinio Samnitium peti et, ubi conflagrassent Sidicini,
13 ad nos traiecturum illud incendium esse. Nec enim nunc,
quia dolent iniuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent,
14 oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. An, si

ultio iræ hæc et non occasio cupiditatis explendæ esset, pa-
rum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania
ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, 15
quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit?
Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque
pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ig-
nique vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas 16
explenda est. Ea ad oppugnandam Capuam rapit; aut de-
lere urbem pulcherrimam aut ipsi possidere volunt. Sed vos 17
potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos
habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem
iusta bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra,
ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos 18
contemptus Samnitium pervenit, supra non escendit. Itaque
umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus, quicquid deinde
habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existi-
maturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs 19
frequentabitur; conditorum, parentium, deorum immortalium
numero nobis eritis; nulla colonia vestra erit, quæ nos obse-
quio erga vos fideque superet. Annuite, patres conscripti, 20
nutum numenque vestrum invictum Campanis et iubete spe-
rare, incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium 21
generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos?
quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua
nunc exspectatione senatum populumque Campanum, coniuges
liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas 22
viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo. Quid illis
nos, patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renuntiare
iubetis? Alterum responsum salutem, victoriam, lucem ac 23
libertatem; alterum, ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut
aut de vestris futuris sociis atque amicis aut nusquam ullis
futuris nobis consulite."

**31** Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset,
etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uber-
rimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum

popnli Romani fore videbatur, tamen tanta utilitate fides an-
tiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul:
2 „Auxilio vos, Campani, dignos censet senatns; sed ita vobis-
cum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac
societas violetur. Samnites nobiscum fœdere iuncti sunt.
Itaque arma, deos prius quam homines violatura, adversus
3 Samnites vobis negamus; legatos, sicnt fas iusque est, ad
socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat."
Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attule-
rant) „Quando quidem" inquit „nostra tueri adversus vim at-
4 que iniuriam iusta vi non vultis, vestra certe defendetis. Ita-
que populum Campanum urbemque Capuam, agros, delubra
deum, divina humanaque omnia in vestram, patres conscripti,
populique Romani dicionem dedimus, quicquid deinde patiemur,
5 dediticii vestri passuri." Sub hæc dicta omnes, manus ad
consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiæ pro-
6 cubuerunt. Commoti patres vice fortunarum humanarum, si
ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a
quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos ge-
reret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ face-
7 ret. Tum iam fides agi visa, deditos non prodi; nec factu-
rum æqua Samnitium populum censebant, si agrum urbemque
8 per deditionem factam populi Romani oppugnarent. Legatos
itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. Data mandata,
ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiæ Samni-
tium memor, deditionem postremo factam Samnitibus expone-
9 rent; peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis par-
cerent neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset,
10 hostilia arma inferrent; si leniter agendo parum proficerent,
denuntiarent Samnitibus populi Romani senatusque verbis, ut
11 Capua urbe Campanoqne agro abstinerent. Hæc legatis
agentibus in concilio Samnitium adeo est ferociter responsum,
ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magi-
stratus eorum, e curia egressi, stantibus legatis, præfectos

cohortium vocarent iisque clara voce imperarent, ut prædatum 12
in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum **32**
rerum curis patres, fetialibus ad res repetendas missis bel-
loque, quia non redderentur, sollemni more indicto, decreve-
runt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur;
iussuque populi consules ambo cum duobus exercitibus ab 2
urbe profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium,
ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt.
Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli 3
molem inclinaturam censebant) occurrunt; simul in Campanos
stimulabat ira tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad ac-
cersenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana vide- 4
runt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare,
eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Cam-
panus Sidicino tulerit. Valerius levibus certaminibus tentandi 5
hostis causa haud ita multos moratus dies, signum pugnæ
proposuit, paucis suos adhortatus, ne novum bellum eos no- 6
vusque hostis terreret: quicquid ab urbe longius proferrent
arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne 7
Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium æstimarent
virtutem; qualescunque inter se certaverint, necesse fuisse
alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis
nimio luxu fluentibus rebus mollitiaque sua quam vi hostium
victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot sæculis 8
bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui tri-
umphos pæne plures quam annos ab urbe condita numeret;
qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, 9
Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat; qui Gallos
tot prœliis cæsos postremo in mare ac naves fuga compulerit?
Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem 10
debere, tum etiam intueri, cuius ductu auspicioque ineunda
pugna sit, utrum qui, audiendus dumtaxat, magnificus adhor- 11
tator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers, an
qui et ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media

12 in mole pugnæ sciat. „Facta mea, non dicta vos, milites"
inquit, „sequi volo, nec disciplinam modo, sed exemplum etiam
a me petere. Non factionibus nec per coitiones usitatas
nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus summam-
13 que laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: „Patricius
enim eras et a liberatoribus patriæ ortus, et eodem anno fa-
14 milia ista consulatum, quo urbs hæc consulem habuit"; nunc
iam nobis patribus vobisque plebei promiscuus consulatus
patet, nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium. Proinde
15 summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi no-
vum hoc Corvini cognomen diis auctoribus homines dedistis,
Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoria
16 excessit; semper ego plebem Romanam militiæ domique, pri-
vatus, in magistratibus parvis magnisque, æque tribunus ac
consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus colo at-
17 que colui. Nunc, quod instat, diis bene iuvantibus novum
atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite."

**33** Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos
2 militum haud gravate munia obeundo. In ludo præterea mi-
litari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina
ineunt, comiter facilis; vincere ac vinci vultu eodem nec
3 quemquam aspernari parem, qui se offerret; factis benignus
pro re, dictis haud minus libertatis alienæ quam suæ dignita-
tis memor, et, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat
4 magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus in-
credibili alacritate adhortationem prosecutus ducis castris egre-
5 ditur. Prœlium, ut quod maxime unquam, pari spe utrin-
que, æquis viribus, cum fiducia sui sine contemptu hostium
6 commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res ge-
stæ et paucos ante dies geminata victoria, Romanis contra
quadringentorum annorum decora et conditæ urbi æqualis
7 victoria; utrisque tamen novus hostis curam addebat. Pugna
indicio fuit, quos gesserint animos; namque ita conflixerunt,
8 ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum
consul trepidationem iniiciendam ratus, quando vi pelli non

poterant, equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. Quos ubi nequicquam tumultuantes in spatio exiguo 9
volvere turmas vidit nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo,
„Nostrum“ inquit „peditum illud, milites, est opus. Agite 10
dum, ut me videritis, quacunque incessero in aciem hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite; illa omnia, qua nunc erectæ micant hastæ, patefacta strage vasta
cernetis.“ Hæc dicta dederat, quum equites consulis iussu 11
discurrunt in cornua legionibusque in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem et, cum quo
forte contulit gradum, obtruncat. Hoc spectaculo accensi 12
dextra lævaque ante se quisque memorandum prœlium ciet; stant obnixi Samnites, quanquam plura accipiunt quam in-
ferunt vulnera. Aliquamdiu iam pugnatum erat; atrox cædes 13
circa signa Samnitium, fuga ab nulladum parte erat; adeo
morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani quum 14
et fluere iam lassitudine vires sentirent et diei haud multum
superesse, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum 15
referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis, nec superfuissent multi, ni nox victoriam
magis quam prœlium diremisset. Et Romani fatebantur, nun- 16
quam cum pertinaciore hoste conflictum, et Samnites, quum quæreretur, quænam prima causa tam obstinatos movisset in
fugam, oculos sibi Romanorum ardere visos aiebant, vesanos- 17
que vultus et furentia ora; inde plus quam ex alia ulla re terroris ortum. Quem terrorem non pugnæ solum eventu,
sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die vacuis 18
hostium castris Romanus potitur, quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio **34**
fœdatum est. Nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incaute in saltum cava valle pervium circaque in-
sessum ab hoste induxit nec prius, quam recipi tuto signa non 2
poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id moræ 3

Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impe-
4 dito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi „Videsne tu“ inquit, „A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostræ, si eam, quoniam
5 cæci reliquere Samnites, impigre capimus. Ne tu mihi plus quam unius legionis principes hastatosque dederis; cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque et exercitum serva; neque enim moveri hostis, subiec-
6 tus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani aut nostra virtus expediet.“
7 Collaudatus ab consule, accepto præsidio, vadit occultus per saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem pete-
8 bat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos, et spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum et ipse in summo
9 constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque insequi consulem nisi per eandem vallem, in qua paulo ante subiectum eum telis suis habuerant, possunt nec erigere agmen in captum super se ab
10 Decio tumulum; sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci atque ipsa pau-
11 citas incitat, et nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant, nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur. Incertos, quid agerent, nox oppressit.

12 Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum; deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circum-
13 darent. Tum centurionibus ad se vocatis: „Quænam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? Huc atque illuc signa moveri ac modo in unum conferri, modo educi videtis; opus

quidem incipit nemo, quum iam circumdati vallo potuerimus
esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic 14
moremur, quam commodum sit. Agite dum, ite mecum, ut,
dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua
pateat hinc exitus, exploremus." Hæc omnia sagulo gregali 15
amictus, centurionibus item manipularium militum habitu duc-
tis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit. Vigiliis **35**
deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari iubet, ubi se-
cundæ vigiliæ bucina datum signum esset, armati cum silentio
ad se convenirent. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti con- 2
venerunt, „Hoc silentium, milites" inquit, „omisso militari
assensu, in me audiendo servandum est. Ubi sententiam
meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dex-
tram partem taciti transibitis; quæ pars maior erit, eo stabitur
consilio. Nunc, quæ mente agitem, audite. Non fuga delatos 3
nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis; virtute cepistis
locum, virtute hinc oportet evadatis. Veniendo huc exercitum 4
egregium populo Romano servastis; erumpendo hinc vosmet
ipsos servate; digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis,
ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui he- 5
sterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus
non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo
non ante viderit quam captum a nobis; nos tam paucos tot 6
ipse millibus hominum nec ascensu arcuerit nec tenentes
locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederit.
Quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum oportet
fallatis, immo necesse est; in eo enim loco res sunt nostræ, 7
ut vobis ego magis necessitatis vestræ index quam consilii
auctor sim. Neque enim, maneatis an abeatis hinc, delibe- 8
rari potest, quum præter arma et animos armorum memores
nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti moriendum
sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus.
Ergo una est salus erumpere hinc atque abire. Id aut in- 9
terdiu aut nocte faciamus oportet. Ecce autem aliud minus 10
dubium; quippe, si lux exspectetur, quæ spes est, non vallo

perpetuo fossaque nos sæpturum hostem, qui nunc corporibus
suis subiectis undique cinxerit, ut videtis, collem? Atqui si
nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profecto noctis
11 aptissima hora est. Signo secundæ vigiliæ convenistis, quod
tempus mortales somno altissimo premit; per corpora sopita
vadetis, vel silentio incautos fallentes vel sentientibus clamore
12 subito pavorem iniecturi. Me modo sequimini, quem secuti
estis; ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. Quibus
hæc salutaria videntur, agite dum, in dextram partem pedibus
**36** transite.“ Omnes transierunt, vadentemque per intermissa
2 custodiis loca Decium secuti sunt. Iam evaserant media castra,
quum superscandens vigilum strata somno corpora miles
offenso scuto præbuit sonitum; quo excitatus vigil quum
proximum movisset erectique alios concitarent, ignari, cives
an hostes essent, præsidium erumperet an consul castra ce-
3 pisset, Decius, quoniam non fallerent, clamorem tollere iussis
militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat, quo præ-
pediti nec arma impigre capere nec obsistere nec insequi
4 poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium præ-
sidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis
pervadit.

5 Aliquantum supererat noctis, iamque in tuto videbantur
esse, quum Decius „Macte virtute“ inquit, „milites Romani,
este. Vestrum iter ac reditum omnia sæcula laudibus ferent;
6 sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est,
nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces
7 silentium ac nox tegat. Hic lucem quieti opperiemur.“ Dic-
tis obtemperatum; atque ubi primum illuxit, præmisso nuntio
ad consulem, castra ingenti gaudio concitantur, et, tessera
data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium
haud dubio periculo obiecissent, pro se quisque obviam effusi
laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos
vocant, diis laudes gratesque agunt, Decium in cælum ferunt.
8 Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media
castra cum armato præsidio, coniectis in eum omnium oculis,

et omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad præ- 9
torium ventum est, consul classico ad contionem convocat,
orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio distulit
contionem; qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in ma- 10
nibus esset, perpulit consulem, ut hostes et nocturno pavore
attonitos et circa collem castellatim dissipatos aggrederetur:
credere etiam, aliquos ad se sequendum emissos per saltum
vagari. Iussæ legiones arma capere, egressæque castris, quum 11
per exploratores notior iam saltus esset, via patentiore ad
hostem ducuntur; quem incautum improviso adortæ, quum 12
palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire
in unum nec arma capere nec recipere intra vallum se pos-
sent, paventem primum in castra compellunt, deinde castra
ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem 13
clamor fugatque ex suis quemque præsidiis. Ita magna
pars absenti hosti cessit; quos intra vallum egerat pa-
vor (fuere autem ad triginta millia), omnes cæsi; castra
direpta.

Ita rebus gestis, consul, advocata contione, P. Decii non **37**
cœptas solum ante, sed cumulatas nova virtute laudes peragit,
et præter militaria alia dona aurea corona eum et centum
bubus eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat.
Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in 2
perpetuum, in præsentia singulis bubus binisque tunicis donati.
Secundum consulis donationem legiones gramineam coronam
obsidialem, clamore donum approbantes, Decio imponunt; al-
tera corona, eiusdem honoris index, a præsidio suo imposita
est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immo- 3
lavit, centum boves militibus dono dedit, qui secum in ex-
peditione fuerant. Iisdem militibus legiones libras farris et
sextarios vini contulerunt; omniaque ea ingenti alacritate
per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gere-
bantur.

Tertia pugna ad Suessulam commissa est, qua fugatus 4
a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore iuventutis

5 domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab
Suessula nuntii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium
6 consulem opem oratum veniunt. Confestim signa mota, relic-
tisque impedimentis *cum* castrorum valido præsidio, raptim agitur
agmen; nec procul ab hoste locum perexiguum, ut quibus
præter equos ceterorum iumentorum calonumque turba abesset,
7 castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora
pugnæ futura esset, aciem instruit; deinde, postquam nemo
8 obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. Ibi
ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum,
quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem
9 inde hostium colligentes retulerunt, fremere omnis acies, com-
plendas esse fossas scindendumque vallum et in castra ir-
rumpendum; transactumque ea temeritate bellum foret, ni
10 duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo
sua, commeatibus gravis, et prius sedendo ad Suessulam et
tum certaminis mora haud procul ab rerum omnium inopia
esset, placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per
11 agros militem duci: interim Romano, qui expeditus, quantum
humeris inter arma geri posset frumenti, secum attulisset, de-
12 futura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes,
stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus ad
13 castra oppugnanda ducit. Quæ quum primo clamore atque
impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis quam in
portis valloque cæsis, signa captiva in unum locum conferri
iussit; relictisque duabus legionibus custodiæ et præsidii
causa, gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, præda
14 abstinerent, profectus agmine instructo, quum præmissus eques
velut indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem
15 fecit. Nam neque, quo signo coirent inter se, neque, utrum
castra peterent an longiorem intenderent fugam, territis con-
16 stare poterat; tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad
quadraginta millia scutorum, nequaquam tot cæsis, et signa
militaria cum iis, quæ in castris capta erant, ad centum sep-

tuaginta ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium 17
reditum, ibique omnis præda militi data.

Huius certaminis fortuna et Faliscos, quum in indutiis 38
essent, fœdus petere ab senatu coegit et Latinos, iam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum.
Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit, sed Car- 2
thaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Iovis cella poneretur; fuit pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus 3
triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude donisque, quum incondito militari ioco haud minus tribuni celebre nomen quam consulum esset.

Campanorum deinde Suessanorumque auditæ legationes, 4
precantibusque datum, ut præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Iam tum minime sa- 5
lubris militari disciplinæ Capua instrumento omnium voluptatium delenitos militum animos avertit a memoria patriæ, inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versu- 6
rum. Cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possent, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, dediticios suos illa fer- 7
tilitate atque amœnitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari aut in urbe insidentem tabem crescentis in dies fenoris pati? Hæc agitata 8
occultis coniurationibus necdum vulgata in omnes consilia A. u. c. 412. A. Ch. 342.
invenit novus consul C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Ita- 9
que quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, et ætate et usu doctus, quippe qui iam quartum consul esset dictatorque et censor fuisset, optimum ratus differendo spem, quandocunque vellent, consilii exsequendi militarem impetum frustrari, rumorem dissipat, in iisdem oppidis

10 et anno post præsidia hibernatura: divisa enim erant per
Campaniæ urbes, manaverantque a Capua consilia in exerci-
tum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in
39 præsentia seditio. Consul, educto in æstiva milite, dum quie-
tos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbu-
lentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia
esse, alios graves iam ætate aut viribus parum validos.
2 Quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde et
cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hiber-
nassent; per speciem etiam militarium usuum, quum alii alio
3 mitterentur, magna pars ablegati. Quam multitudinem consul
alter Romæ prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retine-
4 bat. Et primo quidem ignari ludificationis minime inviti do-
mos revisebant; postquam neque reverti ad signa primos, nec
ferme alium, quam qui in Campania hibernassent, præcipueque
ex his seditionis auctores mitti viderunt, primum admiratio,
deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua ema-
5 nasse: iam quæstiones, iam indicia, iam occulta singulorum
supplicia impotensque et crudele consulum ac patrum in se
6 regnum passuros. Hæc, qui in castris erant, occultis ser-
monibus serunt, nervos coniurationis electos arte consulis cer-
7 nentes. Cohors una quum haud procul Anxure esset, ad
Lautulas saltu angusto inter mare ac montes consedit ad ex-
cipiendos, quos consul aliis atque aliis, ut ante dictum est,
8 causis mittebat. Iam valida admodum numero manus erat,
nec quicquam ad iusti exercitus formam præter ducem deerat.
Incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt,
9 et sub iugo Albæ Longæ castra vallo cingunt. Perfecto inde
opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decer-
10 tant, nulli ex præsentibus satis fidentes: quem autem ab Roma
posse exciri? quem patrum aut plebis esse, qui aut se tanto
periculo sciens offerat, aut cui ex iniuria insanientis exercitus
11 causa recte committatur? Postero die quum eadem deliberatio
teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt,
T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque

immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat, cui qnum militiæ 12
magna cum gloria actæ finem pes alter ex vulnere claudus
fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit.
Nomine audito extemplo agnovere virum et, qnod bene ver- 13
teret, acciri iusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quic-
quam facturum; vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silen- 14
tio noctis quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intras-
sent, somno gravem Quinctium oppressum, nihil medium, aut
imperium atque honorem aut, ubi restitaret, mortem, ni se-
queretur, denuntiantes, in castra pertraxerunt. Imperator ex- 15
templo adveniens appellatus, insigniaque honoris exterrito sub-
itæ rei miraculo deferunt, et ad urbem ducere iubent. Suo 16
magis inde impetu quam consilio ducis convulsis signis, in-
festo agmine ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appia est,
perveniunt; issentque confestim ad urbem, ni venire contra 17
exercitum dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum
dictum audissent, et magistrum equitum L. Æmilium Mamer-
ciuum. Ubi primum in conspectum veutum est *et* arma signa- **40**
que agnovere, extemplo omnibus memoria patriæ iras permul-
sit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec 2
præter exterua uoverant bella ultimaque rabies secessio ab
suis habebatur; itaque iam duces, iam milites utrinque con-
gressus quærere ac colloquia, Quinctius, quem armorum etiam 3
pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam, Corvus
omnes caritate cives, præcipue milites et ante alios suum
exercitum complexus. *Is* ad colloqnium processit. Cognito 4
ei extemplo haud minore ab adversariis verecundia quam ab
suis silentium datum. „Deos“ inquit „immortales, milites,
vestros publicos meosque, ab nrbe proficiscens ita adoravi
veniamque supplex poposci, nt mihi de vobis concordiæ partæ
gloriam, non victoriam darent. Satis fuit eritque, nnde belli 5
decus pariatur; hinc pax petenda est. Quod deos immortales
inter nuncupanda vota expoposci, eius me compotem voti vos
facere potestis, si meminisse vultis, non vos in Samnio nec 6
in Volscis, sed in Romano solo castra habere, si illos colles,

quos cernitis, patriæ vestræ esse, si hunc exercitum civium vestro-
rum, si me consulem vestrum, cuius ductu auspicioque priore an-
7 no bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego
sum M. Valerius Corvus, milites, cuius vos nobilitatem beneficiis
erga vos, non iniuriis sensistis, nullius superbæ in vos legis,
nullius crudelis senatus consulti auctor, in omnibus meis imperiis
8 in me severior quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua
virtus, si cui etiam maiestas, si cui honores subdere spiritus
potuerunt, iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate
consulatum adeptus eram, ut potuerim tres et viginti annos
natus consul patribus quoque ferox esse, non solum plebi.
9 Quod meum factum dictumve consulis gravius quam tribuni
audistis? Eodem tenore duo insequentes consulatus gessi,
eodem hæc imperiosa dictatura geretur; neque in hos meos et
patriæ meæ milites mitior quam in vos (horreo dicere)
10 hostes ero. Vos prius in me strinxeritis ferrum quam in vos
ego; istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque
11 impetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non
induxerunt patres avique vestri, non illi, qui in Sacrum mon-
tem secesserunt, non hi, qui postea Aventinum insederunt.
12 Exspectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres
coniugesque crinibus passis obviæ ab urbe veniant. Tum
Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quie-
verunt; vos, Romanus exercitus, ne destiteritis impio bello.
13 T. Quincti, quocunque istic loco seu volens seu invitus con-
stitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito;
fugeris etiam honestius tergumque civi dederis, quam pugna-
14 veris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque
honeste inter primos stabis et colloquii huius salutaris inter-
pres fueris. Postulate æqua et ferte; quanquam vel iniquis
standum est potius, quam impias inter nos conseramus manus."
15 T. Quinctius plenus lacrimarum ad suos versus „Me quoque"
inquit, „milites, si quis usus mei est, meliorem pacis quam
16 belli habetis ducem. Non enim illa modo Volscus aut Samnis,
sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator,

milites, cuius auspicia pro vobis experti nolite adversus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestius, et alios 17
duces senatus habuit; qui maxime vobis, suis militibns, parceret, cui plurimum vos, imperatori vestro, crederetis, enm elegit. Pacem etiam, qui vincere possunt, volunt; quid nos velle 18
oportet? Quin omissis ira et spe, fallacibns auctoribus, nos 19
ipsos nostraque omnia cognitæ permittimus fidei?" Approban- 41
tibus clamore cunctis, T. Quinctius ante signa progressus in potestate dictatoris milites fore dixit; oravit, ut causam miserorum civium susciperet, susceptamqne eadem fide, qua rem pnblicam administrare solitus esset, tueretur. Sibi se privatim 2
nihil cavere; nolle alibi quam in innocentia spem habere; militibus cavendum, quod apnd patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset. Quinctio col- 3
laudato, ceteris bonum animum habere iussis, dictator equo citato ad urbem revectus, auctoribus patribus tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. Oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem ioco seriove cuiquam exprobraret. Lex quoqne sacrata militaris 4
lata est, ne cuius militis scripti nomen nisi ipso volente deleretur; additumque legi, ne quis, ubi tribnnus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. Id propter P. Salonium postu- 5
latum est ab coniuratis, qui alternis prope annis et tribunus militum et primus centurio erat, quem nunc primi pili appellant. Huic infensi milites erant, quod semper adversatus 6
novis consiliis fuisset, et, ne particeps eorum esset, ab Lautulis fugisset. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab 7
senatu non impetraretur, tum Salonius obtestatus patres conscriptos, ne suum honorem pluris qnam concordiam civitatis æstimarent, perpulit, nt id quoque ferretnr. Æque impotens 8
postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) æra demerentur, quod adversati coniurationi fuissent.

Præter hæc invenio apnd quosdam, L. Genucium tribu- 42
num plebis tulisse ad plebem, ne fenerare liceret; item aliis 2

plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decem
annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret, utique
liceret consules ambos plebeios creari. Quæ si omnia con-
cessa sunt plebi, apparet, haud parvas vires defectionem ha-
3 buisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Va-
lerium dictum, sed per consules omnem rem actam, neque
antequam Romam veniretur, sed Romæ eam multitudinem
4 coniuratorum ad arma consternatam esse, nec in T. Quinctii
villam, sed in ædes C. Manlii nocte impetum factum eum-
que a coniuratis comprehensum, ut dux fieret; inde ad quar-
5 tum lapidem profectos loco munito consedisse; nec ab ducibus
mentionem concordiæ ortam, sed repente, quum in aciem
6 armati exercitus processissent, salutationem factam, et per-
mixtos dextras iungere ac complecti inter se lacrimantes milites
cœpisse, coactosque consules, quum viderent aversos a dimi-
catione militum animos, retulisse ad patres de concordia re-
7 concilianda. Adeo nihil, præterquam seditionem fuisse eam-
que compositam, inter antiquos rerum auctores constat.

8 Et huius fama seditionis et susceptum cum Samnitibus
grave bellum aliquot populos ab Romana societate avertit, et,
præter Latinorum infidum iam diu fœdus, Privernates etiam
Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione
subita depopulati sunt.

# LIBER VIII.

Iam consules erant C. Plautius iterum, L. Æmilius Mamer- A.u.c.413.
cinus, quum Setini Norbanique Romam nuntii defectionis A.Ch.341.
Privernatium cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Vol- 2
scorum item exercitum, duce Antiati populo, consedisse ad
Satricum allatum est. Utrumque bellum Plautio sorte evenit.
Prius ad Privernum profectus extemplo acie conflixit. Haud 3
magno certamine devicti hostes; oppidum captum redditumque
Privernatibus, præsidio valido imposito; agri partes duæ ademp-
tæ. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. 4
Ibi magna utrinque cæde atrox prœlium fuit; et quum tempe-
stas eos neutro inclinata spe dimicantes diremisset, Romani,
nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem prœ-
lium parant. Volscis recensentibus, quos viros in acie ami- 5
sissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum
fuit; nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis ac parte
impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis quum 6
inter cæsa hostium corpora, tum in castris inventa est. Ea
Luæ matri dare se consul dixit, finesque hostium usque ad
oram maritimam est depopulatus.

Alteri consuli Æmilio ingresso Sabellum agrum non 7
castra Samnitium, non legiones usquam oppositæ; ferro ignique
vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt. A 8
quo reiecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis
ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis bellique ius

9 adversus Sidicinos petierunt, qnæ se eo iustius petere, quod
et in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent, et adversus Sidicinos sumerent
arma, suos semper hostes, populi Romani nunquam amicos,
10 qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam nec, ut Campani,
auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani
**2** nec in dicione essent. Quum de postulatis Samnitium
T. Æmilius prætor senatum consuluisset, reddendumque
iis fœdus patres censuissent, prætor Samnitibus respondit,
2 nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per
populum Romanum stetisse, nec contradici, quin, quoniam
ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de
3 integro recòncilietur; quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique libernm ar-
4 bitrium sit. Fœdere icto quum domum revertissent, extemplo
inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio et trium
mensum frumento accepto, quod pepigerat consul, ut tempus
indutiis daret, quoad legati redissent.

5 Samnites copiis iisdem, quibus nsuri adversus Romanum
bellum fuerant, contra Sidicinos profecti haud in dubia spe
6 erant mature urbis hostinm potiundæ. Tum ab Sidicinis
deditio prius ad Romanos cœpta fieri est; dein, postquam
patres ut seram eam nltimaque tandem necessitate expressam
aspernabantur, ad Latinos, iam sua sponte in arma motos,
7 facta est. Ne Campani quidem (adeo iniuriæ Samnitium
qnam beneficii Romanorum memoria præsentior erat) his se
8 armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus
duce Latino fines Samnitium ingressus plus populationibns
qnam prœliis cladium fecit; et quanquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne sæpius dimicandum foret,
9 agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est
Romam legatos mittendi; qui quum adissent senatum, conquesti, eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi,
10 precibus infimis petiere, ut satis ducerent Romani victoriam
Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuisse; ne vinci

etiam se ab ignavissimis populis sinerent; Latinos Campanos- 11
que, si sub dicione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro, sin imperium abnuerent, armis coercerent.
Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, 12
in potestate sua Latinos iam non esse, timebantque, ne arguendo abalienarent. Campanorum aliam condicionem esse, 13
qui non fœdere, sed per deditionem in fidem venissent; itaque Campanos, seu velint seu nolint, quieturos; in fœdere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.
Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum 3
Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit, Latinos, velut nihil iam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque per speciem adversus Samnites belli parandi 2
crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. Huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quan- 3
quam omnia de industria celabantur, prius*que*, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant, tamen per quosdam privatis hospitiis necessitudinibusque coniunctos indicia coniurationis eius Romam emanarunt, iussisque 4
ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum. Duo interreges fuere, 5
M. Valerius ac M. Fabius. *Is* creavit consules T. Manlium Torquatum tertium, P. Decium Murem. A. u. c. 414. A. Ch. 340.

Eo anno Alexandrum Epiri regem in Italiam classem 6
appulisse constat; quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem ætas 7
rerum magni Alexandri est, quem sorore huius ortum in alio tractu orbis, invictum bellis, iuvenem fortuna morbo exstinxit.

Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque 8
Latini haud dubia erat, tamen, tanquam de Samnitibus, non de se curam agerent, decem principes Latinorum Romam

9 evocaverunt, quibus imperarent, quæ vellent. Prætores tum
duos Latium habebat, L. Annium Setinum et L. Numisium
Circeiensem, ambo ex coloniis Romanis, per quos præter Signiam
Velitrasque, et ipsas colonias Romanas, Volsci etiam
10 exciti ad arma erant; eos nominatim evocari placuit. Haud
cuiquam dubium erat, super qua re accirentur; itaque concilio
prius habito prætores, quam Romam proficiscerentur,
evocatos se ab senatu docent Romano, et quæ actum iri secum
credant; quidnam ad ea responderi placeat, referunt.
4 Quum aliud alii censerent, tum Annius: „Quanquam ipse ego
retuli, quid responderi placeret, tamen magis ad summam
rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam
quid loquendum sit. Facile erit, explicatis consiliis, accom-
2 modare rebus verba. Nam si etiam nunc sub umbra fœderis
æqui servitutem pati possumus, quid abest, quin, proditis Sidicinis,
non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto
pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posi-
3 turos arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet
animos, si fœdus [est], si societas æquatio iuris est, si consanguineos
nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc
gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adiuncto
duplicent vires suas, quem secernere ab se consilia bellis propriis
ponendis sumendisque nolint, cur non omnia æquantur?
4 cur non alter ab Latinis consul datur? Ubi pars virium, ibi
5 et imperii pars esto. Est quidem nobis hoc per se haud nimis
amplum, quippe concedentibus, Romam caput Latio esse; sed
6 ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui
si quando unquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis
tempus optastis, en hoc tempus adest, et virtute vestra et
7 deum benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando
militem. Quis dubitat, exarsisse eos, quum plus ducentorum
annorum morem solveremus? Pertulerunt tamen hunc dolorem.
8 Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. Qui ne nostrorum
quidem finium nobis per nos tuendorum ius antea dabant,
9 nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos

ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites, fœderatos suos, audierunt, nec moverunt se ab urbe.
Unde hæc illis tanta modestia nisi a conscientia virium et 10
nostrarum et suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem iam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Usurpate modo postulando, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere pro- 11
hibet, en ego ipse, audiente non populo Romano modo senatuque, sed Iove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut, si nos in fœdere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatusque partem accipiant." Hæc 12
ferociter non suadenti solum, sed pollicenti clamore et assensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quæ e re publica nominis Latini fideque sua viderentur.

Ubi est Romam ventum, in Capitolio eis senatus datus **5**
est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent, An- 2
nius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus iure gentium tutus loqueretur, „Tempus erat" inquit, „T. Manli 3
vosque patres conscripti, tandem iam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum deum benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adiunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium.
Sed quoniam vos, regno impotenti finem ut imponatis, non in- 4
ducitis in animum, nos, quanquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut condiciones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quoque æquari diis immortalibus placuit. Consulem alterum 5
Roma, alterum ex Latio creari oportet, senatus partem æquam ex utraque gente esse, unum populum, unam rem publicam fieri; et ut imperii eadem sedes sit idemque omnibus nomen, 6
quoniam ab alterautra parte concedi necesse est, quod utrisque bene vertat, sit hæc sane patria potior et Romani

7 omnes vocemur.“ Forte ita accidit, ut parem ferociæ huius
et Romani consulem T. Manlium haberent, qui adeo non
tenuit iram, ut, si tanta dementia patres conscriptos cepisset,
ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in se-
natum venturum se esse palam diceret et, quemcunque in
8 curia Latinum vidisset, sua manu interempturum. Et conver-
sus ad simulacrum Iovis „Audi, Iuppiter, hæc scelera“ in-
quit; „audite, Ius Fasque. Peregrinos consules et peregrinum
senatum in tuo, Iuppiter, augurato templo, captus ipse atque
9 oppressus, visurus es? Hæcine fœdera Tullus, Romanus rex,
cum Albanis, patribus vestris, Latini, hæc L. Tarquinius vo-
10 biscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Re-
gillum lacum? Adeo et cladium veterum vestrarum et benefici-
orum nostrorum erga vos obliti estis?“

6 Quum consulis vocem subsecuta patrum indignatio esset,
proditur memoriæ, adversus crebram implorationem deum, quos
testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii sper-
2 nentis numina Iovis Romani auditam. Certe, quum commotus
ira se a vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per
gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita est saxo, ut
3 sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt,
mihi quoque in incerto relictum sit, sicut inter fœderum rup-
torum testationem ingenti fragore cæli procellam effusam; nam
et vera esse et apte ad repræsentandam iram deum ficta pos-
4 sunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos,
quum iacentem Annium vidisset, exclamat, ita ut populo pa-
5 tribusque audita vox pariter sit: „Bene habet; dii pium mo-
vere bellum. Est cæleste numen; es, magne Iuppiter; haud
frustra te patrem deum hominumque hac sede sacravimus.
6 Quid cessatis, Quirites vosque patres conscripti, arma capere
deis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemad-
7 modum legatum iacentem videtis.“ Assensu populi excepta
vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos profici-
scentes cura magistratuum magis, qui iussu consulis proseque-
bantur, quam ius gentium ab ira impetuque hominum tegeret.

Consensit et senatus bellum; consulesque, duobus scriptis ex- 8
ercitibus, per Marsos Pelignosque profecti, adiuncto Samnitium
exercitu, ad Capuam, quo iam Latini sociique convenerant,
castra locant.

Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species 9
viri maioris quam pro humano habitu augustiorisque, dicentis,
ex una acie imperatorem, ex altera exercitum deis manibus 10
matrique Terræ deberi; utrius exercitus imperator legiones
hostium superque eas se devovisset, eius populi partisque
victoriam fore. Hos ubi nocturnos visus inter se consules 11
contulerunt, placuit, averruncandæ deum iræ victimas cædi;
simul ut, si extis eadem, quæ somnio visa fuerant, portende-
rentur, alteruter consulum fata impleret. Ubi responsa haru- 12
spicum insidenti iam animo tacitæ religioni congruerunt, tum
adhibitis legatis tribunisque et imperiis deum propalam expo-
sitis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret,
comparant inter se, ut, ab utra parte cedere Romanus exerci- 13
tus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Romano
Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando 14
unquam severo ullum imperio bellum administratum esset,
tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores.
Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, 15
moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus
congruentes; milites militibus, centurionibus centuriones, tri-
buni tribunis compares collegæque iisdem præsidiis, sæpe iis-
dem manipulis permixti fuerant. Per hæc ne quo errore mi- 16
lites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in
hostem pugnaret.

Forte inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum 7
in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius
super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix
teli iactu ab statione proxima abesset. Ibi Tusculani erant 2
equites; præerat Geminus Mæcius, vir quum genere inter suos,
tum factis clarus. Is ubi Romanos equites insignemque inter 3
eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se, utique

4 illustres viri, noti erant) cognovit, „Unane“ ait „turma Ro-
mani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? Quid inter-
5 ea consules, quid duo exercitus consulares agent?“ „Aderunt
in tempore“ Manlius inquit, „et cum illis aderit Iuppiter ipse,
fœderum a vobis violatorum testis, qui plus potest polletque.
6 Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus,
hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis et collata
7 signa nobiscum cordi sint.“ Ad ea Geminus paulum ab suis
equo provectus: „Visne igitur, dum dies ista venit, qua
magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi
mecum, ut nostro duorum iam hinc eventu cernatur, quantum
8 eques Latinus Romano præstet?“ Movet ferocem animum
iuvenis seu ira seu detrectandi certaminis pudor seu inex-
superabilis vis fati. Oblitus itaque imperii patrii consulumque
edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret an vin-
9 ceretur, haud multum interesset. Equitibus ceteris velut ad
spectaculum summotis, spatio, quod vacui interiacebat campi,
adversos concitant equos; et quum infestis cuspidibus con-
currissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Mæcii trans
10 cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, quum
prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum
inter aures equi fixit. Ad cuius vulneris sensum quum equus
prioribus pedibus erectis magna vi caput quateret, excussit
11 equitem, quem cuspide parmaque innixum, attollentem se ab
gravi casu, Manlius ab iugulo, ita ut per costas ferrum emi-
12 neret, terræ affixit; spoliisque lectis ad suos revectus, cum
ovante gaudio turma in castra atque inde ad prætorium ad
patrem tendit, ignarus fati futurique, laus an pœna merita
13 esset. „Ut me omnes“ inquit, „pater, tuo sanguine ortum
vere ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste
14 cæso porto.“ Quod ubi audivit consul, extemplo filium aver-
satus contionem classico advocari iussit. Quæ ubi frequens
15 convenit, „Quandoque“ inquit „tu, T. Manli, neque imperium
consulare neque maiestatem patriam veritus, adversus edictum
16 nostrum extra ordinem in hostem pugnasti et, quantum in te

fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, solvisti, meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut rei publicæ mihi aut mei meorumque obliviscendum sit, nos 17
potius nostro delicto plectemur, quam res publica tanto suo damno nostra peccata luat; triste exemplum, sed in posterum salubre iuventuti erimus. Me quidem quum ingenita caritas 18
liberum, tum specimen istud virtutis deceptum vana imagine decoris in te movet; sed quum aut morte tua sancienda 19
sint consulum imperia aut impunitate in perpetuum abroganda, ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua prolapsam, pœna restituas. I, lictor, deliga ad palum." Exanimati om- 20
nes tam atroci imperio, nec aliter quam in se quisque destrictam cernentes securem, metu magis quam modestia quievere. Itaque velut merso ab admiratione animo, quum silentio de- 21
fixi stetissent, repente, postquam cervice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis neque exsecrationibus parceretur, spoliisque contectum iuvenis 22
corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur, Manlianaque imperia non in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem; **8**
et præterquam quod custodiæ vigiliæque et ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. Fuit autem 2
civili maxime bello pugna similis; adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re præter animos erat. Clipeis antea 3
Romani usi sunt, dein, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clipeis fecere; et quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse; postremo in plures ordines instruebantur; ordo sexagenos mi- 4
lites, binos centuriones, vexillarium unum habebat. Prima acies 5
hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium; manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scu-

tatorum habebat; leves autem, qui hastam tantum gæsaque
6 gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem iuve-
num pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas
totidem manipulorum, quibus principibus est nomen, hos se-
7 quebantur, scutati omnes, insignibus maxime armis. Hoc tri-
ginta manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia snb
signis iam alii quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo
unusquisque tres partes habebat; (earum unamquamque [pri-
8 mum] pilum vocabant;) tribus ex vexillis constabat; [vexillum]
centum octoginta sex homines erant. Primum vexillum tri-
arios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis, secundum
rorarios, minus roboris ætate factisque, tertium accensos, mi-
nimæ fiduciæ manum; eo et in postremam aciem reiiciebantur.
9 Ubi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi
pugnam inibant. Si hastati profligare hostem non possent,
pede presso eos retro cedentes in intervalla ordinum principes
recipiebant. Tum principum pugna erat; hastati sequebantur;
10 triarii sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto, scuta
innixa humeris, hastas subrecta cuspide in terra fixas, haud
11 secus quam vallo sæpta inhorreret acies, tenentes. Si apud
principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, a
prima acie ad triarios sensim referebantur; inde rem ad tri-
12 arios redisse, quum laboratur, proverbio increbuit. Triarii
consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes et
hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut clau-
13 debant vias, unoque continenti agmine, iam nulla spe post
relicta, in hostem incidebant; id erat formidolosissimum hosti,
quum velut victos insecuti novam repente aciem exsurgentem,
14 auctam numero, cernebant. Scribebantur autem quattuor fere
legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones
trecenis. Alterum tantum ex Latino dilectu adiiciebatur, qui
ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instrux-
15 erant aciem; nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati
cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque
cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum

sibi esse sciebat. Duo primi pili ex utraque acie inter triarios 16
erant, Romanus corpore haudquaquam satis validus, ceterum
strenuns vir peritusque militiæ, Latinus viribus ingens bella- 17
torque primus, notissimi inter se, qnia pares semper ordines
duxerant. Romano haud satis fidenti viribus iam Romæ 18
permissum erat ab consulibus, ut succenturionem sibi, quem
vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste;
isque iuvenis in acie oblatus ex centurione Latino victoriam
tulit.

Pugnatum est haud procul radicibns Vesuvii montis, qua 19
via ad Veserim ferebat. Romani consules, priusquam edncе- 9
rent in aciem, immolaverunt. Decio caput iocineris a fami-
liari parte cæsnm haruspex dicitur ostendisse: alioqui acceptam
dis hostiam esse; Manlium egregie litasse. „Atqui bene
habet“ inquit Decins, „si ab collega litatum est.“ Instrnctis, 2
sicut ante dictum est, ordinibus processere in aciem; Manlius
dextro, Decius lævo cornu præerat. Primo utrinque æquis 3
viribus, eodem ardore animorum gerebatur res; deinde ab
lævo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem Lati-
norum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius 4
consul M. Valerium magna voce inclamat. „Deorum“ inquit
„ope, M. Valeri, opns est; age dum, pontifex publicus populi
Romani præi verba, quibus me pro legionibus devoveam.“
Pontifex eum togam prætextam sumere iussit et, velato capite, 5
manu subter togam ad mentum exserta, super telum subiectum
pedibus stantem sic dicere. „Iane, Iuppiter, Mars pater, 6
Quirine, Bellona, Lares, divi Novensiles, di Indigetes, divi,
qnorum est potestas nostrorum hostiumque, diique manes, vos 7
precor, veneror, veniam peto oroque, uti populo Romano
Quiritium vim victoriamque prosperetis hostesque populi Ro-
mani Quiritium terrore, formidine morteque afficiatis. Sicut 8
verbis nuncupavi, ita pro re publica *populi Romani* Quiritium,
exercitn, legionibus, auxiliis populi Romaui Quiritium, legiones
anxiliaque hostium mecum deis manibus Tellurique devoveo.“
Hæc ita precatus lictores ire ad T. Manlium iubet matureque 9

collegæ, se devotum pro exercitu, nuntiare; ipse incinctus cinctu
Gabino, armatns in equum insiluit ac se in medios hostes
10 immisit, conspectus ab utraque acie. Aliquanto augustior
humano visus, sicut cælo missus piaculum omnis deorum iræ,
11 qui pestem ab suis aversam in hostes ferret. Ita omnis
terror pavorque cum illo latus signa primo Latinorum turba-
12 vit, deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum
id fuit, quod, quacunque equo invectus est, ibi haud secus
quam pestifero sidere icti pavebant; ubi vero corruit obrutus
telis, inde iam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum
13 fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul et Romani, exsolutis
religione animis, velut tum primum signo dato, coorti pugnam
14 integram ediderunt; nam et rorarii procurrebant inter
antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus, et
triarii genu dextro innixi nutum consulis ad consurgendum
**10** exspectabant. Procedente deinde certamine, quum aliis parti-
bus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito
eventu collegæ, quum, ut ius fasque erat, lacrimis non minns
quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem
2 esset, paulisper addubitavit, an consurgendi iam triariis tem-
pus esset; deinde melius ratus, integros eos ad ultimum discri-
men servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere
3 iubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem ad-
versarii fecissent, triarios suos excitaverunt; qui aliquamdiu
pugna atroci quum et semet ipsi fatigassent et hastas aut
præfregissent aut hebetassent, pellerentque tandem hostem,
debellatum iam rati perventumque ad extremam aciem, tum
4 consul triariis „Consurgite nunc“ inquit, „integri adversus
fessos, memores patriæ parentumque et coniugum ac libero-
rum, memores consulis pro vestra victoria morte occubantis.“
5 Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova
ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum ante-
6 pilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant, hastis-
que ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios
manipulos velut inermes prope intacti evasere, tantaque cæde

perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium.
Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præ- 7
buere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives sociosque
præcipua laus eius belli penes consules fuit, quorum alter
omnes minas periculaque ab deis superis inferisque in se unum
vertit, alter ea virtute eoque consilio in prœlio fuit, ut facile 8
convenerit inter Romanos Latinosque, qui eius pugnæ memo-
riam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset,
eius futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga 9
se Minturnas contulerunt. Castra secundum prœlium capta
multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani. Decii 10
corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit; postero
die inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis,
funusque ei par morti, celebrante collega, factum est. Illud 11
adiiciendum videtur, licere consuli dictatorique et prætori,
quum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem
velit ex legione Romana scripta civem, devovere; si is homo, 12
qui devotus est, moritur, probe factum videri; ni moritur,
tum signum septem pedes altum aut maius in terram defodi
et piaculum hostiam cædi; ubi illud signum defossum erit,
eo magistratum Romanum escendere fas non esse. Sin autem 13
sese devovere volet, sicuti Decius devovit, ni moritur, neque
suum neque publicum divinum pure faciet, sive hostia sive
quo alio volet. Qui sese devoverit, Vulcano arma sive cui
alii divo vovere volet, ius est; telo, super quod stans consul 14
precatus est, hostem potiri fas non est; si potiatur, Marti
suovetaurilibus piaculum fieri. Hæc, etsi omnis divini huma- **11**
nique moris memoria abolevit nova peregrinaque omnia priscis
ac patriis præferendo, haud ab re duxi verbis quoque ipsis,
ut tradita nuncupataque sunt, referre. — Romanis post prœ- 2
lium demum factum Samnites venisse subsidio, exspectato
eventu pugnæ, apud quosdam auctores invenio. Latinis quo- 3
que ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus,
victis demum ferri cœptum; et, quum iam portis prima signa 4
et pars agminis esset egressa, nuntio allato de clade Latino-

rum, quum conversis signis retro in urbem rediretur, prætorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt, pro paulula via magnam mercedem esse Romanis solvendam.

5 Qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis
6 receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numisius imperator eorum **[1]) affirmando, communem vere Martem belli utramque aciem pari cæde prostravisse, victoriæque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam et illos gerere;
7 funesta duo consulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cæde; trucidatum exercitum omnem, cæsos hastatos principesque, stragem et ante signa et post signa
8 factam; triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter accisæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium pro-
9 pius esse vel Volscos quam Romam. Itaque si videatur eis, se ex Latinis et ex Volscis populis iuventute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse, Romanosque nihil tum minus quam prœlium exspectantes necopinato adventu
10 perculsurum. Fallacibus litteris circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non interfuerant pugnæ, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim
11 conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. Priusquam castris locus caperetur, sarcinis utrinque in acervum
12 coniectis, pugnatum debellatumque est; adeo enim accisæ res sunt, ut consuli victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini, deditionemque eam
13 Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati. Latinus ager, Privernati addito agro, et Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ
14 dividitur. Bina in Latino iugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data, terna in Falerno, quadrantibus etiam
15 pro longinquitate adiectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes Campanorumque equites, quia non desciverant;

[1]) Excidisse videntur verba conatum Numisii significantia.

cum Laurentibus renovari fœdus iussum, renovaturque ex eo
quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Cam- 16
panis civitas Romana data, monumentoque ut esset, aeneam
tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. Vectigal quoque eis
Campanus populus iussus pendere in singulos quotannis (fuere
autem mille et sexcenti) denarios nummos quadringenos quin-
quagenos. Ita bello gesto, præmiis pœnaque pro cuiusque **12**
merito persolutis, T. Manlius Romam rediit; cui venienti se-
niores tantum obviam exisse constat, iuventutem et tunc et
omni vita deinde aversatam eum exsecratamque.

Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incur- 2
siones fecerunt. Manlius consul quia ipse per valetudinem
id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum,
qui tum forte erat prætor, dixit; ab eo magister equitum L.
Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates 3
ab dictatore gestum est, quum aliquot menses stativa in agro
Antiati habuisset.

Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, 4
ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita A. u. c. 415.
claro ad memoriam imperio, successere consules Ti. Æmilius A. Ch. 339.
Mamercinus, Q. Publilius Philo, neque in similem materiam 5
rerum, et ipsi aut suarum rerum aut partium in re publica
magis quam patriæ memores. Latinos ob iram agri amissi
rebellantes in campis Fenectanis fuderunt castrisque exuerunt.
Ibi Publilio, cuius ductu auspicioque res gestæ erant, in dedi- 6
tionem accipiente Latinos populos, quorum ibi iuventus cæsa
erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur 7
Tibcurs, Prænestinus Veliternusque populus; venerant et ab
Lanuvio Antioque auxilia. Ubi quum prœliis quidem superior 8
Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque sociorum
populorum, quæ urbi adiuncta erant, integer labor restaret,
bello infecto repente omisso consul, quia collegæ decretum 9
triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagi-
tator Romam rediit. Qua cupiditate offensis patribus negan- 10
tibusque nisi Pedo capto aut dedito triumphum, hinc alienatus

ab senatu Æmilius seditiosis tribunatibus similem deinde con-
11 sulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul, criminari
apud populum patres destitit, collega haudquaquam adversante,
12 quia et ipse de plebe erat (materiam autem præbebat crimi-
nibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebei divisus),
et postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dicta-
13 torem adversus rebellantes Latinos dici iussit, Æmilius, cuius
tum fasces erant, collegam dictatorem dixit; ab eo magister
14 equitum Iunius Brutus dictus. Dictatura popularis et ora-
tionibus in patres criminosis fuit, et quod tres leges secun-
dissimas plebei, adversas nobilitati tulit, unam, ut plebiscita
15 omnes Quirites tenerent, alteram, ut legum, quæ comitiis centu-
riatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent;
16 tertiam, ut alter utique ex plebe, cum eo, ut utrumque ple-
17 beium fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi
acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quam ex victoria
eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, patres
credebant.

**13** Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio consulibus,
A. u. c. 416. A. Ch. 338. quo insignitius omissa res Æmilio, superioris anni consuli,
exprobraretur, Pedum armis virisque et omni vi expugnandum
ac delendum senatus fremit, coactique novi consules omnibus
2 eam rem præverti proficiscuntur. Iam Latio is status erat
rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent: ad bellum
opes deerant; pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur.
3 Mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent, ne
lacessitus Romanus causam belli haberet, et, si cuius oppidi
obsidio nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium
4 obsessis ferretur. Neque tamen nisi admodum a paucis po-
pulis Pedani adiuti sunt. Tiburtes Prænestinique, quorum
5 ager propior erat, Pedum pervenere; Aricinos Lanuvinosque
et Veliternos, Antiatibus Volscis se coniungentes, ad Asturæ
6 flumen Mænius improviso adortus fudit. Camillus ad Pedum
cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, maiore mole,
7 quanquam æque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime

repentina inter prœlium eruptio oppidanorum fecit; in quos
parte exercitus conversa Camillus non compulit solum eos
intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque
eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde iam 8
maiore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad per-
domandum Latium victorem circumducere exercitum; nec quie-
vere, antequam expugnando aut in deditionem accipiendo sin-
gulas urbes Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis 9
per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu
triumphum decessere. Additus triumpho honos, ut statuæ
equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur.

Priusquam comitiis in insequentem annum consules roga- 10
rent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit atque
ita disseruit: „Patres conscripti, quod bello armisque in Latio 11
agendum fuit, id iam deum benignitate ac virtute militum ad
finem venit. Cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus ho- 12
stium; oppida Latina omnia et Antium ex Volscis aut vi
capta aut recepta in deditionem præsidiis tenentur vestris.
Reliqua consultatio est, qnoniam rebellando sæpius nos solli- 13
citant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Di 14
immortales ita vos potentes huius consilii fecerunt, ut, sit
Latium deinde an non sit, in vestra manu posuerint; itaque
pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum
vel sæviendo vel ignoscendo potestis. Vultis crudeliter con- 15
sulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vastas
inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa
bella magnaque sæpe usi estis. Vultis exemplo maiorum 16
augere rem Romanam victos in civitatem accipiendo? materia
crescendi per summam gloriam suppeditat. Certe id firmis-
simum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed ma- 17
turato opus est, quicquid statuere placet; tot populos inter
spem metumque suspensos animi habetis; et vestram itaque
de eis curam quam primum absolvi, et illorum animos, dum
exspectatione stupent, seu pœna seu beneficio præoccupari
oportet. Nostrum fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad 18

consulendum potestas esset; vestrum est decernere, quid opti-
14 mum vobis reique publicæ sit." Principes senatus relationem
consulis de summa rerum laudare, sed, quum aliorum causa
alia esset, ita expediri posse consilium dicere, nt pro merito
cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis.
2 Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas
data sacraque sua reddita cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ
Iunonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano
3 esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem iure, quo
4 Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas,
quam habebant, crimenque rebellionis a publica fraude in
5 paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives Ro-
manos, quod toties rebellassent, graviter sævitum: et muri
deiecti, et senatus inde abductus iussique trans Tiberim ha-
6 bitare, ut eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad
mille assium clarigatio esset, nec priusquam ære persoluto
7 is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum
senatorum coloni missi, quibus adscriptis speciem antiquæ
8 frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa
cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si et ipsi adscribi
coloni vellent; naves inde longæ abactæ interdictumque mari
9 Antiati populo est, et civitas data. Tiburtes Prænestinique
agro multati, neque ob recens tantum rebellionis commune
cum aliis Latinis crimen, sed quod tædio imperii Romani cum
10 Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ceteris
Latinis populis connubia commerciaque et concilia inter se
ademerunt. Campanis equitum honoris causa, quia cum La-
tinis rebellare noluissent, Fundanisque et Formianis, quod per
fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine
11 suffragio data. Cumanos Suessulanosque eiusdem iuris condi-
12 cionisque, cuius Capuam, esse placuit. Naves Antiatium
partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque
earum suggestum in foro exstructum adornari placuit, Rostra-
que id templum appellatum.

C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, quum 15
omnia non opes magis Romanæ quam beneficiis parta gratia A. u. c. 417. A. Ch. 337.
bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum
ortum. Aurunci, *a* T. Manlio consule in deditionem accepti, 2
nihil deinde moverant; eo petendi auxilii ab Romanis causa
iustior fuit. Sed priusquam consules ab urbe (iusserat enim 3
senatus, defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur,
Auruncos metu oppidum deseruisse profugosque cum coniugi- 4
bus ac liberis Suessam communisse, quæ nunc Aurunca appel-
lata, mœnia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam.
Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi 5
socii essent, dictatorem dici iussit. Dictus C. Claudius Regil-
lensis magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit.
Religio inde iniecta de dictatore, et quum augures vitio crea- 6
tum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magi-
stratu abdicarunt.

Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter mun- 7
diorem iusto cultum, insimulata deinde apud pontifices ab
indice servo, quum decreto eorum iussa esset sacris abstinere 8
familiamque in potestate habere, facto iudicio viva sub terram
ad portam Collinam extra viam stratam defossa Scelerato
campo; credo, ab incesto id ei loco nomen factum.

Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primus de plebe, 9
adversante Sulpicio consule, qui negabat rationem eius se
habiturum, est factus, senatu, quum in summis imperiis id
non obtinuisset, minus in prætura tendente.

Insequens annus, L. Papirio Crasso, K. Duillio con- 16
sulibus, Ausonum magis novo quam magno bello fuit insignis. A. u. c. 418. A. Ch. 336.
Ea gens Cales urbem incolebat; Sidicinis finitimis arma 2
coniunxerat; unoque prœlio haud sane memorabili duorum
populorum exercitus fusus, propinquitate urbium et ad fugam
pronior et in fuga ipsa tutior fuit. Nec tamen omissa eius 3
belli cura patribus, quia toties iam Sidicini aut ipsi moverant
bellum aut moventibus auxilium tulerant aut causa armorum
fuerant. Itaque omni ope annisi sunt, ut maximum ea tem- 4

A. u. c. 419. pestate imperatorem M. Valerium Corvum consulem quartum
A. Ch. 335. facerent; collega additus Corvo M. Atilius Regulus; et ne forte
5 casu erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sortem Corvi
6 ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus consulibus
accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum
hostes ab superioris etiam certaminis memoria pavidos clamore
atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est ag-
7 gressus. Et militum quidem is erat ardor, ut iam inde cum
scalis succedere ad muros vellent evasurosque contenderent;
8 Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius
quam periculo peragere inceptum voluit. Itaque aggerem
et vineas egit turresque muro admovit, quarum usnm forte
9 oblata opportunitas prævertit. Namque M. Fabius, captivus
Romanus, quum per negligentiam custodum festo die vinculis
ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam
10 muri reste suspensus, manibus se demisisset, perpulit impera-
torem, ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur; nec
maiore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie
fusi erant. Præda capta ingens est, præsidioque imposito
11 Calibus, reductæ Romam legiones. Consul ex senatus con-
sulto triumphavit, et, ne Atilius expers gloriæ esset, iussi
12 ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dicta-
torem ante ex senatus consulto comitiorum habendorum causa
A. u. c. 420. dixerunt L. Æmilium Mamercinum; is magistrum equitum
A. Ch. 334. Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente con-
13 sules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars
cum Sidicinis restabat, tamen, ut beneficio prævenirent desi-
14 derium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt; factoque
senatus consulto, ut duo millia quingenti homines eo scribe-
rentur, triumviros coloniæ deducendæ agroque dividundo crea-
verunt K. Duillium, T. Quinctium, M. Fabium.

**17** Novi deinde consules, a veteribus exercitu accepto, in-
gressi hostium fines populando usque ad mœnia atque urbem
2 pervenerunt. Ibi quia ingenti exercitu comparato Sidicini et
ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, et Samnium
3 fama erat conciri ad bellum, dictator ab consulibus ex aucto-

ritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus, magister equitum
M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos, magi- 4
stratuque se abdicaverunt; et quia pestilentia insecuta est, velut
omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit.
Ab interregno inito per quintum demum interregem, 5
M. Valerium Corvum, creati consules A. Cornelius iterum A. u. c. 422. A. Ch. 332.
et Cn. Domitins[1]). Tranquillis rebns fama Gallici belli pro 6
tumnltu valuit, ut dictatorem dici placeret; dictus M. Papirins
Crassus et magister equitnm P. Valerius Publicola. A quibns 7
quum dilectus intentius quam adversus finitima bella habe-
retur, exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos
esse. Samnium quoque iam alterum annum turbari novis 8
consiliis suspectum erat; eo ex agro Sidicino exercitus Ro-
manus non deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri 9
Epirensis in Lncanos traxit; qni duo popnli adversus regem
escensionem a Pæsto facientem signis collatis pugnaverunt.
Eo certamine superior Alexander, incertum, qua fide culturns, 10
sí perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit.
Eodem anno census actus noviqne cives censi. Tribns propter 11
eos additæ Mæcia et Scaptia; censores addidèrunt Q. Publilius
Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani lege ab L. Pa- 12
pirio prætore lata, qna civitas sine suffragio data. Hæc eo
anno domi militiæque gesta.

18 Fœdus insequens annus sen intemperie cæli seu hnmana
frande fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flac- A. u. c. 423. A. Ch. 331.
cnm Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio; 2
ceterum in eo parvi refert quid veri sit; illnd pervelim (nec
omnes auctores snnt) proditum falso esse, venenis absumptos,
quorum mors infamem annum pestilentia fecerit; sicut proditur 3
tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda
est. Quum primores civitatis similibus morbis eodemque 4
ferme omnes eventn morerentnr, ancilla quædam ad Q. Fabium
Maximum ædilem curulem, indicatnram se causam publicæ

[1]) Anni u. c. 421 (a. Chr. 333) consules Livius omisisse videtur, qui alibi nominantur, L. Papirius Cursor, C. Pœtelius.

pestis, professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum
5 noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules
ad senatum referunt, consensuque ordinis fides indici data.
6 Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi matronasque
ea venena coquere, et, si sequi extemplo velint, manifesto
7 deprehendi posse. Secuti indicem et coquentes quasdam medi-
8 camenta et recondita alia invenerunt; quibus in forum delatis,
et ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per via-
torem accitis, duæ ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque
gentis, quum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab
confutante indice bibere iussæ, ut se falsum commentam ar-
9 guerent, spatio ad colloquendum sumpto, quum summoto po-
pulo in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent, haud
abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento suamet ipsæ
10 fraude omnes interierunt. Comprehensæ extemplo earum co-
mites magnum numerum matronarum indicaverunt; ex quibus
11 ad centum septuaginta damnatæ; neque de veneficiis ante eam
diem Romæ quæsitum est. Prodigii ea res loco habita, cap-
12 tisque magis mentibus quam consceleratis similis visa; itaque
memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam
plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia
mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem
13 clavi figendi causa creari placuit. Creatus Cn. Quinctilius
magistrum equitum L. Valerium dixit, qui fixo clavo magi-
stratu se abdicaverunt.

19 Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius
A. u. c. 424. A. Ch. 330. Venox; cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni
et Lucani Romam venerunt, orantes, ut in fidem recipe-
2 rentur: si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio
3 populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum
ab senatu legati, denuntiatumque Samnitibus, ut eorum popu-
lorum finibus vim abstinerent; valuitque ea legatio, non tam
quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati
erant ad bellum.

4 Eodem anno Privernas bellum initum, cuius socii Fun-

dani, dux etiam fuit Fundanus, Vitruvius Vaccus, vir non
domi solum, sed etiam Romæ clarus; ædes fuere in Palatio
eius, quæ Vacci prata, diruto ædificio publicatoque solo, appel-
lata. Adversus hunc vastantem effuse Setinnm Norbannmque 5
et Coranum agrum L. Papirius profectus hand procul castris
eius consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversns 6
validiorem hostem, sana constare mens nec, ut longius a
castris dimicaret, animus suppetere; vix tota extra portam 7
castrorum explicata acie, fugam magis retro qnam prœlium
aut hostem spectante milite, sine consilio, sine audacia de-
pugnat. Ut et levi momento nec ambigue est victus, ita 8
brevitate ipsa loci faciliqne receptu in tam propinqua castra
haud ægre militem a mnlta cæde est tntatns, nec fere quis- 9
quam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum
in castra ruerent, cæsi; primisque tenebris Privernum inde
petitum agmine trepido, nt muris potius quam vallo sese
tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis
passim agris prædaque abacta, in agrnm Fundanum exercitnm
inducit. Ingredienti fines senatus Fnndanorum occurrit; ne- 10
gant se pro Vitruvio sectamqne eius secutis precatnm venisse,
sed pro Fundano populo, quem extra culpam belli esse ipsum
Vitrnvium iudicasse, qnnm receptaculum fugæ Privernum
habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi 11
Romani quærendos persequendosque esse, qui simul a Fun-
danis ac Romanis, utrinsque patriæ immemores, defecerint;
Fundanis pacem esse et animos Romanos et gratam memo-
riam acceptæ civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab 12
innoxio populo abstineat; agros, urbem, corpora ipsorum
coniugumqne ac liberorum suorum in potestate populi Romani
esse futuraque. Collaudatis Fundanis consul litterisque Ro- 13
mam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit
iter. Prius animadversnm in eos, qui capita coniurationis
fuerant, a consule scribit Claudius; ad trecentos quinqnaginta 14
ex coniuratis vinctos Romam missos, eamqne deditionem ab
senatu non acceptam, quod egentium atque humilium pœna

20 defnngi velle Fundanum populum censuerint. Privernum
duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter con-
2 sul comitiorum cansa Romam revocatus. Carceres eo anno
in circo primum statuti.

Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gal-
lici fama atrox invasit, haud ferme unquam neglecta patribus.
3 Extemplo igitur consules novi, L. Æmilius Mamercinus et C.
A. u. c. 425. A. Ch. 329. Plautius, eo ipso die, calendis Quintilibus, quo magistratum
inierunt, comparare inter se provincias inssi, et Mamercinus, cui
Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vaca-
4 tionis venia; qnin opificum quoque vulgus et sellularii, mi-
nime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur, Veiosque ingens
5 exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur; longius
discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non
placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis
6 eius quiete, a Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex
inde fama est; alii, vi captam nrbem Vitruviumque vivum in
potestatem venisse, alii, prinsquam ultima adhiberetur vis, ip-
sos se in dicionem consulis caduceum præferentes permisisse,
7 auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus de
Vitruvio Privernatibusque consultus consulem Plautium, dirutis
Priverni muris præsidioque valido imposito, ad triumphum ac-
cersit; Vitruvium in carcere asservari iussit, quoad consul
8 redisset, tum verberatum necari. Ædes eius, quæ essent in
Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda;
quodque æris ex eis redactum est, ex eo aenei orbes facti
9 positi in sacello Sancus adversus ædem Quirini. De senatu Pri-
vernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem
ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veli-
10 terni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii
silentium de Privernatibus fuit; post triumphum consul, necato
Vitruvio sociisque eius noxæ, apud satiatos iam suppliciis
11 nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus, „Quoniam
auctores defectionis“ inquit „meritas pœnas et ab diis immor-
talibns et a vobis habent, patres conscripti, quid placet de

innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meæ partes exqui- 12
rendæ magis sententiæ quam dandæ sunt, tamen, quum videam,
Privernates vicinos Samnitibns esse, unde nunc nobis incer-
tissima pax est, quam minimum irarum inter nos illosque
relinqui velim." Quum ipsa per sese res anceps esset, prout **21**
cuiusqne ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus, tum
incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis
condicionis, in qua natus esset, qnam præsentis necessitatis
memor; qui interrogatus a quodam tristioris sententiæ anctore, 2
quam pœnam meritos Privernates censeret, „Eam" inquit,
„quam merentur, qui se libertate dignos censent." Cuins 3
quum feroci· responso infestiores factos videret consul eos,
qni ante Privernatium causam impugnabant, nt ipse benigna
interrogatione mitius responsum eliceret, „Quid, si pœnam" 4
inquit „remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscnm habi-
turos speremus?" „Si bonam dederitis" inquit, „et fidam et
perpetuam; si malam, haud diuturnam." Tum vero minari, 5
nec id ambigue, Privernatem quidam, et illis vocibus ad re-
bellandum incitari pacatos populos; pars mitior senatus ad 6
meliora responsa trahere et dicere, viri et liberi vocem au-
ditam: an credi posse, ullum populum aut hominem deniqne
in ea condicione, cnius eum pæniteat, diutius, quam necesse
sit, mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati 7
sint, neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem speran-
dam esse. In hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit 8
animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti
exaudiri posset a plnribus, dicendo, eos demum, qui nihil 9
præterqnam de libertate cogitent, dignos esse, qui Romani
fiant. Itaque et in senatu causam obtinuere, et ex auctoritate 10
patrum latum ad populum est, nt Privernatibus civitas daretnr.
Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt; bina 11
iugera agri acceperunt.

Secutus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plau- **22**
tio Proculo, P. Cornelio Scapula consulibus, præterqnam A. u. c. 426. A. Ch. 328.
quod Fregellas (Hernicorum is ager, deinde Volscorum fuerat) 2

colonia deducta, et populo visceratio data a M. Flavio in
3 funere matris. Erant, qui per speciem honorandæ parentis
meritam mercedem populo solutam interpretarentur, quod eum,
die dicta ab ædilibus, crimine stupratæ matrisfamiliæ absol-
4 visset. Data visceratio in præteritam iudicii gratiam honoris
etiam ei causa fuit, tribunatuque plebei proximis comitiis ab-
sens petentibus præfertur.
5 Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita
est; duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant
6 oriundi; Cumani Chalcide Euboica originem trahunt. Classe,
qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris eius, quod
accolunt, potuere, primo in insulas Ænariam et Pithecusas
7 egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc
civitas quum suis viribus, tum Samnitium infidæ adversus Ro-
manos societati freta, sive pestilentiæ, quæ Romanam urbem
adorta nuntiabatur, fidens multa hostilia adversus Romanos
8 agrum Campanum Falernumque incolentes fecit. Igitur L.
A. u. c. 427. A. Ch. 327. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, feti-
alibus Palæpolim ad res repetendas missis, quum relatum
esset a Græcis, gente lingua magis strenua quam factis, ferox
responsum, ex auctoritate patrum populus Palæpolitanis bellum
9 fieri iussit. Inter consules provinciis comparatis, bello Græci
persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Sam-
10 nitibus, si qua se moverent, oppositus. Fama autem erat,
defectioni Campanorum imminentes admoturos castra; ibi op-
timum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule,
exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus:
**23** Publilius, duo millia Nolanorum militum et quattuor Samni-
tium, magis Nolanis cogentibus quam voluntate Græcorum
2 recepta Palæpoli, miserat; Romæ compertum, dilectum indic-
tum a magistratibus universumque Samnium erectum, ac vicinos
populos, Privernatem Fundanumque et Formianum, haud am-
3 bigue sollicitari. Ob hæc quum legatos mitti placuisset prius
ad Samnites, quam bellum fieret, responsum redditur ab Sam-
4 nitibus ferox. Ultro incusabant iniurias Romanorum; neque
5 eo negligentius ea, quæ ipsis obiicerentur, purgabant: haud

ullo publico consilio auxiliove iuvari Græcos, nec Fundanum
Formianumve a se sollicitatos; quippe minime pænitere se
virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissi- 6
mulare, ægre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas ex
Volscis captas dirutasque ab se restituerit Romanus populus,
coloniamque in Samnitium agro imposuerint, quam coloni eo-
rum Fregellas appellent; eam se contumeliam iniuriamque, 7
ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros
esse. Quum Romanns legatus ad disceptandum eos ad com- 8
munes socios atque amicos vocaret, „Quid perplexe agimus?“
inquit. „Nostra certamina, Romani, non verba legatorum
nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanns,
in quo concurrendum est, et arma et communis Mars belli
decernet. Proinde inter Capuam Suessulamqne castra castris 9
conferamus et, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, de-
cernamus.“ Legati Romanorum quum se non, quo hostis 10
vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, [ituros esse re-
spondissent]****[1])

****iam Publilius inter Palæpolim Neapolimque loco op-
portune capto diremerat hostibus societatem auxilii mutui, qua,
ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque 11
quum et comitiorum dies instaret, et Publilium imminentem
hostium muris avocari ab spe capiendæ in dies urbis haud e
re publica esset, actum cum tribunis est, ad populum ferrent, 12
ut, quum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem
gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio, 13
quia ne eum quidem in Samnium iam ingressum revocari ab
impetu belli placebat, litteræ missæ, ut dictatorem comitiorum
causa diceret. Dixit M. Claudium Marcellum; ab eo magi- 14
ster equitum dictus Sp. Postumins. Nec tamen ab dictatore
comitia sunt habita, quia, vitione creatus esset, in disquisitio-
nem venit. Consulti augures vitiosum videri dictatorem pro-
nuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque cri- 15
minando fecerunt: nam neque facile fnisse id vitium nosci,

[1]) Excidit finis narrationis de legatis et de bello Samnitibus indicto, tum initium obsidionis Neapolis et fortasse alia.

quum consul oriens de nocte silentio diceret dictatorem, neque
ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum
16 esse, nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut
audisse quid dicat, quod auspicium dirimeret; neque augures
divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii
obvenisset. Cui non apparere, quod plebeius dictator sit, id
17 vitium auguribus visum? Hæc aliaque ab tribunis nequicquam
iactata; tandem ad interregnum res rediit, dilatisque alia at-
que alia de causa comitiis, quartus decimus demnm interrex
A u. c. 428. A. Ch. 326. L. Æmilius consules creat C. Pœtelium, L. Papirium Mugilla-
num; Cursorem in aliis annalibus invenio.

**24** Eodem anno Alexandream in Ægypto proditum condi-
tam, Alexandrumque Epiri regem ab exsule Lucano inter-
2 fectum sortes Dodonæi Iovis eventu affirmasse. Accito ab
Tarentinis in Italiam data dictio erat, caveret Acherusiam
aquam Paudosiamque urbem; ibi fatis eius terminum dari.
3 Eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul
abesset urbe Pandosia in Epiro et Acheronte amni, quem ex
Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius si-
4 nus. Ceterum ut ferme fugiendo in media fata ruitur, quum
sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset, Heracleam, Ta-
rentiuorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque
Bruttiorum ac Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucano-
rum cepisset urbes, et trecentas familias illustres in Epirum,
5 quas obsidum nnmero haberet, misisset, haud procul Pandosia
urbe, immiuente Lucanis ac Bruttiis fiuibus, tres tumulos ali-
quantum inter se distantes insedit, ex quibus incursiones in
6 omnem partem agri hostilis faceret; et ducentos ferme Luca-
norum exsules circa se pro fidis habebat, ut pleraque eius
generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem.
7 Imbres continui campis omnibus inundatis quum interclusis-
sent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo præ-
sidia, quæ sine rege erant, improviso hostium adventu oppri-
muntur; deletisque cis, ad ipsius obsidionem omnes conversi.
8 Inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuntii missi sunt, pactoque

reditu, promissum est, regem aut vivum aut mortuum in po-
testatem daturos. Ceterum cum delectis ipse, egregium faci- 9
nus ausus, per medios erumpit hostes et ducem Lucanorum
cominns congressum obtruncat; contrahensque snos ex fuga 10
palatos pervenit ad amnem, ruinis recentibus pontis, quem
vis aquæ abstulerat, indicantem iter. Quem quum incerto 11
vado transiret agmen, fessus metn ac labore miles, increpans
nomen abominandum fluminis, „Iure Acheros vocaris“ inquit.
Quod ubi ad anres accidit regis, adiecit extemplo animum
fatis suis, substititqne dubius, an transiret. Tum Sotimns, mi- 12
nister ex regiis pneris, quid in tanto discrimine periculi
cunctaretur, interrogans, indicat Lucanos insidiis quærere
locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, 13
stringit gladium et per medium amnem transmittit equum;
iamqne in vadum egressnm eminus veruto Lucanus exsul
transfigit. Lapsum iude cum inhærente telo corpus exanime 14
detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio cor-
poris facta. Namque præciso medio, partem Consentiam mi-
sere, pars ipsis retenta ad ludibrium; quæ quum iaculis saxis- 15
que procul incesseretur, mulier una ultra humanarum irarum
fidem sævienti turbæ immixta, nt parumper sustinerent, pre-
cata, flens ait, virum sibi liberosque captos apud hostes esse:
sperare corpore regio utcunque mulcato se suos redempturam.
Is finis lacerationi fuit, sepultumque Consentiæ, quod mem- 16
brorum reliquum fuit, cura mulieris unius, ossaque Metapon-
tum ad hostes remissa, inde Epirum devecta ad Cleopatram 17
uxorem sororemque Olympiadem, quarum mater magni Alex-
andri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epi- 18
rensis tristi eventu, quanquam Romano bello fortuna eum
abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse
satis sit.

Eodem anno lectisternium Romæ, quinto post conditam 25
urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est deis. Novi 2
deinde consules iussu populi quum misissent, qui indicerent
Samnitibus bellum, ipsi maiore conatu quam adversus

Græcos cuncta parabant; et alia nova nihil tum animo tale
3 agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus
gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in
fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes; fœdere
4 ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio
res prospere gesta. Tria oppida in potestatem venerunt,
Allifæ, Callifæ, Rufrium, aliusque ager primo adventu con-
5 sulum longe lateque est pervastatus. Hoc bello tam pro-
spere commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur,
iam finis aderat. Nam præterquam quod intersæptis muni-
mentis hostium pars parti abscisa erat, fœdiora aliquanto
6 intra muros iis, quibus hostis territabat, [patiebantur] et velut
capti a suismet ipsi præsidiis indigna iam *in* liberis quoque ac
coniugibus, et quæ captarum urbium extrema sunt, patie-
7 bantur. Itaque quum et a Tarento et a Samnitibus fama
esset nova auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, in-
8 tra mœnia esse rebantur, Tarentinorum iuventutem, Græci
Græcos, haud minus per quos Samniti Nolanoque quam ut
Romanis hostibus resisterent, exspectabant; postremo levissi-
9 mum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus et
Nymphius principes civitatis communicato inter se consilio
partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperato-
rem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam
10 opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium
Philonem venit et, quod bonum, faustum, felix Palæpolitanis
11 populoque Romano esset, tradere se ait mœnia statuisse. Eo
facto utrum ab se prodita an servata patria videatur, in fide
Romana positum esse. Sibi privatim nec pacisci quicquam
12 nec petere; publice petere quam pacisci magis, ut, si succes-
sisset inceptis, cogitaret populus Romanus potius, cum quanto
studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam
13 qua stultitia et temeritate de officio decessum. Collaudatus ab
imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem
urbis, quam Samnites insidebant, accepit; præsidio ei L.
**26** Quinctius tribunus militum præpositus. Eodem tempore et

Nymphius prætorem Samnitinm arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum; sed ut falleret, nocte proficiscendum esse ex- 2
temploque naves deducendas. Quod quo maturius fieret, omnis iuventus Samnitium præter necessarium urbis præsidium ad litus missa. Ubi dum Nymphius in tenebris et multitu- 3
dine semet ipsa impediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus, Charilaus ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Romano milite implesset, tolli clamorem iussit; ad quem Græci, signo accepto a principibus, quievere, Nolani per aversam partem urbis via Nolam ferente 4
effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa, quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter 5
hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis 6
alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Græcorum venit) similius vero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio trium- 7
phus decretus, quod satis credebatur, obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia hæc ei viro primum contigere, prorogatio imperii, non ante in ullo facta, et acto honore triumphus.

Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. **27**
Namque Tarentini quum rem Palæpolitanam vana spe auxilii 2
aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos, ira atque invidia in Romanos furere, eo etiam, quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse allatum est: quippe 3
propemodum perventum ad se esse, iamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes aut domini habendi sint. Discrimen 4

profecto rerum suarum in bello Samnitium eventuque eius
verti; eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis vali-
5 dam, quando Lucanus defecerit; quem revocari adhuc impel-
lique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars
6 serendis discordiis adhibeatur. Hæc consilia quum apud
cupidos rerum novandarum valuissent, ex iuventute quidam
Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares quam
honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intu-
7 lissent in civium cœtum, vociferati sunt, se, quod castra
Romana ingredi ausi essent, a consulibus virgis cæsos ac prope
8 securi percussos esse. Deformis suapte natura res quum
speciem iniuriæ magis quam doli præ se ferret, concitati
homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare;
9 et alii circumstantes concilium bellum in Romanos poscunt,
alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discur-
runt, tumultuque etiam sanos consternante animos, decernitur,
ut societas cum Samnitibus renovaretur, legatique ad eam rem
10 mittuntur. Repentina res quia, quam causam nullam, tam ne
fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare
et præsidia in loca munita accipere, cæci fraude et ira nihil
11 recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam cri-
minum falsorum auctores Tarentum commigravere; sed amissa
omni de se potestate, nihil ultra, quam ut pæniteret frustra,
restabat.

**28** Eo anno plebei Romanæ velut aliud initium libertatis
factum est, quod necti desierunt; mutatum autem ius ob
unius feneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem.
2 L. Papirius is fuit, cui quum se C. Publilius ob æs alienum
paternum nexum dedisset, quæ ætas formaque misericordiam
elicere poterant, ad libidinem et contumeliam animum accen-
3 derunt. Florem ætatis eius fructum adventicium crediti ratus,
primo pellicere adolescentem sermone incesto est conatus;
dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare
4 atque identidem admonere fortunæ; postremo, quum ingenuitatis
magis quam præsentis condicionis memorem videret, nudari

iubet verberaque afferri. Quibus laceratus iuvenis quum se 5
in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens
feneratoris, ingens vis hominum quum ætatis miseratione atque 6
indignitate iniuriæ accensa, tum suæ condicionis liberumque
suorum respectu, in forum atque inde agmine facto ad curiam
concurrit; et quum consules tumultu repentino coacti senatum 7
vocarent, introeuntibus in curiam patribus laceratum iuvenis
tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant.
Victum eo die ob impotentem iniuriam unius ingens vinculum 8
fidei, iussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui
noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in
nervo teneretur; pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus 9
obnoxium esset. Ita nexi soluti cautumque in posterum, ne
necterentur.

**29** Eodem anno qnum satis per se ipsum Samnitium bellum
et defectio repens Lncanorum anctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent patres, accessit, ut et Vestinus populus
Samnitibus sese coniungeret. Quæ res sicut eo anno sermo- 2
nibus magis passim hominum iactata quam in publico ullo
concilio est, ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo A. u. c. 429.
iterum, Iunio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, A. Ch. 325.
de qua ad senatum referrent. Et quanquam *non* nova res 3
erat, tamen tanta cura patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent, ne aut impunitas eorum
lascivia superbiaque aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo
atque ira concirent finitimos populos; et erat genus omne 4
abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique et Marrucini,
quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit 5
tamen pars, quæ in præsentia videri potuit maioris animi
quam consilii; sed eventus docuit, fortes fortunam iuvare.
Bellum ex auctoritate patrum populus adversus Vestinos iussit. 6
Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exercitus 7
utroque ducti, et cura tuendorum finium hostes prohibiti
coniungere arma. Ceterum alterum consulem L. Furium, 8
cui maior moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum

9 fortuna bello subtraxit; iussusqne dictatorem dicere rei gerendæ
causa longe clarissimum bello ea tempestate dixit, L. Papirium
Cursorem, a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister
10 equitnm est dictus, par nobile rebus in eo magistratu gestis,
discordia tamen, qna prope ad ultimum dimicationis ventum
11 est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis mnltiplex bellum,
nec nsquam vario eventu, gestum est. Nam et pervastavit
agros, et populando atque urendo tecta hostium sataque in
12 aciem invitos extraxit, et ita prœlio uno accidit Vestinorum
res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in
castra solum refugerent hostes, sed iam ne vallo quidem ac
fossis freti dilaberentur in oppida, situ urbium mœnibusqne se
13 defensuri. Postremo oppida quoque vi expugnare adortus,
primo Cutinam ingenti ardore militum a vulnerum ira, quod
haud fere quisquam integer prœlio excesserat, scalis cepit,
14 deinde Cingiliam. Utriusque urbis prædam militibus, quod
eos neque portæ nec muri hostium arcuerant, concessit.

**30** In Samnium incertis itum auspiciis est; cnius rei vitium
non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem
2 atque iras imperatorum vertit. Namque Papirius dictator
a pullario monitus qnum ad auspicium repetendum Romam
proficisceretur, magistro equitum denuntiavit, ut sese loco
teneret neu absente se cum hoste mannm consereret.
3 Q. Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores
comperisset, perinde omnia soluta apud hostes esse, ac si
4 nemo Romanus in Samnio esset, seu ferox adolescens indig-
nitate accensus, quod omnia in dictatore viderentnr reposita
esse, seu occasione bene gerendæ rei inductns, exercitu in-
structo paratoque profectus ad Imbrinium (ita vocant locum)
5 acie cum Samnitibus conflixit. Ea fortuna pugnæ fuit, ut
nihil relictum sit, quo, si affuisset dictator, res melius geri
6 potuerit; non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam,
auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu
capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos
equis atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere

eos nulla vis posset; per arma, per viros late stragem dedere;
secutus pedes impetum equitum turbatis hostibus intulit signa. 7
Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores
habeo, bis cum hoste signa collata dictatore absente, bis rem
egregie gestam; apud antiquissimos scriptores una hæc pugna
invenitur; in quibusdam annalibus tota res prætermissa est.

Magister equitum, ut ex tanta cæde, multis potitus spoliis 8
congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne
concremavit, seu votum id deorum cuipiam fuit, seu credere 9
libet Fabio auctori, eo factum, ne suæ gloriæ fructum dicta-
tor caperet nomenque ibi scriberet aut spolia in triumpho
ferret. Litteræ quoque de re prospere gesta ad senatum, 10
non ad dictatorem missæ argumentum fuere minime cum eo
communicantis laudes. Ita certe dictator id factum accepit,
ut, lætis aliis victoria parta, præ se ferret iram tristitiamque.
Misso itaque repente senatu se ex curia proripuit, tum vero 11
non Samnitium magis legiones quam maiestatem dictatoriam
et disciplinam militarem a magistro equitum victam et ever-
sam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. Itaque 12
plenus minarum iræque profectus in castra, quum maximis
itineribus isset, non tamen prævenire famam adventus sui po-
tuit; præcurrerant enim ab urbe, qui nuntiarent, dictatorem 13
avidum pœnæ venire, alternis pæne verbis T. Manlii factum
laudantem. Fabius contione extemplo advocata obtestatus **31**
milites est, ut, qua virtute rem publicam ab infestissimis ho-
stibus defendissent, eadem se, cuius ductu auspicioque vicis-
sent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur: venire 2
amentem invidia, iratum virtuti alienæ felicitatique; furere,
quod se absente res publica egregie gesta esset; malle, si
mutare fortunam posset, apud Samnites quam Romanos vic-
toriam esse; imperium dictitare spretum, tanquam non eadem 3
mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat; et tunc invidia
impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ab-
laturum fuisse militibus, ne se absente moveri possent, et nunc 4
id furere, id ægre pati, quod sine L. Papirio non inermes,

non manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equi-
5 tum duxerit ac non accensum dictatoris. Quid illum factu-
rum fuisse, si, quod belli casus ferunt Marsque communis, ad-
versa pugna evenisset, qui sibi, devictis hostibus, re publica
bene gesta, ita nt non ab illo unico duce melius geri potuerit,
6 supplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro
equitum infestiorem quam tribunis militum, quam centurionibus,
quam militibus esse. Si posset, in omnes sæviturum fuisse;
7 quia id nequeat, in nnum sævire; etiam invidiam tanquam
ignem summa petere; in caput consilii, in ducem incurrere;
si se simul cum gloria rei gestæ exstinxisset, tunc victorem,
velnt in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in ma-
8 gistro equitum, in militibus ausurnm. Proinde adessent in
sua causa omnium libertati. Si consensum exercitus eundem,
qui in prœlio fuerit, in tuenda victoria videat, et salutem
unius omnibus curæ esse, inclinatnrum ad clementiorem sen-
9 tentiam animnm. Postremo se vitam fortunasque suas illo-
**32** rum fidei virtutique permittere. Clamor e tota contione ortus,
nti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum salvis
legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit, clas-
2 sicoque extemplo ad contionem advocavit. Tum silentio facto,
præco Q. Fabium magistrum equitum citavit; qui simul ex
3 inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator „Quæro“ in-
quit „de te, Q. Fabi, qunm summum imperium dictatoris sit,
pareantque ei consules, regia potestas, prætores, iisdem auspi-
ciis, quibus consules, creati, æquum censeas necne, magistrum
4 equitum dicto audientem esse; itemque illud interrogo, qunm
me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi
turbatis religionibus res publica in discrimen committenda fue-
5 rit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis dis agerem; simul
illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam
fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit
esse. Sed quid ego hæc interrogo? Quum, si ego tacitus
abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ diri-
6 genda tua sententia fuerit, quin tu respondes, vetuerimne te

quicquam rei me absente agere, vetuerimne signa cum hosti-
bus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, 7
turbatis religionibus, adversus morem militarem disciplinamque
maiorum et numen deorum ausus es cum hoste confligere.
Ad hæc, quæ interrogatus es, responde; at extra ea cave vo- 8
cem mittas. Accede, lictor.“ Adversus quæ singula quum re- 9
spondere haud facile esset, et nunc quereretur, eundem accu-
satorem capitis sui ac iudicem esse, modo, vitam sibi eripi
citius quam gloriam rerum gestarum posse, vociferaretur, pur- 10
garetque se in vicem atque ultro accusaret, tunc Papirius red-
integrata ira spoliari magistrum equitum ac virgas et se-
cures expediri iussit. Fabius fidem militum implorans, lace- 11
rantibus vestem lictoribus, ad triarios tumultum iam in contio-
ne miscentes sese recepit. Inde clamor in totam contionem 12
est perlatus; alibi preces, alibi minæ audiebantur. Qui prox-
imi forte tribunali steterant, quia subiecti oculis imperatoris
noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum neu
cum eo exercitum damnaret; extrema contio et circa Fabium 13
globus increpabant inclementem dictatorem nec procul seditione
aberant. Ne tribunal quidem satis quietum erat; legati cir- 14
cumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret,
et iræ suæ spatium et consilio tempus daret: satis castigatam 15
adolescentiam Fabii esse, satis deformatam victoriam; ne ad
extremum finem supplicii tenderet, neu unico iuveni neu patri
eius, clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam iniungeret igno-
miniam. Quum parum precibus, parum causa proficerent, in- 16
tueri sævientem contionem iubebant: ita irritatis militum
animis subdere ignem ac materiam seditioni non esse ætatis,
non prudentiæ eius; neminem id Q. Fabio pœnam deprecanti 17
suam vitio versurum, sed dictatori, si occæcatus ira infestam
multitudinem in se pravo certamine movisset. Postremo, ne 18
id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se ius iurandum dare
paratos esse, non videri e re publica, in Q. Fabium eo tem-
pore animadverti. His vocibus quum in se magis incitarent **33**
dictatorem quam magistro equitum placarent, iussi de tri-

2 bunali descendere legati; et silentio nequicqnam per præconem
tentato, quum præ strepitu ac tumultu nec ipsius dictatoris
nec apparitorum eius vox andiretur, nox velut in prœlio cer-
3 tamini finem fecit. Magister equitum, iussus postero die ad-
esse, quum omnes affirmarent, infestius Papirium exarsurum,
agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Ro-
4 mam profugit; et patre auctore M. Fabio, qui ter iam consnl
dictatorqne fuerat, vocato extemplo senatu, quum maxime con-
quereretnr apud patres vim atque iniuriam dictatoris, repente
5 strepitus ante curiam lictorum summoventium auditur, et ipse
infensns aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum
expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio, et prendi
6 Fabium Papirius iussit. Ubi quum deprecantibus primoribus
patrum atqne nniverso senatu perstaret in incepto immitis
7 animus, tnm pater M. Fabius „Quando quidem“ inquit, „apud
te nec auctoritas senatus nec ætas mea, cui orbitatem paras,
nec virtus nobilitasque magistri equitum a te ipso nominati
valet, nec preces, quæ sæpe hostem mitigavere, quæ deorum
iras placant, tribunos plebis appello et provoco ad populum,
8 eumque tibi, fugienti exercitus tui, fugienti senatus iudicium,
iudicem fero, qui certe unus plus quam tua dictatura potest
polletque. Videro, cessurusne provocationi sis, cui rex Ro-
9 manus Tullus Hostilius cessit.“ Ex curia in contionem itur.
Quo cnm paucis dictator, cum omni agmine principum ma-
gister equitum *quum* escendisset, deduci eum de rostris Pa-
10 pirius in partem inferiorem iussit. Secutus pater „Bene agis“
inquit, „quum eo nos deduci iussisti, unde et privati vocem
mittere possemus.“ Ibi primo non tam perpetuæ orationes
11 qnam altercatio exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox
et indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatem-
12 que Papirii: se qnoque dictatorem Romæ fuisse, nec a se
quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non
13 militem, violatum; Papirium tanquam ex hostium dncibus,
sic ex Romano imperatore victoriam et triumphum petere.
Quantnm interesse inter moderationem antiqnorum et novam

superbiam crudelitatemque? Dictatorem Quinctium Cincinna- 14
tum in L. Minucium consulem ex obsidione a se ereptum non
ultra sævisse, quam ut legatum enm ad exercitum pro con-
sule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui con- 15
tempta sua senectute et auctoritate fœdissimo cum eventu pug-
nasset, non solum in præsentia moderatum iræ esse, ne quid
de collega secus populo aut senatui scriberet, sed, quum re- 16
vertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem,
ex collegis optione ab senatu data, socium sibi imperii delige-
ret. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum 17
esset, ne iram quidem unquam atrociorem fuisse in eos, qui
temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia
eos mnltaret; capite anquisitum ob rem bello male gestam de
imperatore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus populi 18
Romani, qnæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas et se-
cures victoribns et iustissimos meritis triumphos intentari.
Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum 19
amisisset, si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra
iram violentiamque eius excessuram fuisse, quam ut verberaret
necaretque? Quam conveniens esse, propter Q. Fabium civi- 20
tatem in lætitia, victoria, snpplicationibus ac gratulationibus
esse, enm, propter quem deum delubra pateant, aræ sacrifi- 21
ciis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari
in conspectu populi Romani, intuentem Capitolium atque ar-
cem deosque ab se duobus prœliis haud frustra advocatos?
Quo id animo exercitum, qui eius ductu auspiciisque vicisset, 22
laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam
inter hostes fore? Hæc simnl iurgans, querens, deum hominum- 23
que fidem obtestans et complexus filium plurimis cum lacri-
mis agebat. Stabat cum eo senatus maiestas, favor populi, **34**
tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus; ex parte al- 2
tera imperium invictum populi Romani et disciplina rei mili-
taris et dictatoris edictum pro numine semper observatum
et Manliana imperia et posthabita filii caritas publicæ utilitati
iactabantur. Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanæ 3

libertatis, antea in duobus liberis fecisse; nunc patres comes
et senes faciles, [de] alieno imperio spreto, tanquam rei par-
4 væ, disciplinæ militaris eversæ iuventuti gratiam facere. Se
tamen perstaturum in incepto nec ei, qui adversus dictum
suum turbatis religionibus ac dubiis auspiciis pugnasset, quic-
5 quam ex iusta pœna remissurum. Maiestas imperii perpetua-
ne esset, non esse in sua potestate; L. Papirium nihil eius
6 deminuturum; optare, ne potestas tribunicia, inviolata ipsa,
violet intercessione sua Romanum imperium, neu populus in
7 se potissimum dictatore ius dictaturæ exstinguat. Quod si
fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi
iudicium nequicquam posteros accusaturos, quum, polluta se-
mel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tri-
buni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister
8 equitum dictatoris pareat imperio, nemo hominum, nemo deo-
rum verecundiam habeat, non edicta imperatorum, non au-
9 spicia observentur, sine commeatu vagi milites in pacato, in
hostico errent, immemores sacramenti licentia sola se, ubi
10 velint, exauctorent, infrequentia deserantur signa neque con-
veniatur ad edictum, nec discernatur, interdiu nocte, æquo
iniquo loco, *iussu* iniussu imperatoris pugnent, et non signa,
non ordines servent, latrocinii modo cæca et fortuita pro
11 sollemni et sacrata militia sit. „Horum criminum vos reos
in omnia sæcula offerte, tribuni plebi; vestra obnoxia capita
**35** pro licentia Q. Fabii obiicite.“ Stupentes tribunos et suam
iam vicem magis anxios quam eius, cui auxilium ab se pete-
batur, liberavit onere consensus populi Romani, ad preces et
obtestationem versus, ut sibi pœnam magistri equitum dictator
2 remitteret. Tribuni quoque inclinatam rem in preces sub-
secuti orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano,
veniam adolescentiæ Q. Fabii daret; satis eum pœnarum de-
3 disse. Iam ipse adolescens, iam pater M. Fabius contentionis
4 obliti procumbere ad genua et iram deprecari dictatoris. Tum
dictator, silentio facto, „Bene habet“ inquit, „Quirites. Vicit
disciplina militaris, vicit imperii maiestas, quæ in discrimine

fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxæ eximitur 5
Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit, sed
noxæ damnatus donatur populo Romano, donatur tribuniciæ
potestati, precarium, non iustum auxilium ferenti. Vive, Q. 6
Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te quam, qua
paulo ante exsultabas, victoria; vive, id facinus ausus, cuius
tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L.
Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut voles, reverteris in 7
gratiam; populo Romano, cui vitam debes, nihil maius præ-
stiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello
ac pace pati legitima imperia possis." Quum se nihil morari 8
magistrum equitum pronuntiasset, degressum eum templo
lætus senatus, lætior populus, circumfusi ac gratulantes hinc
magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt, firmatumque 9
imperium militare haud minus periculo Q. Fabii quam supplicio
miserabili adolescentis Manlii videbatur.

Forte ita eo anno evenit, ut, quotiescunque dictator ab 10
exercitu recessisset, hostes in Samnio moverentur. Ceterum in
oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris
præerat, ne quam vim hostium magis quam trucem dictatoris
iram timeret. Itaque frumentatores quum circumventi ex in- 11
sidiis cæsi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri
eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. Ea quo- 12
que ira alienavit a dictatore militum animos, iam ante in-
fensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset et, quod suis preci-
bus negasset, eius populo Romano veniam dedisset.

Postquam dictator, præposito in urbe L. Papirio Crasso, **36**
magistro equitum Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu
agere, in castra rediit, neque civibus satis lætus adventus eius 2
fuit nec hostibus quicquam attulit terroris. Namque postero die,
seu ignari, venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi
facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterum tan- 3
tum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis con-
silia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum
Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit; ita instruxit 4

aciem, *ita* loco ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit; ces-
satum a milite ac de industria, ut obtrectaretur laudibus du-
cis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere, plures
5 Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ
obstaret: temperandum ingenium suum esse et severitatem
6 miscendam comitate. Itaque adhibitis legatis ipse circum
saucios milites inserens in tentoria caput singulosque, ut sese
haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis tribunisque
7 et præfectis demandabat. Rem per se popularem ita dextere
egit, ut medendis corporibus animi multo prius militum impe-
ratori reconciliarentur, nec quicquam ad salubritatem effica-
cius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est.
8 Refecto exercitu cum hoste congressus haud dubia spe sua
militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis
9 dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde,
qua duxit prædæ spes, victor exercitus perlustravitque hostium
agros, nulla arma, nullam vim nec apertam nec ex insidiis
10 expertus. Addebat alacritatem, quod dictator prædam omnem
edixerat militibus; nec ira magis publica quam privatum
11 compendium in hostem acuebat. His cladibus subacti Sam-
nites pacem a dictatore petiere; cum quo pacti, ut singula
12 vestimenta militibus et annuum stipendium darent, quum ire
ad senatum iussi essent, secuturos se dictatorem responde-
runt, unius eius fidei virtutique causam suam commendantes.
**37** Ita deductus ex Samnitibus exercitus. Dictator triumphans
A. u. c. 431. A. Ch. 323. urbem est ingressus; et quum se dictatura abdicare vellet, iussu
patrum, priusquam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium
2 Longum iterum, Q. Æmilium Cerretanum.[1]) Samnites, infecta
pace, quia de condicionibus ambigebatur, indutias annuas ab
urbe retulerunt; nec earum ipsarum sancta fides fuit; adeo,
postquam Papirium abisse magistratu nuntiatum est, arrecti
ad bellandum animi sunt.
3 C. Sulpicio, Q. Æmilio (Aulium quidam annales habent)

[1]) In fastis vulgaribus L. Papirii dictaturæ præter annum, quo dictus est, assignatur integer annus, a. u. c. 430, a. Ch. 324.

consulibus ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. Utroque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio sorte evenerunt. Sunt, qui non ipsis Apulis bellum 4
illatum, sed socios eius gentis populos ab Samnitium vi atque iniuriis defensos scribant; ceterum fortuna Samnitium, vix 5
a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. Nec tamen res 6
ulla memorabilis acta; ager Apulus Samniumque evastatum; hostes nec hic nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx mœniaque et portæ plena armatorum fuerint; et 7
quum concursatum clamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor nec causa terroris comparuit.

Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit 8
iudicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur, quod eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum coniugibus ac liberis Romam venit. 9
Ea multitudo veste mutata et specie reorum tribus circumit, genibus se omnium advolvens; plus itaque misericordia ad 10
pœnæ veniam impetrandam quam causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes præter Polliam antiquarunt legem. 11
Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari, coniuges liberosque sub corona lege belli venire; memoriamque eius iræ 12
Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad patrum ætatem constat, nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

Insequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio consulibus, A. 38
Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister A. u. c. 432. A. Ch. 322.
equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio a finitimis iuventus dicebatur) intentiore dilectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in ho- 2
stico incuriose ita posita, tanquam procul abesset hostis, quum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum

3 usque ad stationem Romanam inferrent. Nox iam appetebat;
id prohibuit munimenta adoriri; nec dissimulabant, orta luce
4 postero die facturos. Dictator ubi propiorem spe dimica-
tionem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus
crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio
legiones educit; nec tamen fallere propter propinquitatem
5 castrorum potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini,
ut, donec lucesceret, prœlio abstineret; ne pedestres quidem
6 copiæ ante lucem castris egressæ. Eques luce demum ausus
incursare in hostem, carpendo novissimos premendoque iniquis
ad transitum locis agmen detinuit. Interim pedes equitem
7 assecutus, et totis iam copiis Samnis urgebat. Tum dictator,
postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum
ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari iussit. Id
vero, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur opus-
8 que inciperet, fieri non poterat. Itaque ubi neque eundi neque
manendi copiam esse videt, instruit aciem impedimentis ex
agmine remotis. Instruunt contra et hostes, et animis et
9 viribus pares. Auxerat id maxime animos, quod ignari, loco
iniquo, non hosti cessum, velut fugientes ac territos terribiles
10 ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu æquavit pugnam, iam
pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati;
at hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps
dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel
concursu est sublatus, iteratus sit neque signa promota loco
11 retrove recepta neque recursum ab ulla sit parte. In suo
quisque gradu obnixi, urgentes scutis, sine respiratione ac
respectu pugnabant; fremitus æqualis tenorque idem pugnæ in
12 defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Iam viris
vires, iam ferro sua vis, iam consilia ducibus deerant, quum
subito Samnitium equites, quum, turma una longius provecta,
accepissent, impedimenta Romanorum procul ab armatis sine
præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ impetum fa-
13 ciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuntius attulit, „Sine modo“
inquit, „sese præda præpediant.“ Alii deinde super alios, diripi

passim ferrique fortunas militum, vociferabantur. Tum ma- 14
gistro eqnitum accito „Vides tu“ inquit, „M. Fabi, ab hostium
equite omissam pugnam? Hærent impediti impedimentis
nostris. Aggredere, quod inter prædandum omni multitudini 15
evenit, dissipatos; raros equis insidentes, raros, quibus ferrum
in manu sit, invenies; *se* equosque dum præda onerant,
cæde inermes, cruentamque illis prædam redde. Mihi legiones 16
peditumque pugna curæ erunt; penes te equestre sit decus.“
Equitum acies, qualis [quæ] esse instructissima potest, invecta **39**
in dissipatos impeditosque hostes cæde omnia replet. Inter 2
sarcinas omissas repente, obiacentes pedibus fugientium con-
sternatorumque equorum, neque pugnæ neque fugæ satis po-
tentes cæduntur. Tum deleto prope equitatn hostium, M. 3
Fabins, circumductis paulum alis, ab tergo pedestrem aciem
adoritur. Clamor inde novus accidens et Samnitium terruit 4
animos, et dictator, ubi respectantes hostium antesignanos
turbataque signa et fluctuantem aciem vidit, tum appellare,
tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim
ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore signa 5
inferuntur, et quicquid progrediebantur, magis magisque tur-
batos hostes cernebant. Eques ipse iam primis erat in con-
spectu, et Cornelius respiciens ad manipulos militnm, quod 6
manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum par-
masque cernere equitum. Quod ubi auditum simul visumque 7
est, adeo repente laboris per diem pæne totum tolerati vul-
nerumque obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e
castris signum pugnæ accepissent, concitaverint se in hostem.
Nec ultra Samnis tolerare terrorem eqnitum peditumque vim 8
potuit; partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt.
Pedes restantes ac circumventos cecidit; ab equite fugientium 9
strages est facta, inter quos et ipse imperator cecidit.

Hoc demum prœlium Samnitium rcs ita infregit, nt om- 10
nibus conciliis fremerent, minime id quidem mirum esse, si
impio bello et contra fœdus suscepto, infestioribus merito deis
qnam hominibns, nihil prospere agerent: expiandnm id bellum 11

magna mercede luendumque esse; id referre tantum, utrum
supplicia noxio paucorum an omnium innoxio præbeant san-
guine. Audebantque iam quidam nominare auctores armorum.
12 Unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papii
exaudiebatur; vir nobilis potensque erat, haud dubie proxi-
marum indutiarum ruptor. De eo coacti referre prætores
13 decretum fecerunt, ut Brutulus Papius Romanis dederetur,
et cum eo præda omnis Romana captivique ut Romam mitte-
rentur, quæque res per fetiales ex fœdere repetitæ essent,
14 secundum ius fasque restituerentur. Fetiales Romam, ut cen-
suerunt, missi et corpus Brutuli exanime; ipse morte volun-
15 taria ignominiæ se ac supplicio subtraxit. Placuit, cum corpore
bona quoque eius dedi. Nihil tamen earum rerum præter
captivos, ac si qua cognita ex præda sunt, acceptum est;
ceterarum rerum irrita fuit deditio. Dictator ex senatus con-
sulto triumphavit.
16 Hoc bellum a consulibus bellatum quidam auctores sunt,
eosque de Samnitibus triumphasse; Fabium etiam in Apuliam
**40** processisse atque inde magnas prædas egisse. Nec discrepat,
2 quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit; id ambigitur,
belline gerendi causa creatus sit, an ut esset, qui ludis Ro-
manis, quia L. Plautius prætor gravi morbo forte implicitus
3 erat, signum mittendis quadrigis daret, functusque eo haud
sane memorandi imperii ministerio se dictatura abdicaret.
Nec facile est aut rem rei aut auctorem auctori præferre.
4 Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor falsisque imagi-
num titulis, dum familiæ ad se quæque famam rerum gestarum
5 honorumque fallenti mendacio trahunt; inde certe et singu-
lorum gesta et publica monumenta rerum confusa. Nec
quisquam æqualis temporibus illis scriptor exstat, quo satis
certo auctore stetur.

# LIBER IX.

Sequitur hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax 1
T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo A. u. c. 433. A. Ch. 321.
anno imperatorem C. Pontium Herennii filium habuerunt, 2
patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem
ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, 3
pace infecta redierunt, „Ne nihil actum“ inquit „hac legatione
censeatis, expiatum est, quicquid ex fœdere rupto irarum in
nos cælestium fuit. Satis scio, quibuscunque diis cordi fuit 4
subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ ab nobis ex
fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab
Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim ultra fieri 5
ad placandos deos mitigandosque homines potuit, quam quod
nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli iure
nostræ videbantur, remisimus; auctores belli, quia vivos non 6
potuimus, perfunctos iam fato dedidimus; bona eorum, ne
quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus.
Quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid diis 7
arbitris fœderis debeo? Quem tibi tuarum irarum, quem
meorum suppliciorum iudicem feram? Neminem neque populum
neque privatum fugio. Quod si nihil cum potentiore 8
iuris humani relinquitur inopi, at ego ad deos vindices intolerandæ
superbiæ confugiam et precabor, ut iras suas vertant 9
in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ

satis sint; quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio
exanimatorum corporum, non bona sequentia domini dedi-
tionem exsatient, placari nequeant, nisi hauriendum san-
10 guinem laniandaque viscera nostra præbuerimus. Iustum est
bellum, Samnites, quibus necessarium, et pia arma, quibus
11 nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde, quum rerum
humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem,
quam adversis agant diis, pro certo habete, priora bella ad-
versus deos magis quam homines gessisse, hoc, quod instat,
**2** ducibus ipsis diis gesturos." Hæc non læta magis quam vera
vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra, quam potest
2 occultissime, locat. Inde ad Calatiam, ubi iam consules Ro-
manos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu
mittit, pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis
3 pascere iubet præsidiis; ubi inciderint in prædatores, ut idem
omnibus sermo constet, legiones Samnitium in Apulia esse,
Luceriam omnibus copiis circumsedere, nec procul abesse,
4 quin vi capiant. Iam is [et] rumor ante de industria vulgatus
venerat ad Romanos, sed fidem auxere captivi, eo maxime,
5 quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium,
quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis,
simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret; ea
6 modo, qua irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant
viæ, altera præter oram superi maris, patens apertaque, sed
quanto tutior, tanto fere longior, altera per Furculas Caudinas,
7 brevior; sed ita natus locus est: Saltus duo alti, angusti
silvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se iuncti.
Iacet inter eos satis patens clausus in medio campus herbidus
8 aquosusque, per quem medium iter est; sed antequam venias
ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt et aut eadem, qua te
insinuaveris, retro via repetenda aut, si ire porro pergas, per
9 alium saltum artiorem impeditioremque evadendum. In eum
campum via alia per cavam rupem Romani demisso agmine
quum ad alias angustias protinus pergerent, sæptas deiectu
arborum saxorumque ingentium obiacente mole invenere.

Quum fraus hostilis apparuisset, præsidinm etiam in summo
saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt 10
repetere viam; eam quoque clausam sua obice armisque inve-
niunt. Sistunt inde gradum sine ullius imperio, stuporque
omnium animos ac velut torpor quidam insolitus membra tenet,
intuentesque alii alios, quum alterum qnisque compotem magis 11
mentis ac consilii ducerent, diu immobiles silent; deinde, ubi 12
prætoria consulum erigi videre et expedire quosdam utilia
operi, quanquam ludibrio fore munientes perditis rebus ac
spe omni adempta cernebant, tamen, ne culpam malis adderent, 13
pro se quisque, nec hortante nllo nec imperante, ad munien-
dum versi castra propter aquam vallo circumdant, sua ipsi 14
opera laboremque irritum, præterquam quod hostes superbe
increpabant, cum miserabili confessione eludentes. Ad con- 15
sules mæstos, ne advocantes quidem in consilium, quando nec
consilio nec auxilio locus esset, sua sponte legati ac tribuni
conveniunt, militesque ad prætorium versi opem, quam vix
dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt. Querentes **3**
magis quam consultantes nox oppressit, quum pro ingenio
quisque fremerent, alius: „Per obices viarum, per adversa
montium, per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus; modo 2
ad hostem pervenire liceat, quem per annos iam prope tri-
ginta vincimus: omnia æqua et plana erunt Romano in perfi-
dum Samnitem pugnanti“; alius: „Quo aut qua eamus? num 3
montes moliri sede sua paramus? Dum hæc imminebunt iuga,
qua tu ad hostem venias? Armati, inermes, fortes, ignavi,
pariter omnes capti atque victi sumus; ne ferrum quidem ad
bene moriendum oblaturus est hostis; sedens bellum conficiet.“
His in vicem sermonibus qua cibi, qua quietis immemor nox 4
traducta est.

Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat
rebns; itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris,
per litteras consulendum censent. Iam is gravis annis non 5
militaribus solum, sed civilibus quoque abscesserat muneribus;
in corpore tamen affecto vigebat vis animi consiliique. Is ubi 6

accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse
exercitus Romanos, consultus ab nuntio filii censuit, omnes
7 inde quam primum inviolatos dimittendos. Quæ ubi spreta
sententia est, iterumque eodem remeante nuntio consulebatur,
8 censuit, ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se velut ex ancipiti oraculo responsa data sunt,
quanquam filius ipse in primis iam animum quoque patris
consenuisse in affecto corpore rebatur, tamen consensu omnium
9 victus est, ut ipsum in consilium acciret. Nec gravatus
senex plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret,
10 causas tantum adiiceret: priore se consilio, quod optimum
duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque; altero consilio in multas
ætates, quibus, amissis duobus exercitibus, haud facile receptura
vires Romana res *esset*, bellum differre; tertium nullum con-
11 silium esse. Quum filius aliique principes percontando exsequerentur, quid, si media via consilii caperetur, ut et dimitterentur incolumes et leges iis iure belli victis imponerentur,
12 „Ista quidem sententia“ inquit „ea est, quæ neque amicos
parat nec inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia
irritaveritis; ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat.
13 Vivet semper in pectoribus illorum, quicquid istuc præsens
necessitas inusserit, nec eos ante multiplices pœnas expetitas
a vobis quiescere sinet.“

4 Neutra sententia accepta, Herennius domum e castris est
avectus; et in castris Romanis quum frustra multi conatus
ad erumpendum capti essent et iam omnium rerum inopia
2 esset, victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem
æquam peterent; si pacem non impetrarent, uti provocarent
3 ad pugnam. Tum Pontius debellatum esse respondit, et,
quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent,
inermes cum singulis vestimentis sub iugum missurum; alias
4 condiciones pacis æquas victis ac victoribus fore: si agro
Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis inde legibus

Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum; his condicio- 5
nibus paratum se esse fœdus cum consnlibus ferire; si quid
eorum displiceat, legatos redire ad se vetuit. Hæc quum 6
legatio renuntiaretur, tantus gemitus omnium subito exortus
est tantaque mæstitia incessit, ut non gravius accepturi vide-
rentur, si nuntiaretur, omnibus eo loco mortem oppetendam
esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere 7
tam turpi aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent,
tum L. Lentulus, qui [tum] princeps legatorum virtute atque
honoribus erat, „Patrem meum“ inquit, „consules, sæpe audivi 8
memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui
redimendæ auro a Gallis civitatis, quando nec fossa valloque
ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent
et erumpere, si non sine magno periculo, tamen sine certa
pernicie possent. Quod si, ut illis decurrere ex Capitolio 9
armatis in hostem licuit, quo sæpe modo obsessi in obsidentes
eruperunt, ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantum-
modo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles
in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patria præ- 10
claram esse fateor, et me vel devovere pro populo Romano
legionibusque vel in medios [me] immittere hostes paratus sum;
sed hic patriam video, hic quicquid Romanarum legionum est; 11
quæ nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent,
quod morte sua servent? Tecta urbis, dicat aliquis, et mœ- 12
nia et eam turbam, a qua urbs incolitur. Immo hercule
produntur ea omnia, deleto hoc exercitu, non servantur.
Quis enim ea tuebitur? Imbellis videlicet atque inermis 13
multitudo. Tam hercule, quam a Gallorum impetu defendit.
An a Veiis exercitum Camillumque ducem implorabunt? Hic 14
omnes spes opesque sunt, quas servando patriam servamus,
dedendo ad necem patriam deserimus ac prodimns. At fœda
atque ignominiosa deditio est. Sed ea caritas patriæ est, ut 15
tam ignominia eam quam morte nostra, si opus sit, servemus.
Subeatur ergo ista, quantacunque est, indignitas et pareatur 16
necessitati, quam ne dii quidem superant. Ite, consules,

redimite armis civitatem, quam auro maiores vestri rede-
merunt."

5 Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de
fœdere victor agitaret, negarunt iniussu populi fœdus fieri
2 posse, nec sine fetialibus cærimoniaque alia sollemni. Itaque
non, ut vulgo credunt Claudiusque etiam scribit, fœdere pax
3 Caudina, sed per sponsionem facta est. Quid enim aut spon-
soribus in fœdere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res
transigitur, per quem populum fiat, quo minus legibus dictis
stetur, ut eum ita Iuppiter feriat, quemadmodum a fetialibus
4 porcus feriatur. Spoponderunt consules, legati, quæstores,
tribuni militum, nominaque omnium, qui spoponderunt, exstant,
ubi, si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fetialium
5 non exstarent; et propter necessariam fœderis dilationem
obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si
6 pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsi-
dibus exercituque inermi mittendo.

Redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut
vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum
deducti essent, quorum ignavia fœdius inde, quam venissent,
7 abituri: illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse;
8 beluarum modo cæcos in foveam lapsos. Alii alios intueri;
contemplari arma mox tradenda et inermes futuras dextras
obnoxiaque corpora hosti; proponere sibimet ipsi ante oculos
iugum hostile et ludibria victoris et vultus superbos et per
9 armatos inermium iter, inde fœdi agminis miserabilem viam
per sociorum urbes, reditum in patriam ad parentes, quo
10 sæpe ipsi maioresque eorum triumphantes venissent: se solos
sine vulnere, sine ferro, sine acie victos; sibi non stringere
licuisse gladios, non manum cum hoste conferre; sibi nequic-
11 quam animos datos. Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ
advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quæ præ-
12 ceperant animis. Iam primum cum singulis vestimentis inermes
extra vallum exire iussi, et primi traditi obsides atque in
13 custodiam abducti. Tum a consulibus abire lictores iussi

paludamentaque detracta; *id* tantam inter ipsos, qui paulo ante eos exsecrantes dedendos lacerandosque censuerant, mise-
rationem fecit, ut suæ quisque condicionis oblitus ab illa 14
deformatione tantæ maiestatis velut ab nefando spectaculo averteret oculos.
Primi consules prope seminudi sub iugum **6**
missi; tum ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ obiectus; tum deinceps singulæ legiones. Circumstabant 2
armati hostes, exprobrantes eludentesque; gladii etiam plerisque intentati, et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. Ita traducti sub 3
iugum et, quod pæne gravius erat, per hostium oculos quum e saltu evasissent, etsi velut ab inferis extracti tum primum lucem adspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque quum ante 4
noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, et quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua omnium egena corpora humi prostraverunt. Quod ubi est 5
Capuam nuntiatum, evicit miseratio iusta sociorum superbiam ingenitam Campanis. Confestim insignia sua consulibus, fasces, 6
lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt; et venientibus Capuam cunctus senatus populusque 7
obviam egressus iustis omnibus hospitalibus privatisque et publicis fungitur officiis. Neque illis sociorum comitas vul- 8
tusque benigni et alloquia non modo sermonem elicere, sed ne ut oculos quidem attollerent aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant; adeo super mærorem pudor 9
quidam fugere colloquia et cœtus hominum cogebat. Postero 10
die quum iuvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent, vocatique in 11
curiam percontantibus maioribus natu, multo sibi mæstiores et abiectioris animi visos, referrent: adeo silens ac prope mutum agmen incessisse; iacere indolem illam Romanam, 12
ablatosque cum armis animos; non reddere salutem salutantibus, non dare responsum, non hiscere quemquam præ metu potuisse, tanquam ferentibus adhuc cervicibus iugum, sub quod

13 emissi essent; habere Samuites victoriam nou præclaram solum,
sed etiam perpetuam; cepisse enim eos uon Romam, sicut ante
Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem
7 ferociamque — quum hæc dicerentur audireuturque, et deplo-
ratum pæne Romanum nomen in coucilio sociorum fidelium
2 esset, dicitur Ofillius Calavius Ovii filius, clarus genere factis-
que, tum etiam ætate vereudus, longe aliter se habere rem
3 dixisse: silentium illud obstinatum fixosque iu terram oculos
et surdas ad omnia solatia aures et pudorem intuendæ lucis
ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia esse.
4 Aut Romana se ignorare ingenia, ant silentium illud Samui-
tibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum, Caudi-
næque pacis aliquanto Samnitibus quam Romanis tristiorem
5 memoriam fore; quippe suos quemque eorum animos habi-
turum, ubicunque congressuri sint; saltus Caudinos non ubique
Samnitibus fore.

6 Iam Romæ etiam sua infamis clades erat. Obsessos
primum audierunt; tristior deinde ignominiosæ pacis magis
7 quam periculi nuutius fuit. Ad famam obsidionis dilectus
haberi cœptus erat; dimissus deinde auxiliorum apparatus,
postquam deditionem tam fœde factam acceperunt; extemploque
sine ulla publica auctoritate consensum in omnem formam
8 luctus est. Tabernæ circa forum clausæ iustitiumque in foro
sua sponte cœptum prius qnam indictum; lati clavi, anuli
9 aurei positi; pæne mæstior exercitu ipso civitas esse; nec
ducibus solum atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci,
sed innoxios etiam milites odisse et uegare urbe tectisve
10 accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus
exercitus etiam iratis miserabilis. Non enim tanquam in
patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum
11 habitu vultuque ingressi sero iu urbem ita se in suis quisque
tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo
12 eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules in pri-
vato abditi nihil pro magistratu agere, uisi quod expressum
senatus consultum est, ut dictatorem dicerent comitiorum causa.

Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. Ælium Pætum magi- 13
strum equitum; quibus vitio creatis suffecti M. Æmilius 14
Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. Nec
per eos comitia habita; et quia tædebat populum omnium
magistratuum eius anni, res ad interregnum rediit. Interreges 15
Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. Is consules creavit
Q. Publilium Philonem et L. Papirium Cursorem iterum, A. u. c. 434.
haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces A. Ch. 320.
clariores essent.

Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat patribus) 8
magistratum inierunt, sollemnibusque senatus consultis per-
fectis, de pace Caudina retulerunt; et Publilius, penes quem 2
fasces erant, „Dic, Sp. Postumi“ inquit. Qui ubi surrexit,
eodem illo vultu, quo sub iugum missus erat, „Haud sum 3
ignarus“ inquit, „consules, ignominiæ, non honoris causa me
primum excitatum iussumque dicere, non tanquam senatorem,
sed tanquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosæ pacis.
Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de pœna 4
retulistis, omissa defensione, quæ non difficillima esset apud
haud ignaros fortunarum humanarum necessitatiumque, senten-
tiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam, quæ sententia
testis erit, mihine an legionibus vestris pepercerim, quum[illegible]e
seu turpi seu necessaria sponsione obstrinxi; [illegible]en, 5
quando iniussu populi facta est, non tenetur populus Romanus,
nec quicquam ex ea præterquam corpora nostra debentur
Samnitibus. Dedamur per fetiales nudi vinctique; exsolvamus 6
religione populum, si qua obligavimus, ne quid divini huma-
nive obstet, quo minus iustum piumque de integro ineatur
bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, educere 7
placet, nec prius ingredi hostium fines, quam omnia iusta in
deditione nostra perfecta erunt. Vos, dii immortales, precor 8
quæsoque, si vobis non fuit cordi, Sp. Postumium, T. Vetu-
rium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere, at vos 9
satis habeatis vidisse nos sub iugum missos, vidisse sponsione
infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos,

10 omnem iram hostium nostris capitibus excipientes; novos con-
sules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum
11 velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt.“ Quæ
ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit
omnes, ut modo vix crederent, illum eundem esse Sp. Postu-
12 mium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset, modo miserarentur,
quod vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium pas-
13 surus esset ob iram diremptæ pacis. Quum omnes laudibus
modo prosequentes virum in sententiam eius pedibus irent,
tentata paulisper intercessio est ab L. Livio et Q. Mælio
14 tribunis plebis, qui neque exsolvi religione populum aiebant
deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium
15 fuissent, restituerentur, neque se pro eo, quod spondendo
pacem servassent exercitum populi Romani, pœnam ullam
meritos esse, neque ad extremum, quum sacrosancti essent,
9 dedi hostibus violarive posse. Tum Postumius „Interea de-
dite“ inquit „profanos nos, quos salva religione potestis;
2 dedetis deinde et istos sacrosanctos, quum primum magistratu
abierint, sed, si me audiatis, priusquam dedantur, hic in co-
mitio virgis cæsos, hanc iam ut intercalatæ pœnæ usuram
3 habeant. Nam quod deditione nostra negant exsolvi religione
populum, id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res
habeat, dicere, quis adeo iuris fetialium expers est, qui ignoret?
4 Neque ego infitias eo, patres conscripti, tam sponsiones quam
fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos iuxta divinas
religiones fides humana colitur; sed iniussu populi nego quic-
5 quam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eadem
superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites,
coegissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, de-
ditum populum Romanum vos tribuni diceretis, et hanc urbem,
6 templa, delubra, fines, aquas Samnitium esse? Omitto dedi-
tionem, quoniam de sponsione agitur; quid tandem, si spo-
pondissemus, urbem hanc relicturum populum Romanum? si
incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habi-
7 turum? si sub regibus futurum? Di meliora, inquis. Atqui

non indignitas rerum sponsionis vincnlnm levat; si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest. Et ne illud quidem, qnod quosdam forsitan moveat, refert, consul an dictator an prætor spoponderit. Et hoc ipsi etiam Sam- 8
nites iudicaverunt, quibus non fuit satis, consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quæsiverit, quid ita spoponderim, 9
quum id nec consulis ius esset, nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, [nec] pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, patres conscripti, humanis con- 10
siliis gestum est; dii immortales et vestris et hostium imperatoribus mentem ademerunt. Nec nos in bello satis cavimus, 11
et illi male partam victoriam male perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunque condicione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuis- 12
set, difficile illis fnit, dnm senes ab domo ad consultandum accersunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo de pace ac fœdere agere? Tridui iter expeditis erat; interea 13
in indutiis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam aut pacem afferrent. Ea demum sponsio esset, quam populi iussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, 14
nec nos spopondissemus; nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut illi velut somnio lætiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequicquam eluderentur, et nostrum 15
exercitum eadem, quæ impedierat, fortuna expediret, vanam victoriam vanior irritam faceret pax, sponsio interponeretur, quæ neminem præter sponsorem obligaret. Quid enim vobis- 16
cum, patres conscripti, quid cum populo Romano actum est? Quis vos appellare potest, quis se a vobis dicere deceptum? Hostis an civis? Hosti nihil spopondistis, civem neminem spondere pro vobis iussistis. Nihil ergo vobis nec nobiscum 17
est, quibus nihil mandastis, nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus rei satis locu- 18
pletes in id, quod nostrum est, in id, quod præstare possumus, corpora nostra et animos; in hæc sæviant, in hæc ferrum,

19 in hæc iras acuant. Quod ad tribnnos attinet, consnlite,
utrum præsens deditio eorum fieri possit an in diem diffe-
ratnr; nos interim, T. Veturi vosque ceteri, vilia hæc capita
luendæ sponsioni feramus, et nostro supplicio liberemus Ro-
mana arma.“

**10** Movit patres conscriptos quum causa, tum auctor, nec
ceteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus
2 dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdi-
caverunt, traditique fetialibns cum ceteris Caudium ducendi.
Hoc senatus consnlto facto lux quædam affulsisse civitati
3 visa est. Postnmius in ore erat; eum laudibus ad cælum
ferebant, devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus
4 æquabant: emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio
et opera; ipsum se cruciatibus et hostium iræ offerre pia-
5 culaque pro populo Romano dare. Arma cuncti spectant
et bellum: en unquam futurum, ut congredi armatis cum
Samnite liceat?

6 In civitate ira odioque ardente dilectus prope omnium
voluntariorum fuit; rescriptæ ex eodem milite novæ legiones,
7 ductusqne ad Caudium exercitus. Prægressi fetiales ubi ad
portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus iubent, manus
post tergum vinciri. Quum apparitor verecnndia maiestatis
Postumii laxe vinciret, „Quin tu“ inqnit „adducis lorum, ut
8 iusta fiat deditio?“ Tum ubi in cœtum Samnitium et ad
tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fetialis ita
9 verba fecit: „Quandoque hisce homines iniussu populi Ro-
mani Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt atque ob eam
rem noxam nocuernnt, ob eam rem, quo populns Romanus
10 scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.“ Hæc
dicenti fetiali Postnmius genu femur, quanta maxime poterat
vi, perculit, et clara voce ait, se Samnitem civem esse, illum
legatum fetialem a se contra ius gentium violatum; eo iustius
**11** bellum gesturos. Tum Pontius „Nec ego istam deditionem
2 accipiam“ inquit, „nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Sp.
Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita facis aut pacto stas?

Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro iis
pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori 3
cum qua potes fide restituis? Populum Romanum appello,
quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pænitet, resti-
tuat legiones intra saltum, quo sæptæ fuerunt. Nemo quem- 4
quam deceperit; omnia pro infecto sint; recipiant arma, quæ
per pactionem tradiderunt; redeant in castra sua; quicquid
pridie habuerunt, quam in colloquium est ventum, habeant;
tum bellum et fortia consilia placeant, tum sponsio et pax
repudietur. Ea fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem 5
habuimus, geramus bellum; nec populus Romanus consulum
sponsionem nec nos fidem populi Romani accusemus. Nun- 6
quamne causa defiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Por-
sinnæ dedistis; furto eos subduxistis. Auro civitatem a Gallis
redemistis; inter accipiendum aurum cæsi sunt. Pacem nobis- 7
cum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam
pacem irritam facitis. Et semper aliquam fraudi speciem
iuris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa 8
pace legiones servatas? Pacem sibi habeat, legiones captas
victori restituat; hoc fide, hoc fœderibus, hoc fetialibus cæri-
moniis dignum erat. Ut quidem tu, quod petisti per pactio- 9
nem, habeas, tot cives incolumes, ego pacem, quam hos tibi
remittendo pactus sum, non habeam, hoc tu, A. Corneli, hoc vos,
fetiales, iuris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simula- 10
tis, nec accipio nec dedi arbitror, nec moror, quo minus in civi-
tatem obligatam sponsione commissa iratis omnibus diis, quorum
eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius 11
modo legatum fetialem genu perculit. Ita dii credent, Samnitem
civem Postumium, non civem Romanum esse et a Samnite legatum
Romanum violatum: eo vobis iustum in nos factum esse bellum.
Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre, et vix 12
pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei ex-
quirere! I, lictor, deme vincla Romanis; moratus sit nemo, 13
quo minus, ubi visum fuerit, abeant." Et illi quidem, forsi-
tan et publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra

**12** Romana inviolati redierunt. Samnitibus pro superba pace
infestissimnm cernentibus renatum bellum omnia, quæ deinde
2 evenerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse, et
sero ac nequicqnam laudare senis Pontii utraque consilia,
inter quæ se media lapsos *via* victoriæ possessionem pace in-
certa mutasse et, beneficii et maleficii occasione amissa, pug-
naturos cum eis, quos potuerint in perpetnum vel inimicos
3 tollere vel amicos facere. Adeoque, nullodum certamine in-
clinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut
clariorem inter Romanos deditio Postumium quam Pontium
4 incruenta victoria inter Samnites faceret, et geri posse bellum
Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellasse
et vicisse crederent Romanum.

5 Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, et Fregellæ
colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse et Satricanos
cum iis satis constat) nocte occupata est. Timor inde mutuus
6 utrosque usque ad lucem quietos tenuit; lux pugnæ initium
fuit, quam aliquamdiu æqnam, et quia pro aris ac focis dimi-
cabatur, et quia ex tectis adiuvabat imbellis multitudo, tamen
7 Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod
vocem audiri præconis passi sunt, incolumem abiturum, qui
arma posuisset. Ea spes remisit a certamine animos, et
8 passim arma iactari cœpta. Pertinacior pars armata per
aversam portam erupit, tutiorque eis audacia fuit quam in-
cautus ad credendum ceteris pavor, quos circumdatos igni,
nequicquam deos fidemque invocantes, Samnites concrema-
verunt.

9 Consules inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam
ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium
dati custodiebantur, Publilius in Samnio substitit adversus Cau-
10 dinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos, quod nec
ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne
11 Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum
est committere rem fortunæ et transigere cum Publilio cer-
**13** tamen; itaque in aciem copias educunt. Adversus quos Publi-

lius consul quum dimicaturus esset, prius alloqnendos milites ratus contionem advocari iussit; ceterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursnm est, ita præ clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est; suus 2
cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadnnt igitur in prœlium urgentes signiferos, et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila velut dato ad id signo abiicinnt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut 3
subsidiis locandis fuit; omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt, sed ne castris 4
quidem suis fugam impedire ausi Apuliam dissipati petiere; Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, 5
et in castra pertulit. Ibi plns quam in acie sanguinis ac cædis factum, prædæque pars maior ira corrupta.

Exercitus alter cum Papirio consnle locis maritimis per- 6
venerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis iniuriis et odio quam beneficio ullo populi Romani; nam Samnites, ea 7
tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria et maritima loca, contempto cultorum molliore atque, ut evenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. Quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos 8
exercitus Romanus neqnisset, aut interiecta inter Romam et Arpos penuria rerum omnium exclusos a commeatibns absumpsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam, iuxta 9
obsidentes obsessosque inopia vexavit. Omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, ceterum adeo exigue, nt militi occupato stationibus vigiliisque et opere eqnes folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret, interdum occursu hostium coge- 10
retur abiecto ex equo frumento pugnare. Obsessis, priusquam alter consul victore exercitu advenit, et commeatus ex montibus Samnitium invecti erant et auxilia intromissa; artiora 11
omnia adventus Publilii fecit, qui, obsidione delegata in curam collegæ, vagus per agros cuncta infesta commeatibus hostium

12 fecerat. Itaque qnum spes nulla esset, dintius obsessos
inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra
habebant, undique contractis viribus signa cum Papirio
conferre.

14 Per id tempns, parantibus utrisqne se ad prœlium, legati
Tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus Romanisque,
ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minns discede-
retnr ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos.
2 Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum,
cum collega se communicaturum respondit; accitoque eo,
quum tempus omne in apparatu pugnæ consumpsisset, collo-
3 cntus de re hand dubia, signnm pugnæ proposuit. Agentibus
divina humanaqne, quæ assolent, quum acie dimicandum est,
consulibns Tarentini legati occursare, responsum exspectantes;
4 quibus Papirius ait: „Auspicia secunda esse, Tarentini, pulla-
rius nuntiat; litatum præterea est egregie; auctoribus diis, ut
5 videtis, ad rem gerendam proficiscimur.“ Signa inde ferri
iussit et copias ednxit, vanissimam increpans gentem, quæ,
suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discor-
diisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret.
6 Samnites ex parte altera, quum omnem curam belli remisis-
sent, quia aut pacem vere cupiebant, ant expediebat simulare,
ut Tarentinos sibi conciliarent, qunm instructos repente ad
7 pngnam Romanos conspexissent, vociferari, se in auctoritate
Tarentinorum manere nec descendere in aciem nec extra
vallum arma ferre; deceptos potius, quodcunque casus ferat,
passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videan-
8 tur. Accipere se omen consules aiunt et eam precari men-
9 tem hostibus, ut ne vallum quidem defendant. Ipsi inter se
partitis copiis succedunt hostium mnnimentis, et simul undique
adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum at-
que in fossas proruerent, nec virtus modo insita, sed ira
etiam exulceratos ignominia stimnlaret animos, castra invasere;
10 et pro se quisque, non hæc furculas nec Caudium nec saltus
invios esse, nbi errorem fraus superbe vicisset, sed Romanam

virtutem, qnam nec vallum nec fossæ arcerent, memorantes, cædunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, 11
servos, liberos, puberes, impubes, homines iumentaque; nec 12
nllum superfuisset animal, ni consules receptui signnm dedissent avidosque cædis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dul- 13
cedinem iræ confestim oratio habita est, nt doceretur miles, 14
minime cuiquam militum consules odio in hostes cessisse aut cessuros; quin dnces sicut belli, ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos, ne desperata venia 15
hostes cæcos in snpplicia eorum ageret, perdere prius quam perire optantes. Laudare ea milites lætarique, obviam itum 16
iræ suæ esse, ac fateri, omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanæ iuventutis.

Dimissa contione, consilinm habitum, omnibusne copiis **15**
Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consnl 2
ad peragrandam profectus Apuliam aliqnot expeditione una populos aut vi subegit ant condicionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad 3
spem eventus respondit; nam insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consnlem Romanum, ut, receptis eqnitibus, qui causa belli essent, absisteret obsidione. Iis Papirius ita respondit, debuisse eos 4
Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos sub iugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret; ceternm 5
quoniam ab hostibus in se æqua statui quam in se ipsi ferre maluerint, nuntiare Luceriam iussit, arma, sarcinas, iumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent; mili- 6
tem se cum singulis vestimentis sub ingum missurum, ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam. Nihil 7
recusatum. Septem millia militum sub ingum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibns signis armisque,

quæ ad Caudium amissa erant, et, quod omnia superabat
gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos
8 Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione
subita rerum clarior victoria populi Romani est, si quidem
etiam, quod quibusdam in annalibus invenio, Pontius Herennii
filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam,
9 sub iugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus
miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque;
id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator
cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Cau-
10 dium atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ
ignominiæ, haud sciam an iustissimo triumpho ad eam ætatem
secundum Furium Camillum, triumphaverit, an consulum Pa-
11 piriique præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius
A. u. c. 435. A. Ch. 319. error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cer-
retano iterum, ob rem bene gestam Luceriæ continuato magi-
stratu, consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugillanus
et in cognomine erratum sit.

**16** Convenit iam inde per consules reliqua belli perfecta.
Aulius cum Frentanis uno secundo prœlio debellavit, urbem-
que ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis
2 in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter cum Satri-
canis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites
defecerant præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem
3 gessit. Nam quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus,
legatisque missis ad pacem cum precibus petendam triste re-
sponsum ab consule redditum esset, nisi præsidio Samnitium
interfecto aut tradito ne ad se remearent, plus ea voce quam
4 armis illatis terroris colonis iniectum. Itaque subinde exse-
quuntur quærendo a consule legati, quonam se pacto paucos
et infirmos crederet præsidio tam valido et armato vim alla-
turos. Ab iisdem consilium petere iussi, quibus auctoribus
5 præsidium in urbem accepissent, discedunt, ægreque impetrato,
ut de ea re consuli senatum responsaque ad se referri sine-
6 ret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant, una,

cuius principes erant defectionis a populo Romano auctores,
altera fidelium civium; certatum ab utrisque tamen est, ut ad
reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera, 7
quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat
ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset,
enuntiare consuli satis habuit, qua noctis hora quaque porta
et quam in viam egressurus hostis foret; altera, qui- 8
bus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam
etiam consuli aperuerunt armatosque clam in urbem accepe-
runt. Ita duplici proditione et præsidium Samnitium, insessis 9
circa viam silvestribus locis, necopinato oppressum est, et ab
urbe plena hostium clamor sublatus, momentoque unius horæ
cæsus Samnis, Satricanus captus, et omnia in potestate con-
sulis erant; qui, quæstione habita, quorum opera defectio esset 10
facta, quos sontes comperit, virgis cæsos securi percussit,
præsidioque valido imposito, arma Satricanis ademit.

Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem 11
scribunt, qui eo duce Luceriam receptam Samnitesque sub iugum
missos auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bel- 12
lica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus
excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen 13
etiam dedit; victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse
ferunt seu crurum vi seu exercitatione multa, cibi vinique
eundem capacissimum; nec cum ullo asperiorem, quia ipse 14
invicti ad laborem corporis esset, fuisse militiam pediti pariter
equitique; equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi 15
pro re bene gesta laxaret aliquid laboris; quibus ille „Ne 16
nihil remissum dicatis, remitto“ inquit, „ne utique dorsum
demulceatis, quum ex equis descendetis.“ Et vis erat in eo
viro imperii ingens pariter in socios civesque. Prænestinus 17
prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in pri-
mam aciem; quem quum inambulans ante tabernaculum vocari
iussisset, lictorem expedire securem iussit. Ad quam vocem 18
exanimi stante Prænestino, „Age dum, lictor, excide radicem
hanc“ inquit „incommodam ambulantibus“, perfusumque ultimi
supplicii metu, multa dicta, dimisit. Haud dubie illa ætate, 19

qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo
magis innixa res Romana staret. Quin eum parem destinant
animis magno Alexandro ducem, si arma Asia perdomita in
Europam vertisset.

17 Nihil minus quæsitum a principio huius operis videri
potest, quam ut plus iusto ab rerum ordine declinarem varie-
tatibusque distinguendo opere et legentibus velut deverticula
2 amœna et requiem animo meo quærerem; tamen tanti regis
ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavi
animum, eas evocat in medium, ut quærere libeat, quinam
eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus
3 fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia et
virtus, ingenia imperatorum, fortuna, per omnia humana, max-
4 ime in res bellicas potens; ea et singula intuenti et universa,
sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facile
5 præstant invictum Romanum imperium. Iam primum, ut
ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egre-
gium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum
facit, quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum,
6 nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges
claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum,
Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid nisi
longa vita, sicut Magnum modo Pompeium, vertenti præbuit
7 fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium æta-
tium, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus
8 Alexandro fuit bellandum, M. Valerium Corvum, C. Marcium
Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium
Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum,
9 duos Decios, L. Volumnium, M'. Curium? Deinceps ingentes
sequuntur viri, si Punicum Romano prævertisset bellum seni-
10 orque in Italiam traiecisset. Horum in quolibet quum indoles
eadem, quæ in Alexandro, erat animi ingeniique, tum disci-
plina militaris, iam inde ab initiis urbis tradita per manus, in
11 artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges
gesserant bella, ita deinde exactores regum Iunii Valeriique,

ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii, ita Furius Camillus,
quem iuvenes ii, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem
viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam 12
ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet
in acie oblatus par Manlius Torquatus aut Valerius Corvus,
insignes ante milites quam duces, cessissent Decii, devotis 13
corporibus in hostem ruentes, cessisset Papirius Cursor illo
corporis robore, illo animi; victus esset consiliis iuvenis unius, 14
ne singulos nominem, senatus ille, quem qui ex regibus con-
stare dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit. Id 15
vero erat periculum, ne sollertius quam quilibet unus ex his,
quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret,
ab insidiis præcaveret, tempus pugnæ deligeret, aciem instru-
eret, subsidiis firmaret. Non cum Dareo rem esse dixisset, 16
quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpu-
ram atque aurum, oneratum fortunæ apparatibus suæ, prædam
verius quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana con-
temnere, incruentus devicit. Longe alius Italiæ quam Indiæ, 17
per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus
illi habitus esset, saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti
et vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus eius nuper,
Epiri rex Alexander, absumptus erat. Et loquimur de Alex- **18**
andro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intoleran-
tior fuit. Qui si ex habitu novæ fortunæ novique, ut ita 2
dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dareo 3
magis similis quam Alexandro in Italiam venisset, et exer-
citum Macedoniæ oblitum degenerantemque iam in Persarum
mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam 4
mutationem vestis et desideratas humi iacentium adulationes,
etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus, et fœda
supplicia et inter vinum et epulas cædes amicorum et vani-
tatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret 5
acrior? quid, si trux ac præfervida ira? (nec quicquam dubium
inter scriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtuti-
bus ducimus? Id vero periculum erat, quod levissimi ex Græ- 6

cis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ
favent, dictitare solent, ne maiestatem nominis Alexandri,
quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse, sustinere
7 non potuerit populus Romanus, et, adversus quem Athenis,
in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime
prope fumantes Thebarum ruinas, contionari libere ausi sint
homines, id quod ex monumentis orationum patet, adversus
eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus
8 fuerit? Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo; unius
tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem
9 annorum felicitate; quam qui eo extollunt, quod populus Romanus,
etsi nullo bello, multis tamen prœliis victus sit, Alexandro
nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit, non intelligunt,
se hominis res gestas, et eius iuvenis, cum populi iam
10 octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur,
si, quum ex hac parte sæcula plura numerentur quam ex
illa anni, plus in tam longo spatio quam in ætate tredecim
11 annorum fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine
12 et ducis cum duce fortunam [cum fortuna] confers? Quot
Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna
pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere
licet consulum dictatorumque, quorum nec virtutis nec
13 fortunæ ullo die populum Romanum pænituit. Et quo sint
mirabiliores quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque
dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum con-
14 sulatum gessit; ab tribunis plebis dilectus impediti sunt; post
tempus ad bella ierunt, ante tempus comitiorum causa revo-
15 cati sunt; in ipso conatu rerum circumegit se annus; collegæ
nunc temeritas, nunc pravitas impedimento aut damno fuit;
male gestis rebus alterius successum est; tironem aut mala
16 disciplina institutum exercitum acceperunt. At hercule reges
non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum
17 temporumque trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus
ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem
18 fortunæ pignora in discrimen detulisset; immo etiam eo plus

periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se, Romani multi fuissent Alexandro vel gloria vel rerum 19
magnitudine pares, quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret moreretur que.

Restat, ut copiæ copiis comparentur vel numero vel mi- 19
litum genere vel multitudine auxiliorum. Censebantur eius 2
ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis urbano prope dilectu decem scribebantur legiones; quaterni quinique exercitus sæpe 3
per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne 4
cum Sabinis et Volscis et Æquis et omni Campania et parte Umbriæ Etruriæque et Picentibus et Marsis Pelignisque ac Vestinis atque Apulis, adiuncta omni ora Græcorum inferi maris a Thuriis Neapolim et Cumas et inde Antio atque Ostiis tenus, aut socios validos Romanis aut fractos bello invenisset hostes. Ipse traiecisset mare cum veteranis 5
Macedonibus non plus triginta millibus hominum et quattuor millibus equitum, maxime Thessalorum; hoc enim roboris erat. Persas, Indos aliasque si adiunxisset gentes, impedimentum maius quam auxilium traheret. Adde, quod Ro- 6
manis ad manum domi supplementum esset, Alexandro, quod postea Hannibali accidit, alieno in agro bellanti exercitus consenuisset. Arma clipeus sarisæque illis; Romano scutum, 7
maius corpori tegumentum, et pilum, haud paulo quam hasta vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, 8
ordines servans; sed illa phalanx immobilis et unius generis, Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans, facilis partienti, quacunque opus esset, facilis iungenti. Iam in 9
opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prœlio victus Alexander bello victus esset; Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Ne ille sæpe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas 10
et Indos et imbellem Asiam quæsisset, et cum feminis sibi

11 bellum fuisse dixisset, quod Epiri regem Alexandrum, mortifero
vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gesto-
12 rum ab hoc ipso iuvene cum sua conferentem. Equidem qunm
per annos quattuor et viginti primo Punico bello classibus
certatum cnm Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri suffec-
13 turam fuisse reor ad unum bellum. Et forsitan, quum et
fœderibus vetustis iuncta res Punica Romanæ esset, et timor
par adversus communem hostem duas potentissimas armis
virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello
14 esset. Non quidem Alexandro duce nec integris Macedonum
rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem
adversus Antiochum, Philippum, Persen, non modo cum clade
15 ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia verbo
et civilia bella sileant; [nunquam ab equite hoste,] nunquam
a pedite, nunquam aperta acie, nunquam æquis, utique nun-
16 quam nostris locis laboravimus; equitem, sagittas, saltus im-
peditos, avia commeatibus loca gravis armis miles timere
17 potest. Mille acies graviores quam Macedonum atque Alex-
andri avertit avertetque, modo sit perpetuus huius, qua vivi-
mus, pacis amor et civilis cura concordiæ.

**20** M. Foslius Flaccina inde et L. Plautius Venox consules
A. u. c. 436. A. Ch. 318. facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de fœdere
2 renovando legati quum senatum humi strati movissent, reiecti
ad populum handquaquam tam efficaces habebant preces.
3 Itaque de fœdere negatum; indutiæ biennii, quum per aliquot
4 dies fatigassent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia
Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio
5 consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum
præfecti Capuam creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore
datis, quum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia
6 intestina petissent; et duæ Romæ additæ tribus, Ufentina ac
Falerna.

7 Inclinatis semel in Apulia rebus, Teates quoque Apnli
A. u. c. 437. A. Ch. 317. ad novos consules, C. Iunium Bubulcum, Q. Æmilium Bar-
bulam, fœdus petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam

præstandæ populo Romano auctores. Id audacter spondendo 8
impetravere, ut fœdns daretur, neque nt æquo tamen fœdere,
sed nt in dicione populi Romani essent. Apnlia perdomita 9
(nam Forento quoque, valido oppido, Iunius potitus erat), in
Lncanos perrectum; inde repentino adventu Æmilii consulis
Nerulum vi captum. Et postqnam res Capuæ stabilitas Ro- 10
mana disciplina fama per socios vulgavit, Antiatibus quoque,
qni se sine legibus certis, sine magistratibus agere quereban-
tur, dati ab senatu ad iura statuenda ipsius coloniæ patroni;
nec arma modo, sed iura etiam Romana late pollebant.

C. Iunius Bubulcus et Q. Æmilius Barbnla consules exitu **21**
anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio et M. Popillio, A. u. c. 438. A. Ch. 316.
ceterum dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is cum 2
L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus
rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illa- 3
tus Romanis; hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximen-
dos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra
posuit; hinc Saticulani magno cum tnmultu, patefactis repente
portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars ntraque, 4
spe alieni magis auxilii qnam viribus freta suis, iusto mox
prœlio inito Romanos urgent, et quanquam anceps dimicatio
erat, tamen utrinque tutam aciem dictator habuit, quia et
locum haud facilem ad circumveniendum cepit et diversa
statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit, nec 5
magno certamine intra mœnia compnlit; tum totam aciem
in Samnites obvertit. Ibi plus certaminis fuit; victoria sicut 6
sera, ita nec dubia nec varia fuit. Fusi in castra Samnites,
exstinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt, et spe abiecta
Saticulæ tuendæ, Plisticam ipsi, socios Romanorum, ut parem
dolorem hosti redderent, circumsidunt.

Anno circumacto bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio **22**
gestum est. Consules novi, sicut superiores, Romæ manserunt; A. u. c. 439. A. Ch. 315.
Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum ad Saticulam
cum supplemento venit. Neque enim Samnites ad Plisticam 2
manserant, sed accitis ab domo novis militibus, mnltitudine

freti, castra eodem, quo antea, loco posuerunt, lacessentesque
3 prœlio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia hostium versus id bellum tantum ducere, quo urbem oppugnabat, securior ab Samnitibus agere, statio-
4 nibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret. Eo ferocius adequitare Samnites vallo neque otium pati; et quum iam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Aulius Cerretanus magno tumultu
5 cum omnibus turmis equitum evectus summovit hostem. Tum in minime pertinaci genere pugnæ sic fortuna exercuit opes, ut insignes utrinque clades et clara ipsorum ducum ederet
6 funera. Prior Samnitium imperator, ægre patiens, quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortan-
7 doque equites prœlium integravit; in quem insignem inter suos cientem pugnam magister equitnm Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret. Nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis quam irritata est
8 multitudo; omnes, qui circa erant, in Aulium temere invectum
9 per hostium turmas tela coniecerunt; fratri præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris *di* dederunt. Is victorem detractnm ex equo magistrum eqnitum plenns mæroris atque iræ trucidavit, nec multum afuit, quin corpore etiam, quia inter
10 hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere; et repentina acies circa corpora ducum pedestre prœlium iniit, quo haud dubie snperat Romanus, recuperatumque Aulii corpus mixta cum dolore lætitia victores in castra refe-
11 runt. Samnites, duce amisso et per eqnestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula, quam nequicquam defendi rebantur, ad Plisticæ obsidionem redeunt, intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistica per vim Samnis potitur.

**23** Mutata inde belli sedes est; ad Soram ex Samnio
2 Apuliaqne traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat interfectis colonis Romanorum. Quo quum prior Romanus exercitus ad ulciscendam civinm necem recuperandamque co-

loniam magnis itineribus pervenisset, et sparsi per vias spe- 3
culatores, sequi legiones Samnitium nec iam procul abesse, alii
super alios nuntiarent, obviam itum hosti atque ad Lautulas 4
ancipiti prœlio dimicatum est. Non cædes, non fuga alterius
partis, sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. In- 5
venio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse,
atque in ea cecidisse Q. Aulium magistrum equitum. Suffec- 6
tus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu
novo ab Roma advenit et, per præmissos nuntios consulto
dictatore, ubi subsisteret, quove tempore et qua ex parte
hostem aggrederetur, substitit occultus, ad omnia satis explo-
ratis consiliis. Dictator quum per aliquot dies post pugnam 7
continuisset suos intra vallum obsessi magis quam obsidentis
modo, signum repente pugnæ proposuit, et efficacius ratus ad 8
accendendos virorum fortium animos, nullam alibi quam in
semet ipso cuiquam relictam spem, de magistro equitum novo-
que exercitu militem celavit et, tanquam nulla nisi in erup- 9
tione spes esset, „Locis“ inquit „angustis, milites, deprehensi,
nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Sta- 10
tiva nostra munimento satis tuta sunt, sed inopia eadem in-
festa; nam et circa omnia defecerunt, unde subvehi commea-
tus poterant, et, si homines iuvare velint, iniqua loca sunt.
Itaque non frustrabor ego vos castra hic relinquendo, in quæ 11
infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. Armis mu-
nimenta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra 12
habeant repetantque, quibus operæ est trahere bellum; nos
omnium rerum respectum præterquam victoriæ nobis absci-
damus. Ferte signa in hostem; ubi extra vallum agmen 13
excesserit, castra, quibus imperatum est, incendent; damna
vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda
sarcientur.“ Et oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ 14
index erat, milites accensi vadunt in hostem, et respectus ipse
ardentium castrorum, quanquam proximis tantum (ita enim
iusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irri-
tamentum. Itaque velut vecordes illati signa primo impetu 15

hostium turbant; et in tempore, postquam ardentia procul vidit
castra magister equitum (id convenerat signum), hostium terga
invadit. Ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam
16 per diversa petunt; ingens multitudo in unum metu conglobata
17 ac semet ipsam turba impediens in medio cæsa. Castra
hostium capta direptaque, quorum præda onustum militem in
Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria
lætum quam quod, præter exiguam deformatam incendio par-
tem, cetera contra spem salva invenit.

24 A. u. c. 440. A. Ch. 314. Ad Soram inde reditum; novique consules M. Pœtelius,
C. Sulpicins exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna
parte veterum militum dimissa novisque cohortibus in supple-
2 mentum adductis. Ceterum quum propter difficilem urbis
situm nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, et aut tem-
3 pore longinqua aut præceps periculo victoria esset, Soranus
transfuga clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Roma-
nos penetrasset, duci se extemplo ad consules iubet, deduc-
4 tusque traditurum urbem promittit. Visus inde, quum, quo-
nam modo id præstaturus esset, percontantes doceret, haud
vana afferre, perpulit, prope adiuncta mœnibus Romana castra
5 ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentæ
in custodiam urbis diurnæ stationes ac nocturnæ vigiliæ essent.
Ipse insequenti nocte, sub oppido silvestribus locis cohortibus
insidere iussis, decem milites delectos secum per ardua ac
prope invia in arcem ducit, pluribus quam pro numero viro-
6 rum missilibus telis eo collatis; ad hoc saxa erant et temere
iacentia, ut fit in aspretis, et de industria etiam, quo locus
7 tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum constituisset
Romanos semitamque angustam et arduam erectam ex oppido
in arcem ostendisset, „Hoc quidem adscensu“ inquit „vel tres
8 armati quamlibet multitudinem arcuerint; vos et decem numero
et, quod plus est, Romani Romanorumque fortissimi viri estis.
Et locus pro vobis et nox erit, quæ omnia ex incerto maiora
territis ostentat. Ego iam terrore omnia implebo; vos arcem
9 intenti tenete.“ Decurrit inde, quanto maxime poterat cum

tumultu, „Ad arma“ et „Pro vestram fidem, cives“ clamitans; „arx ab hostibus capta est; defendite [ite].“ Hæc incidens prin- 10
cipum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, 11
quum tela et armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandæ arcis. Fuga cuncta 12
complentur, portæque ab semisomnis ac maxima parte inermibus refringuntur, quarum per unam præsidium Romanum clamore excitatum irrumpit et concursantes per vias pavidos cædit. Iam Sora capta erat, quum consules prima luce ad- 13
venere et, quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti 14
quinque, qui omnium consensu destinabantur et infandæ colonorum cædis et defectionis auctores, vinctos Romam deducunt; ceteram multitudinem incolumem, præsidio imposito, Soræ relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro 15
cæsi ac securi percussi summo gaudio plebis, cuius maxime intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

Consules ab Sora profecti in agros atque urbes Ausonum **25**
bellum intulerunt. Mota namque omnia adventu Samnitium, 2
quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant coniurationesque circa Campaniam passim factæ, nec Capua ipsa crimine caruit; quin Romam quoque et ad principum quosdam inquirendo 3
ventum est. Ceterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona et Minturnæ et 4
Vescia urbes erant, ex quibus principes iuventutis duodecim numero, in proditionem urbium suarum coniurati, ad consules veniunt. Docent, suos iam pridem exoptantes Samnitium ad- 5
ventum, simul ad Lautulas pugnatum audierint, pro victis Romanos habuisse, iuventute, armis Samnitem iuvisse; fugatis 6
inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum, et obstinatos claudere, si exercitus admoveatur; in ea fluctuatione animorum opprimi in-

7 cautos posse. His auctoribus mota propius castra missique
eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui
occulti propinqua mœnibus insiderent loca, partim togati, tectis
veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur.
8 Ab his simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum
armatis, ut ex insidiis concurrerent. Ita portæ occupatæ,
9 triaque oppida eadem hora eodemque consilio capta; sed quia
absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus
fuit, deletaque Ausonum gens vix certo defectionis crimine,
perinde ac si internecivo bello certasset.

**26** Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria
Samnitium facta; nec diu proditoribus impunita res fuit.
2 Haud procul inde exercitus Romanus erat, cuius primo impetu
urbs sita in plano capitur. Lucerini ac Samnites ad inter-
3 necionem cæsi; eoque ira processit, ut Romæ quoque, quum
de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi
4 delendam urbem censerent. Præter odium, quod exsecrabile
in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere a relegandis
tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes coge-
5 bat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni; duo millia
et quingenti missi.

Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ
6 quoque occultæ principum coniurationes factæ. De quibus
quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res;
quæstiones decretæ, dictatoremque quæstionibus exercendis
7 dici placuit. C. Mænius dictus; is M. Foslium magistrum
equitum dixit. Ingens erat magistratus eius terror. Itaque
sive timor seu conscientia fuit, Calavios Ovium Noviumque
(ea capita coniurationis fuerant), priusquam nominarentur
apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis conscita iudicio
8 subtraxit. Deinde, ut quæstioni Campanæ materia decessit,
versa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuæ,
sed in universum, qui usquam coissent coniurassentve adversus
9 rem publicam, quæri senatum iussisse, et coitiones honorum
adipiscendorum causa factas adversus rem publicam esse.

Latiorque et re et personis quæstio fieri, haud abnuente
dictatore, sine fine ulla quæstionis suæ ius esse. Postula- 10
bantur ergo nobiles homines, appellantibusque tribunos nemo
erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec 11
ii modo, in quos crimen intendebatur, sed universi simul
negare, nobilium id crimen esse, quibus, si nulla obstetur
fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum; ipsos 12
adeo dictatorem magistrumque equitum reos magis quam
quæsitores idoneos eius criminis esse, intellecturosque, ita id
esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Mænius, iam 13
famæ magis quam imperii memor, progressus in contionem
ita verba fecit: „Et omnes ante actæ vitæ vos conscios habeo, 14
Quirites, et hic ipse honos delatus ad me testis est innocentiæ
meæ; neque enim, quod sæpe alias, quia ita tempora postu-
labant rei publicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime
procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator deligendus
exercendis quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles 15
homines (qua de causa, vos existimare quam me pro magi-
stratu quicquam incompertum dicere melius est) primum ipsas
expugnare quæstiones omni ope annisi sunt, dein, postquam 16
ad id parum potentes erant, ne causam dicerent, in præsidia
adversariorum, appellationem et tribunicium auxilium, patricii
confugerunt, postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam 17
ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, et
privatis dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit, ut 18
omnes dii hominesque sciant, ab illis etiam, quæ non possint,
tentari, ne rationem vitæ reddant, me obviam ire crimini et
offerre me inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quæso, 19
consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me
primum et hunc M. Foslium quæstiones exerceatis, ut appa-
reat, innocentia nostra nos, non maiestate honoris tutos a cri-
minationibus istis esse.“ Abdicat inde se dictatura et post eum 20
confestim Foslius magisterio equitum; primique apud consules
(iis enim ab senatu mandata res est) rei facti adversus no-
bilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo, 21

mnltiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit absolutusque
22 est. Nec diutius, nt fit, quam dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit; inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

**27** Earum fama rerum, magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam coniuratum erat, Samnites in Apuliam versos
2 rursus ad Caudium revocavit, ut inde ex propinquo, si qui
3 motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt. Et primo circa saltus, quum utrinque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt;
4 deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum castra
5 in conspectum hostibns data, deinde levibus prœliis, equitnm sæpius quam peditum, utrinque periculum factum; nec aut eventus eorum Romanum aut moræ, qua trahebant bellum,
6 pænitebat. Samnitium contra ducibus et carpi parvis quotidie damnis et senescere dilatione belli vires suæ videbantur.
7 Itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisis, quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad prœlium starent: aciem pedite tutam
8 fore. Consulum Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu consistunt. Dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes ant ne ipsi circumirentur, con-
9 stiterant, latius patefacta stetit; sinistris, præterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii consulis additæ vires, qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit,
10 universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie, Samnitium eqnes in pugnam succedit. In hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos signaque et ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem.
11 In eo cornu non Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam hortator

affuerat, avectus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem a sinistra parte prius exortum. Unde haud dubiam 12
victoriam cernens quum ad suum cornu tenderet cum mille
ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit, Romanos loco
pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. Cete- 13
rum omnia mutavit repente consulis adventus; nam et conspectu
ducis refectus militum est animus, et maius quam pro numero
auxilium advenerant fortes viri, et partis alterius victoria
audita, mox visa etiam, prœlium restituit. Tota deinde iam 14
vincere acie Romanus, et omisso certamine cædi capique Samnites, nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen
est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium proditum memoriæ est.

Consules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bo- 28
vianum oppugnandum legiones ducunt; ibique hiberna ege- 2
runt, donec ab novis consulibus, L. Papirio Cursore quintum, A. u. c. 441.
C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Pœtelius A. Ch. 313.
cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. Is quum 3
audisset, arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso
Boviano ad Fregellas pergit; unde, nocturna Samnitium fuga
sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito,
in Campaniam reditum maxime ad Nolam armis repetendam.
Eo se intra mœnia sub adventum dictatoris et Samnitium 4
omnis multitudo et Nolani agrestes contulerant. Dictator, 5
urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad mœnia esset,
omnia ædificia (et frequenter ibi habitabatur) circumiecta muris
incendit; nec ita multo post, sive a Pœtelio dictatore sive ab
C. Iunio consule (nam utrumque traditur), Nola est capta.
Qui captæ decus Nolæ ad consulem trahunt, adiiciunt, Atinam 6
et Calatiam ab eodem captas, Pœtelium autem, pestilentia
orta, clavi figendi causa dictatorem dictum. Suessa et Pon- 7
tiæ eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum
fuerat; Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris sui,
incoluerant. Et Interamnam Succasinam ut deduceretur 8
colonia, senati consultum factum est; sed triumviros crea-

A. u. c. 442. vere ac misere colonorum quattuor millia insequentes consules
A. Ch. 312. M. Valerius, P. Decius.

29 Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura de-
2 cederet patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est; nec erat ea tempestate gens alia, cuius secundum Gallicos tumultus, arma terribiliora essent quum propinquitate agri, tum multitu-
3 dine hominum. Itaque altero consnle in Samnio reliquias belli persequenti, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu dictatorem C. Iunium Bubulcum dixit.
4 Is, prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento adigit, arma, quæque alia res poscit, summa industria parat; nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quie-
5 turus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia et apud Etruscos fuere; neutri finibus egressi.

Et censura clara eo anno App. Claudii et C. Plautii fuit,
6 memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam
7 munivit et aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit, quia ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia
8 victus collega magistratu se abdicaverat; Appius iam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo solus censuram
9 obtinuit. Eodem Appio auctore Potitii, gens, cuius ad aram maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi causa sollemnia eius sacri docuerant.
10 Traditur inde dictu mirabile et qnod demovendis statu suo sacris religionem facere possit, quum duodecim familiæ ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra
11 annum cum stirpe exstinctos; nec nomen tantum Potitiorum interisse, sed censorem etiam Appium memori deum ira post aliquot annos luminibus captum.

30 Itaque consules, qui cum annum secuti sunt, C. Iunius
A. u. c. 443. A. Ch. 311. Bubulcus tertium et Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione
2 senatus, qua potiores aliquot lectis præteriti essent, negaverunt eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ad gra-

tiam ac libidinem facta esset, observaturos, et senatum ex-
templo citaverunt eo ordine, qui ante censores App. Claudium
et C. Plautium fuerat. Et duo ministeria eo anno dari cœpta 3
per populum, ntraque pertinentia ad rem militarem, unum, ut
tribnni militum seni deni in quattuor legiones a populo crea-
rentur, quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis
locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia; tulere
eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius; alterum, 4
ut duumviros navales classis ornandæ reficiendæque causa
idem populus iuberet; lator huius plebisciti fuit M. Decius
tribnnus plebis.

Eiusdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad reli- 5
gionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proxi-
mis censoribus erant in æde Iovis vesci, quod traditum anti-
quitus erat, ægre passi Tibur uno agmine abierunt, adeo ut
nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. Eius rei religio 6
tenuit senatum, legatosqne Tibur miserunt, ut darent operam,
ut ii homines Romanis restituerentur. Tiburtini benigne polli- 7
citi primum accitos eos in curiam hortati sunt, uti reverte-
rentur Romam; postquam perpelli nequibant, consilio haud
abhorrente ab ingeniis hominum eos aggrediuntur. Die festo 8
alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum invitant,
et vino, cuius avidum ferme genus est, oneratos sopiunt,
atque ita in plaustra somno vinctos coniiciunt ac Romam de- 9
portant; nec prius sensere, quam plaustris in foro relictis
plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi 10
factus, impetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quot-
annis ornati cum cantu atque hac, quæ nunc sollemnis
est, licentia per urbem vagarentur, restitutumqne in æde ve-
scendi ius iis, qui sacris præcinerent. Hæc inter duorum in-
gentium bellorum curam gerebantur.

Consules inter se provincias partiti; Iunio Samnites, **31**
Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio 2
Cluviam, præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, ob-
sessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusque

3 fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus
crudelitati Iunius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus,
quo die aggressus est mœnia, vi cepit, atque omnes puberes
4 interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus; caput hoc
erat Pentrorum Samnitium, longe ditissimum atque opulentis-
5 simum armis virisque. Ibi, quia haud tantum irarum erat,
spe prædæ milites accensi oppido potiuntur. Minus itaque
sævitum in hostes est, prædæ plus pæne quam ex omni Sam-
6 nio unquam egestum, benigneque omnis militi concessa. Et
postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere
ullæ nec castra nec urbes poterant, omnium principum in
Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus,
si qua licentia populandi effusus exercitus excipi ac circum-
7 veniri posset. Transfugæ agrestes et captivi, quidam [pars]
forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes,
quæ et vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium
compulsam esse, perpulerunt, ut prædatum eo expeditæ duce-
8 rentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus
insederat et, postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente
9 exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primo
nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas con-
gerunt in medium; dein, postquam, ut quisque liberaverat se
onere aptaveratque armis, ad signa undique coibant, et notis
ordinibus in vetere disciplina militiæ iam sine præcepto ullius
10 sua sponte struebatur acies, consul ad ancipitem maxime
pugnam advectus desilit ex equo, et Iovem Martemque atque
alios testatur deos, se nullam suam gloriam inde, sed prædam
11 militi quærentem in eum locum devenisse, neque in se aliud
quam nimiam ditandi ex hoste militis curam reprehendi posse;
ab eo se dedecore nullam rem aliam quam virtutem militum
12 vindicaturam. Conniterentur modo uno animo omnes invadere
hostem victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam
spem furto insidiarum tentantem et loco, non armis fretum.
13 Sed quem esse iam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum?
Fregellana arx Soranaque, et ubicunque iniquo successum

erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium imme- 14
mor difficultatium, vadit adversus imminentem hostium aciem.
Ibi paulum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur
agmen; ceterum postquam prima signa planitiem summam 15
ceperunt, sensitque acies, æquo se iam institisse loco, versus
extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus
se paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant.
Sed loca difficilia hosti quæsita ipsos tum sua fraude impe- 16
diebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit; cæsa ad viginti
millia hominum; victorque Romanus ad oblatam ab hoste
prædam pecorum discurrit.

Dum hæc geruntur in Samnio, iam omnes Etruriæ po- 32
puli præter Arretinos ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio,
quæ urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriæ erat, ingens
orsi bellum. Eo alter consul Æmilius cum exercitu ad 2
liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis
Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita ad-
vexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent trahe- 3
rentne bellum, traduxerunt; postero die, ubi celeriora quam
tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto signum
pugnæ propositum est armatique in aciem procedunt. Quod 4
postquam consuli nuntiatum est, extemplo tesseram dari iubet,
ut prandeat miles firmatisque cibo viribus arma capiat. Dicto
paretur. Consul ubi armatos paratosque vidit, signa extra 5
vallum proferri iussit et haud procul hoste instruxit aciem.
Aliquamdiu intenti utrinque steterunt exspectantes, ut ab ad-
versariis clamor et pugna inciperet, et prius sol meridie se 6
inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est; inde, ne
infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur concinuntque
tubæ et signa inferuntur; nec segnius a Romanis pugna ini- 7
tur. Concurrunt infensis animis; numero hostis, virtute Ro-
manus superat; anceps prœlium multos utrinque et fortissimum 8
quemque absumit, nec prius inclinata res est, quam secunda
acies Romana ad prima signa, integri fessis, successerunt.
Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, 9

ante signa circaque omnes ceciderunt. Nullo unquam prœlio
fugæ minus nec plus cædis fuisset, ni obstiuatos mori Tuscos
nox texisset, ita ut victores prius quam victi puguandi fiuem
10 facereut. Post occasum solis signum receptui datum est;
11 nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quicquam
eo anuo rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est, quia
et ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno prœlio
fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad
12 castrorum præsidium, et apud Romanos tantum vulnerum fuit,
ut plures post prœlium saucii decesserint, quam ciderant in
33 acie. Q. Fabius, insequeutis anni cousul, bellum ad Sutrium
A. u. c. 444. A. Ch. 310. excepit; collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est; ceterum
2 et Fabius supplemeutum ab Roma adduxit, et novus exer-
citus domo accitus Etruscis venit.

3 Permulti anui iam eraut, quum iuter patricios magistratus
tribunosque nulla certamina fuerant, quum ex ea familia, cui
velut fato lis cum tribuuis ac plebe erat, certamen oritur.
4 App. Claudius censor, circumactis decem et octo mensibus, quod
Æmilia lege finitum ceusuræ spatium temporis erat, quum
C. Plautius collega eius magistratu se abdicasset, nulla vi
5 compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribuuus
plebis, qui finieudæ censuræ intra legitimum tempus actiouem
susceperat, nou popularem magis quam iustam nec in vulgus
6 quam optimo cuique gratiorem. Is quum ideutidem legem
Æmiliam recitaret auctoremque eius Mam. Æmilium dicta-
torem laudibus ferret, qui quinqueunalem ante censuram et
longinquitate potestatem dominantem iutra sex mensum et auui
7 coegisset spatium, „Dic, age dum“ inquit, „Appi Claudi, quiduam
facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius
8 censores fuerunt, ceusor fuisses.“ Negare Appius interroga-
tionem tribuni magno opere ad causam pertinere suam; uam,
etsi teuuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu
9 lata esset, quia post illos ceusores creatos eam legem populus
iussisset, quodque postremum iussisset, id ius ratumque esset,
uon tamen aut se aut eorum quemquam, qui post eam legem

latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse. Hæc 34
sine ullius assensu cavillante Appio, „En“ inquit, „Quirites,
illius Appii progenies, qui decemvir in annum creatus altero
anno se ipse creavit, tertio nec ab se nec ab ullo creatus
privatus fasces et imperium obtinuit, nec ante continuando 2
abstitit magistratu, quam obruerent eum male parta, male gesta,
male retenta imperia. Hæc est eadem familia, Quirites, cuius 3
vi atque iniuriis compulsi, extorres patria Sacrum montem
cepistis; hæc, adversus quam tribunicium auxilium vobis com-
parastis; hæc, propter quam duo exercitus Aventinum inse- 4
distis; hæc, quæ fenebres leges, hæc, quæ agrarias semper
impugnavit. Hæc connubia patrum et plebis interrupit; hæc 5
plebi ad curules magistratus iter obsæpsit. Hoc est nomen
multo quam Tarquiniorum infestius vestræ libertati. Itane 6
tandem, Appi Claudi? quum centesimus iam annus sit ab Mam.
Æmilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique
viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id ius esse,
quod postremo populus iussisset, sciit? Immo vero omnes 7
sciverunt, et ideo Æmiliæ potius legi paruerunt quam illi anti-
quæ, qua primum censores creati erant, quia hanc postremam
iusserat populus, et quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper
antiquæ obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri 8
Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum exlegem
esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium 9
et M. Geganium, qui, quid iste magistratus in re publica mali
facere posset, indicarunt, quum ira finitæ potestatis Mam.
Æmilium, principem ætatis suæ belli domique, ærarium fece-
runt; tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum 10
spatium; tenet C. Plautium, collegam tuum iisdem auspiciis,
eodem iure creatum. An hunc non, ut qui optimo iure censor 11
creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo
hoc præcipuum ac singulare valeat? Quem tu regem sacrifi- 12
ciorum crees? Amplexus regni nomen, ut qui optimo iure
rex Romæ creatus sit, creatum se dicet. Quem semestri
dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore

putes? Quem clavi figendi aut ludorum causa dictatorem
13 audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis
eos, qui intra vicesimum diem, ingentibus rebus gestis, dicta-
tura se abdicavernnt, aut qni vitio creati abierunt magistratu?
14 Quid ego antiqua repetam? Nuper intra decem annos C.
Mænius dictator, quia, quum quæstiones severius, quam qui-
busdam potentibus tntum erat, exerceret, contagio eius, quod
quærebat ipse, criminis obiectata ab inimicis est, ut privatus
15 obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam
in te modestiam; ne degeneraveris a familia imperiosissima
et superbissima; non die, non hora citius, quam necesse est,
16 magistratu abieris, modo ne excedas finitum tempus. Satis
est aut diem aut mensem censuræ adiicere? Triennium, inquit,
et sex menses ultra, quam licet Æmilia lege, censuram geram,
17 et solus geram. Hoc quidem iam regno simile est. An
collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum
18 snbrogari fas est? Pænitet enim, quod antiquissimum sollemne
et solum ab ipso, cui fit, institntum deo, ab nobilissimis anti-
stitibus eius sacri ad servorum ministerium religiosus censor
19 deduxisti, gens antiquior originibus urbis huius, hospitio deorum
immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra an-
num ab stirpe exstincta est, nisi nniversam rem publicam eo
nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus.
20 Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo [collega] C. Iulio
censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Corne-
21 linm Mulnginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior
illius cupiditas fuit quam tua, Appi? Nec solus nec ultra
finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit; tamen
neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur; omnes
deinceps censores post mortem collegæ se magistratu abdi-
22 carunt. Te nec quod dies exiit censuræ, nec quod collega
magistratn abiit, nec lex nec pndor coercet; virtutem in super-
bia, in audacia, in contemptu deorum hominumque ponis.
23 Ego te, Appi Claudi, pro istius magistratus maiestate ac vere-
cundia, quem gessisti, non modo manu violatum, sed ne verbo

quidem inclementiori a me appellatum vellem; sed et hæc, 24
quæ adhuc egi, pervicacia tua et superbia coegit me loqui,
et, nisi Æmiliæ legi parueris, in vincula duci iubebo, nec, 25
quum ita comparatum a maioribus sit, ut comitiis censoriis,
nisi duo confecerint legitima suffragia, non renuntiato altero
comitia differantur, ego te, qui solus censor creari non possis,
solum censuram gerere patiar." Hæc taliaque quum dixisset, 26
prendi censorem et in vincula duci iussit. Approbantibus sex
tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt,
summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

Dum ea Romæ geruntur, iam Sutrium ab Etruscis obside- **35**
batur, consulique Fabio imis montibus ducenti ad ferendam
opem sociis tentandasque munitiones, si qua posset, acies
hostium instructa occurrit; quorum ingentem multitudinem 2
quum ostenderet subiecta late planities, consul, ut loco pau-
citatem suorum adiuvaret, flectit paululum in clivos agmen
(aspreta erant strata saxis); inde signa in hostem obvertit.
Etrusci omnium præterquam multitudinis suæ, qua sola freti 3
erant, immemores prœlium ineunt adeo raptim et avide, ut
abiectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent
gladios, vadentes in hostem. Romanus contra nunc tela, nunc 4
saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur 5
scuta galeæque ictæ quum etiam, quos non vulneraverant, tur-
barent, neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque
missilia habebant, quibus eminus rem gererent; stantes et 6
expositos ad ictus, quum iam satis nihil tegeret, quosdam etiam
pedem referentes, fluctuantemque et instabilem aciem redinte-
grato clamore strictis gladiis hastati et principes invadunt.
Eum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis fuga 7
effusa castra repetunt; sed equites Romani prævecti per obli-
qua campi quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra
itinere montes petunt; inde inermi pæne agmine ac vexato 8
vulneribus in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis
millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus
captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur.

36 Tum de persequendo hoste agitari cœptum. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. Eam intrare haud fere quisquam præter ducem ipsum audebat; aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat.
2 Tum ex iis, qui aderant, consulis frater (eum Fabium Cæsonem alii, C. Claudium quidam, matre eadem, qua consulem, genitum tradunt) speculatum se iturum professus, brevique
3 omnia certa allaturum. Cære educatus apud hospites, Etruscis inde litteris eruditus erat, linguamque Etruscam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græ-
4 cis, ita Etruscis litteris erudiri solitos; sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. Servus ei dicitur comes unus fuisse,
5 nutritus una eoque haud ignarus linguæ eiusdem; nec quicquam aliud proficiscentes quam summatim regionis, quæ intranda erat, naturam ac nomina principum in populis accepere, ne qua inter colloquia insigni nota hæsitantes deprendi possent.
6 Iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gæsisque binis, armati. Sed neque commercium linguæ nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat ab fide, quemquam
7 externum Ciminios saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur. Ibi, qui essent, fateri Romanum ausum, introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate ami-
8 citiaque, atque inde comi hospitio acceptum, nuntiare Romanis iussum, commeatum exercitui dierum triginta præsto fore, si ea loca intrasset, iuventutemque Camertium Umbrorum in
9 armis paratam imperio futuram. Hæc quum relata consuli essent, impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post
10 impedimenta ire iussis, ipse substitit cum equitatu, et luce orta postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant; et quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit, portaque altera egressus ante noctem
11 agmen assequitur. Postero die luce prima iuga Ciminii montis

tenebat; inde contemplatus opulenta Etruriæ arva milites
emittit. Ingenti iam abacta præda, tumultuariæ agrestium 12
Etruscorum cohortes, repente a principibus regionis eius con-
citatæ, Romanis occurrunt, adeo incompositæ, ut vindices præ-
darum prope ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisque iis, late 13
depopulato agro, victor Romanus opulentusque rerum omnium
copia in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus 14
tribunis plebis venerant denuntiatum Fabio senatus verbis,
ne saltum Ciminium transiret. Lætati, serius se, quam ut
impedire bellum possent, venisse, nuntii victoriæ Romam rever-
tuntur.

Hac expeditione consulis motum latius erat quam profli- 37
gatum bellum; vastationem namque sub Ciminii montis radi-
cibus iacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etru-
riæ modo populos, sed Umbriæ finitima. Itaque, quantus non 2
unqnam antea, exercitus ad Sutrium venit; neque e silvis
tantummodo promota castra, sed etiam, aviditate dimicandi
quam primum, in campos delata acies. Deinde instructa primo 3
suo stare loco, relicto hosti ad instruendum contra spatio;
dein, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum
subeunt. Ubi postquam stationes quoque receptas intra muni- 4
menta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eo sibi
e castris cibaria eius diei deferri iuberent: mansuros se sub
armis et aut nocte aut certe luce prima castra hostium inva-
suros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis con- 5
tinetur. Decima erat fere diei hora, quum cibum capere
consul milites iubet; præcipit, ut in armis sint, quacunque
diei noctisve hora signum dederit. Paucis milites alloquitur; 6
Samnitium bella extollit, elevat Etruscos; nec hostem hosti nec
multitudinem multitudini comparandam ait; esse præterea telum
aliud occultum; scituros in tempore; interea taceri opus esse.
His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum mul- 7
titudine territus restitueretur; et, quod sine munimento con-
siderant, veri similius erat, quod simulabatur. Curati cibo
corpora quieti dant, et quarta fere vigilia sine tumultu exci-

8 tati arma capiunt. Dolabræ calonibus dividuntur ad vallum
proruendum fossasque implendas. Intra munimenta instruitur
9 acies; delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. Dato
deinde signo paulo ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ
maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies, stratos
passim invadit hostes; alios immobiles, alios semisomnos in
cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes cædes
10 oppressit. Paucis armandi se datum spatium est; eos ipsos
non signum certum, non ducem sequentes fundit Romanus
fugatosque persequitur. Ad castra, ad silvas diversi tende-
bant. Silvæ tutius dedere refugium; nam castra in campis
sita eodem die capiuntur. Aurum argentumque iussum referri
11 ad consulem; cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo
die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam
trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam quidam auc-
tores sunt, metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus
exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque,
12 opprimeretur. Sed ubicunque pugnatum est, res Romana
superior fuit. Itaque a Perusia et Cortona et Arretio, quæ
ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati
pacem fœdusque ab Romanis petentes indutias in triginta annos
impetraverunt.

**38** Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius
Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. Multa alia castella
vicique aut deleta hostiliter aut integra in potestatem venere.
2 Per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem
senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta quum
appulsa Pompeios esset, socii inde navales ad depopulandum
agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde
reditus tutus ad naves esset, dulcedine, ut fit, prædæ longius
3 progressi excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius
fuit, quum occidione occidi possent; redeuntes agmine incauto
haud procul navibus assecuti agrestes exuerunt præda, partem
etiam occiderunt; quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad
naves compulsa est.

Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ 4
terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes
tulerat, interclusum Romanum exercitum obsideri; cladisque
imaginem Furculas Caudinas memorabant: eadem temeritate 5
avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam,
sæptam non hostium magis armis quam locorum iniquitatibus
esse. Iam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli 6
Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset.
Itaque armis virisque ad opprimendum C. Marcium consulem 7
concurrunt, protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos
petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius 8
iis consul fuit. Dimicatum prœlio utrinque atroci atque incerto eventu est, et quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen
rei fama in Romanos vertit ob amissos quosdam equestris
ordinis tribunosque militum atque unum legatum et, quod
insigne maxime fuit, consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam 9
aucta fama, ut solet, ingens terror patres invasit, dictatoremque dici placebat; nec, quin Cursor Papirius diceretur, in
quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat.
Sed nec in Samnium nuntium perferri, omnibus infestis, tuto 10
posse nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter 11
consul Fabius infestus privatim Papirio erat; quæ ne ira
obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit, qui sua quoque eum, non pub- 12
lica solum auctoritate moverent, ut memoriam simultatium
patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium quum senatus 13
consultum tradidissent adiecissentque orationem convenientem
mandatis, consul demissis in terram oculis tacitus ab incertis,
quidnam acturus esset, legatis recessit; nocte deinde silentio, 14
ut mos est, L. Papirium dictatorem dixit. Cui quum ob
animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum
silentium obtinuit ac sine responso ac mentione facti sui
legatos dimisit, ut appareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equi- 15
tum dixit; atque ei legem curiatam de imperio ferenti triste

omen diem diffidit, quod Fancia curia fuit principium, duabus
insignis cladibus, captæ urbis et Caudinæ pacis, quod utro-
16 que anno eiusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius
tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, abomi-
39 nandam eam curiam facit. Dictator postero die auspiciis
repetitis pertulit legem, et profectus cum legionibus ad ter-
rorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis ad
2 Longulam pervenit, acceptisque a Marcio consule veteribus
militibus in aciem copias eduxit. Nec hostes detrectare visi
pugnam. Instructos deinde armatosque, quum ab neutris
3 prœlium inciperet, nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis
diffidentes viribus nec hostem spernentes, stativa in propinquo
4 habuere. ****Nam et cum Umbrorum exercitu acie depugnatum
est; fusi tamen magis quam cæsi hostes, quia cœptam acriter
5 non tolerarunt pugnam; et ad Vadimonis lacum Etrusci,
lege sacrata coacto exercitu, quum vir virum legisset, quantis
nunquam alias ante, simul copiis, simul animis dimicarunt;
6 tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte
emissa sint tela. Gladiis pugna cœpit, et acerrime com-
missa ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, ac-
censa est, ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua
7 nova gente videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte
movetur fugæ; cadunt antesignani et, ne nudentur propug-
8 natoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis
deinde subsidiis cietur miles; adeoque ad ultimum laboris ac
periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad
primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint.
Ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etru-
9 scorum; secuta deinde impetum eorum, utcunque affecta erat,
10 cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc
vinci pertinacia cœpta et averti manipuli quidam, et, ut se-
11 mel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille
primum dies fortuna vetere abundantes Etruscorum fregit
opes. Cæsum in acie, quod roboris fuit; castra eodem impetu
capta direptaque.

Pari subinde pericnlo gloriæque eventu bellnm in Sam- 40
nitibus erat, qni præter ceteros belli apparatus, nt acies sua
fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Dno exercitus 2
erant; scuta alterius auro, alterius argento cælavernnt; forma
erat scuti: summum latius, qua pectus atqne hnmeri teguntur,
fastigio æquali; ad imnm cuneatior mobilitatis causa. Spongia 3
pectori tegumentum, et sinistrum crus ocrea tectum. Galeæ
cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. Tu-
nicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ.
His dextrnm cornu datum; illi in sinistro consistnnt. Notus 4
iam Romanis apparatus insigninm armorum fuerat, doctiqne
a ducibus erant, horridum militem esse debere, non cælatum
auro et argento, sed ferro et animis fretum: quippe illa præ- 5
dam verius quam arma esse, nitentia ante rem, deformia inter
sanguinem et vulnera; virtntem esse militis decus, et omnia 6
illa victoriam sequi, et ditem hostem quamvis pauperis victoris
præmium esse. His Cursor vocibus instinctos milites in proe- 7
lium ducit. Dextro ipse cornu consistit, sinistro præfecit ma-
gistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste 8
certamen, non segnins inter dictatorem et magistrum equitum,
ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Iunius commo- 9
vit hostem, lævo dextrum cornu, sacratos more Samnitium
milites, eoque candida veste et paribus candore armis insig-
nes; eos se Orco mactare Iunius dictitans qnum intnlisset
signa, turbavit ordines et haud dubie impulit aciem. Quod 10
ubi sensit dictator, „Ab lævone cornu victoria incipiet“
inquit, „et dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam
sequetnr, non partem maximam victoriæ trahet?“ Concitat mi- 11
lites; nec peditum virtuti eqnites, ant legatorum studia ducibus
cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab lævo cornu, 12
ambo consulares, ad equites in cornibns positos evehuntnr,
adhortatique eos, nt partem secum cepesserent decoris, in
transversa latera hostium incnrrunt. Is novus additus terror 13
quum ex parte ntraque circumvasisset aciem, et ad terrorem
hostium legiones Romanæ redintegrato clamore intulissent gra-

14 dum, tum fuga ab Samnitibus cœpta. Iam strage hominum
armorumque insignium campi repleri; ac primo pavidos Sam-
nites castra sua accepere, deinde ne ea quidem retenta; captis
15 direptisque ante noctem iniectus ignis. Dictator ex senatus
consulto triumphavit, cuius triumpho longe maximam speciem
16 captiva arma præbuere. Tantum magnificentiæ visum in
iis, ut aurata scuta dominis argentariarum ad forum ornan-
dum dividerentur. Inde natum initium dicitur fori ornandi
17 ab ædilibus, quum tensæ ducerentur. Et Romani quidem ad
honorem deum insignibus armis hostium usi sunt; Campani
ab superbia et odio Samnitium gladiatores, quod spectaculum
inter epulas erat, eo ornatu armarunt Samnitiumque nomine
compellarunt.

18 Eodem anno cum reliquiis Etruscorum ad Perusiam,
quæ et ipsa indutiarum fidem ruperat, Fabius consul nec
19 dubia nec difficili victoria dimicat. Ipsum oppidum (nam ad
mœnia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem ex-
20 issent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ ami-
citiam petentibus præ se Romam ad senatum missis, consul
præstantiore etiam quam dictator victoria triumphans urbem
21 est invectus; quin etiam devictorum Samnitium decus magna
ex parte ad legatos, P. Decium et M. Valerium, est versum,
quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alte-
rum, alterum prætorem declaravit.

41 Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur con-
A. u. c. 446. A. Ch. 308. sulatus, Decio collega [datur].[1]) Valerius prætor quartum
2 creatus. Consules partiti provincias; Etruria Decio, Samnium
3 Fabio evenit. *Is* profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem
petentes, quod uti ea, quum daretur, noluissent, aspernatus
4 est; oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie
dimicatum. Haud magno certamine hostes victi, neque eius
pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prœlio cum
Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni

[1]) In fastis vulgaribus iterum L. Papirii dictaturæ assignatur integer annus, a. u. c. 445, a. Ch. 309.

eandem fortunam habuerunt. Decio quoque, alteri consuli, 5
secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat fru-
mentum exercitui præbere atque indutias in quadraginta annos
petere. Vulsiniensium castella aliquot vi cepit; quædam ex iis 6
diruit, ne receptaculo hostibus essent; circumferendoque passim
bello tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum
fœdus ab consule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum; 7
indutiæ annuæ datæ. Stipendium exercitu Romano ab hoste
in eum annum pensum, et binæ tunicæ in militem exactæ; ea
merces indutiarum fuit.

Trauquillas res iam *in* Etruscis turbavit repeutiua de- 8
fectio Umbrorum, gentis iutegræ a cladibus belli, nisi quod
transitum exercitus ager senserat. Ii, concitata omni iuventute 9
sua, et magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa,
tantum exercitum fecerant, ut relicto post se in Etruria Decio
ad oppugnandam inde Romam ituros, magnifice de se ac con-
temptim de Romanis loquentes, iactarent. Quod inceptum 10
eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex
Etruria magnis itineribus pergit et in agro Pupiniensi ad
famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur 11
Umbrorum bellum, et ipsæ minæ metum fecerant expertis
Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati 12
ad Fabium consulem missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello
Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret.
Dicto paruit consul magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi 13
tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus con- 14
sulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum
crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes
munitas, quidam omittendum bellum censerent; plaga una 15
(Materinam ipsi appellant) non continuit modo ceteros in armis,
sed confestim ad certamen egit. Castra vallantem Fabium
adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul 16
vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque
patiebatur, ita instruxit; cohortatusque prædicatione vera qua
in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam appen-

dicem Etrusci belli conficere iubet et vocis impiæ pœnas expetere, qua se urbem Romanam oppugnaturos minati sint.
17 Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquentem interpellaverit ducem. Ante imperium, ante concentum tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem
18 feruntur. Non tanquam in viros aut armatos incurrunt; mirabilia dictu, signa primo eripi cœpta signiferis, deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri, et sicubi est certamen, scutis magis quam gladiis
19 geritur res; umbonibus incussaque ala sternuntur hostes. Plus capitur hominum quam cæditur, atque una vox po-
20 nere arma iubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli. Postero insequentibusque diebus et ceteri Umbrorum populi deduntur; Ocriculani sponsione in amicitiam accepti.

**24** Fabius, alienæ sortis victor belli, in suam provinciam
2 exercitum reduxit. Itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita sena-
A. u. c. 447. A. Ch. 307. tus in insequentem annum, quo App. Claudius, L. Volumnius consules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, im-
3 perium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque eius ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura ab-
4 dicarit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, quum collegæ novum bellum, Sallentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli
5 decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud pænituit. Multa secunda prœlia fecit; aliquot urbes hostium vi cepit. Prædæ erat largitor et benignitatem per se gratam comitate adiuvabat, militemque his artibus fecerat et periculi et laboris
6 avidum. Q. Fabius pro consule ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. Minime ambigua res fuit; fusi hostes atque in castra compulsi, nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei; ante noctem tamen sunt circumsessa et nocte custodita, ne quis elabi posset.
7 Postero die, vixdum luce certa, deditio fieri cœpta, et pacti,

qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur; ii omnes sub iugum missi. Sociis Samnitium nihil cau- 8
tum; ad septem millia sub corona veniere. Qui se civem
Hernicum dixerat, seorsus in custodia habitus. Eos omnes 9
Fabius Romam ad senatum misit; et quum quæsitum esset,
dilectu an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent, per Latinos populos custodiendi dantur, iussique eam 10
integram rem novi consules P. Cornelius Arvina, Q. Marcius A. u. c. 448. A. Ch. 306.
Tremulus (hi enim iam creati erant) ad senatum referre. Id 11
ægre passi Hernici; concilium populorum omnium habentibus
Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Aletrinatem
Ferentinatemque et Verulanum omnes Hernici nominis populi
Romano bellum indixerunt.

In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi 43
motus exorti. Calatia et Sora præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata et in captivorum corpora militum
fœde sævitum. Itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus;
Marcio novi hostes (iam enim Anagninis Hernicisque aliis 2
bellum iussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna 3
loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere
expeditus nuntius non posset, et per aliquot dies incerti rerum 4
omnium suspensique de statu alterius uterque consul ageret,
Romamque is metus manaret, adeo ut omnes iuniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo iusti scriberentur exercitus; ceterum Hernicum bellum nequaquam pro præ- 5
senti terrore ac vetusta gentis gloria fuit. Nihil usquam 6
dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum indutias, ita ut ad senatum Romam legatos
mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque et singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium reiecti, cui 7
senatus consulto permissum de Hernicis erat, isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obsæpse- 8
rant hostes saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent; neque eos, quum quotidie signa in aciem

9 consul proferret, elicere ad certamen poterat, satisque appa-
rebat, neque Samnitem certamen præsens nec Romanum dila-
10 tionem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis,
maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti ex-
11 emit. Nam ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen
credidissent pares, coniungi utique passi duos consulares ex-
ercitus nihil crederent superesse spei, advenientem incomposito
12 agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatæ sarcinæ in
medium et, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor
primum in stativa perlatus, dein conspectus procul pulvis
13 tumultum apud alterum consulem in castris fecit; isque, con-
festim arma capere iussis raptimque eductis in aciem militi-
bus, transversam hostium aciem atque alio certamine occupa-
14 tam invadit, clamitans, summum flagitium fore, si alterum exer-
citum utriusque victoriæ compotem sinerent fieri nec ad se
15 sui belli vindicarent decus. Qua impetum dederat, perrumpit
aciemque per mediam in castra hostium tendit, et vacua de-
16 fensoribus capit atque incendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus
miles conspexit et hostes respexere, tum passim fuga cœpta
Samnitium fieri; sed omnia obtinet cædes, nec in ullam par-
17 tem tutum perfugium est. Iam triginta millibus hostium cæ-
sis, signum receptui consules dederaut colligebantque in unum
copias, in vicem inter se gratantes, quum repente visæ procul
hostium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant,
18 integravere cædem. In quas nec iussu consulum nec signo
accepto victores vadunt, malo tirocinio imbuendum Samnitem
19 clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut qui probe
scirent, novum militem hostium inter perculsos fuga veteranos
20 ne tentando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio
fefellit; omnes Samnitium copiæ, veteres novæque, montes
proximos fuga capiunt. Eo et Romana erigitur acies, nec
quicquam satis tuti loci victis est, et de iugis, quæ ceperant,
21 funduntur; iamque una voce omnes pacem petebant. Tum
trium mensum frumento imperato et annuo stipendio ac sin-
gulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi.

Cornelius in Samnio relictus; Marcius de Hernicis triumphans 22
in urbem rediit, statuaque equestris in foro decreta est, quæ
ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus po- 23
pulis, Aletrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt quam
civitatem, suæ leges redditæ, connubiumque inter ipsos, quod
aliquamdiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. Anagninis, 24
quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione
data; concilia connubiaque adempta et magistratibus præter-
quam sacrorum curatione interdictum.

Eodem anno ædes Salutis a C. Iunio Bubulco censore 25
locata est, quam consul bello Samnitium voverat. Ab eodem
collegaque eius M. Valerio Maximo viæ per agros publica
impensa factæ. Et cum Carthaginiensibus eodem anno fœdus 26
tertio renovatum, legatisque eorum, qui ad id venerant, co-
miter munera missa.

Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem **44**
cum magistro equitum P. Decio Mure. Ab his, propter quæ 2
creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum A. u. c. 449. A. Ch. 305.
potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti.
Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio et P. Decio suggerit, 3
biennio exempto, quo Claudium Volumniumque et Cornelium
cum Marcio consules factos tradidimus. Memoriane fugerit 4
in annalibus digerendis an consulto binos consules, falsos
ratus, transcenderit, incertum est.

Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Sam- 5
nitium incursiones factæ. Itaque ambo consules in Samnium 6
missi quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum
Minucius petisset, Postumii prius ductu ad Tifernum pug-
natum. Alii haud dubie Samnites victos ac viginti millia 7
hominum capta tradunt, alii Marte æquo discessum, et Postu- 8
mium, metum simulantem, nocturno itinere clam in montes co-
pias abduxisse, hostes secutos duo millia inde locis munitis et
ipsos consedisse. Consul ut stativa tuta copiosaque (et ita 9
erant) petisse videretur, postquam et munimentis castra fir-
mavit et omni apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo 10

præsidio, de vigilia tertia, qua dnci proxime potest, expeditas
legiones ad collegam, et ipsum adversus alios sedentem, ducit.
11 Ibi auctore Postumio Minucius cum hostibus signa confert;
et qnum anceps prœlium in multum diei processisset, tum
Postumius integris legionibus defessam iam aciem hostium
12 improviso invadit. Itaque quum lassitudo ac vulnera fugam
quoque præpedissent, occidione occisi hostes, signa unum et
13 viginti capta, atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi
duo victores exercitus perculsum iam fama hostem adorti
fundunt fugantque; signa militaria sex et viginti capta et
imperator Samnitium Statius Gellius multique alii mortales
14 et castra utraque capta. Et Bovianum urbs postero die
cœpta oppugnari brevi capitur, magnaque gloria rerum ge-
15 starum consules triumpharunt. Minucium consulem, cum
vulnere gravi relatum in castra, mortuum quidam auctores
sunt, et M. Fulvinm in locum eius consulem suffectum, et ab
eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum cap-
16 tnm. Eo anno Sora, Arpinum, Cesennia recepta ab Samni-
tibus, Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum de-
dicatumque.

**45** P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio Sopho consulibus
A. u. c. 450. A. Ch. 304. Samnites, seu finem seu dilationem belli quærentes, legatos
de pace Romam misere. Quibus suppliciter agentibus re-
2 sponsum est, nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Sam-
nites, oratione ultro citro habita de pace transigi potuisse;
nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus stan-
3 dum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in
Samnio fore; eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli
non posse; comperta omnia senatui relaturum; decedentem ex
4 Samnio consulem legati sequerentur. Eo anno quum pacatum
Samnium exercitus Romanus, benigne præbito commeatu,
peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum.

5 Ad Æqnos inde, veteres hostes, ceterum per multos annos
snb speci infidæ pacis quietos, versa arma Romana, quod,
incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti

auxilia, et post Hernicos subactos universa prope gens sine 6
dissimulatione consilii publici ad hostes desciverat; et post-
quam, icto Romæ cum Samnitibns fœdere, fetiales venerant
res repetitnm, tentationem aiebant esse, ut, terrore incusso 7
belli, Romanos se fieri paterentur, quod quanto opere optandum
foret, Hernicos docuisse, quum, qnibns licuerit, suas leges
Romanæ civitati præoptaverint; qnibus legendi, quid mallent, 8
copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore. Ob
hæc vulgo in conciliis iactata populus Romanus bellum fieri
Æqnis iussit; consulesque ambo ad novum profecti bellum 9
quattuor millia a castris hostium consederunt. Æquorum 10
exercitus, nt qui suo nomine permnltos annos imbelles egis-
sent, tnmultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio
trepidare. Alii exenndum in aciem, alii castra tuenda cen- 11
sent; movet plerosque vastatio futura agrorum ac deinceps
cum levibus præsidiis urbium relictarum excidia. Itaqne post- 12
quam inter multas sententias una, quæ, omissa cura commn-
nium, ad respectum suarum quemque rerum verteret, est au-
dita, ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia 13
tuendasque mœnibus nrbes abirent, cuncti eam sententiam
ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima 14
lnce Romani signis prolatis in acie consistunt, et, ubi nemo
obvins ibat, pleno gradn ad castra hostium tendunt; ceterum 15
postquam ibi neque stationes pro portis nec quemqnam in
vallo nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt, in-
solito silentio moti metu insidiarum subsistunt. Transgressi 16
deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem
vestigiis sequi; sed vestigia in omnes æque ferentia partes,
ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant. Post per 17
exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes
circumferendo bello unum et triginta oppida intra dies
quinquaginta, omnia oppugnando, ceperunt; quorum pleraqne
diruta atque incensa, nomenque Æquorum prope ad interne-
cionem deletnm. De Æquis triumphatum; exemploqne eorum 18
clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent

Romam oratores pacis petendæ amicitiæque. His populis
fœdus petentibus datum.

46 Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius scriba, patre liber-
tino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et facundus,
2 ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, quum
appareret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem videret neque
accipi nomen, quia scriptum faceret, tabulam posuisse et
3 iurasse, se scriptum non facturum; quem aliquanto ante de-
sisse scriptum facere arguit Macer Licinius tribunatu ante gesto
triumviratibusque, nocturno altero, altero coloniæ deducendæ.
4 Ceterum, id quod haud discrepat, contumacia adversus con-
5 temnentes humilitatem suam nobiles certavit; civile ius, repo-
situm in penetralibus pontificum, evulgavit fastosque circa
forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur;
6 ædem Concordiæ in area Vulcani summa invidia nobilium
dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus
pontifex maximus verba præire, quum more maiorum negaret
7 nisi consulem aut imperatorem posse templum dedicare. Ita-
que ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis
templum aramve iniussu senatus aut tribunorum plebei partis
8 maioris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi do-
cumentum sit adversus superbiam nobilium plebeiæ libertatis,
9 referam. Ad collegam ægrum visendi causa Flavius quum
venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi asside-
bant, assurrectum ei non esset, curulem afferri sellam eo
iussit ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit.
10 Ceterum Flavium dixerat ædilem forensis factio, App. Claudii
censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis
11 lectis inquinaverat, et, posteaquam eam lectionem nemo ratam
habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes, urbanis
humilibus per omnes tribus divisis forum et campum corrupit;
12 tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique
13 nobilium anulos aureos et phaleras deponerent. Ex eo tem-
pore in duas partes discessit civitas; aliud integer populus,
14 fautor et cultor bonorum, aliud forensis factio tendebat, donec

**Q. Fabius et P. Decius censores facti, et Fabius simul concordiæ causa, simul ue humillimorum in manu comitia essent, omuem forensem turbam excretam in quattuor tribus couiecit, urbanasque eas appellavit. Adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatioue pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites idibus Quintilibus transveherentur.**

# LIBER X.

A. u. c. 451. A. Ch. 303. L. Genucio, Ser. Cornelio consulibus ab externis ferme bellis
otium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in
2 Æquos sex millia colonorum scripta; Sora agri Volsci fuerat,
sed possederant Samnites; eo quattuor millia hominum missa.
3 Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusi-
nates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollici-
tatos compertum, capitaque coniurationis eius, quæstione ab
consulibus ex senatus consulto habita, virgis cæsi ac securi
4 percussi. Tamen ne prorsus imbellem agerent annum, parva
expeditio in Umbriam facta est, quod nuntiabatur, ex spe-
5 lunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In
eam speluncam penetratum cum signis est, et ex [eo] loco
obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu, donec,
altero specus eius ore (nam pervius erat) invento, utræque
6 fauces congestis lignis accensæ. Ita intus fumo ac vapore ad
duo millia armatorum, ruentia novissime in ipsas flammas,
dum evadere tendunt, absumpta.

7 M. Livio Dentre, *M.* Æmilio consulibus redintegratum
A. u. c. 452. A. Ch. 302. Æquicum bellum. Coloniam ægre patientes velut arcem suis
finibus impositam, summa vi expugnare adorti ab ipsis colonis
8 pelluntur. Ceterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix
credibile erat, tam affectis rebus solos per se Æquos ad bel-
lum coortos, ut tumultus eius causa dictator diceretur C.

Iunius Bubulcus. *Is* cum M. Titinio magistro equitum pro- 9
fectus primo congressu Æquos subegit, ac die octavo triumphans in urbem quum redisset, ædem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

Eodem anno classis Græcorum Cleonymo duce Lacedæ- **2**
monio ad Italiæ litora appulsa Thurias urbem in Sallentinis
cepit. Adversus hunc hostem consul Æmilius missus prœlio 2
uno fugatum compulit in naves; Thuriæ redditæ veteri cultori,
Sallentinoque agro pax parta. Iunium Bubulcum dictatorem 3
missum in Sallentinos in quibusdam annalibus invenio, et Cleonymum, priusquam confligendum esset cum Romanis, Italia
excessisse. Circumvectus inde Brundisii promuntorium medio- 4
que sinu Hadriatico ventis latus, quum læva importuosa Italiæ litora, dextra Illyrii Liburnique et Istri, gentes feræ et magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent,
penitus ad litora Venetorum pervenit. Expositis paucis, qui 5
loca explorarent, quum audisset, tenue prætentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint, irrigua æstibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni, ulteriora
colles videri esse; ostium fluminis prealti, quo circumagi 6
naves in stationem tutam *possent*, vidisse (Meduacus amnis erat), eo invectam classem subire flumine adverso iussit.
Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis; in leviora 7
navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, per-
venit. Ibi egressi, præsidio levi navibus relicto, vicos expug- 8
nant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt,
et dulcedine prædandi longius usque a navibus procedunt.
Hæc ubi Patavium sunt nuntiata (semper autem eos in armis 9
accolæ Galli habebant), in duas partes iuventutem dividunt.
Altera in regionem, qua effusa populatio nuntiabatur, altera, ne cui prædonum obvia fieret, avio itinere ad stationem navium (millia autem quattuordecim ab oppido aberat) ducta.
In naves parvas, custodibus interemptis, impetus factus, territi- 10
que nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis traiicere.

Et in terra prosperum æque in palatos prædatores prœlium fuerat, refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt;
11 ita in medio circumventi hostes cæsique. Pars capti classem
12 indicant regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent, profectique ad classem immobiles naves et loca ignota plus quam hostem timentes
13 circumvadunt; fugientesque in altum acrius quam repugnantes usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victo-
14 res revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit. Rostra navium spoliaque Laconum, in æde Iunonis veteri fixa, multi
15 supersunt, qui viderunt Patavii. Monumentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum est, quotannis sollemni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

3 Eodem anno Romæ cum Vestinis petentibus amicitiam
2 ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto, nuntiabatur, ubi Cilnium genus præpotens divitiarum invidia pelli armis cœptum; simul, Marsos agrum vi tueri, in quem colonia Car-
3 seoli deducta erat, quattuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dicta-
4 tor magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paulum. Id magis credo, quam Q. Fabium ea ætate atque eis honoribus Valerio subiectum; ceterum ex Maximi cognomine ortum er-
5 rorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu prœlio uno Marsos fundit. Compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam intra dies paucos cepit, et parte
6 agri multatis Marsis fœdus restituit. Tum in Etruscos versum bellum, et, quum dictator auspiciorum repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum
7 egressus ex insidiis circumvenitur, signisque aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus. Qui

terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod, si qua alia
arte, cognomen suum æquavit [tum] maxime bellicis laudibus,
sed etiam quod memor Papirianæ sævitiæ nunquam, ut dic- 8
tatoris iniussu dimicaret, adduci potuisset. Nuntiata ea clades 4
Romam maiorem, quam res erat, terrorem excivit; uam ut
exercitu deleto, ita iustitium indictum; custodiæ in portis, 2
vigiliæ vicatim exactæ, arma, tela in muros congesta. Omni- 3
bus iunioribus sacramento adactis, dictator ad exercitum mis-
sus omnia spe tranquilliora et composita magistri equitum
cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ signa 4
amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit, exer-
citum avidum pugnæ, quo maturius ignominia aboleretur.
Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. 5
Eo et hostes secuti, quanquam ex bene gesta re summam et 6
in aperto certamine virium spem habebant, tamen insidiis
quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta 7
semiruta vici per vastationem agrorum deusti haud procul
castris Romanorum aberant. Ibi abditis armatis, pecus in
conspectum præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus,
propulsum. Ad quam illecebram quum moveretur nemo ab 8
Romana statione, pastorum unus progressus sub ipsas muni-
tiones inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propel-
lentes, quid cessarent, quum per media castra Romana tuto
agere possent. Hæc quum legato Cærites quidam interpre- 9
tarentur, et per omnes manipulos militum indignatio ingens
esset, nec tamen iniussu moveri auderent, iubet peritos linguæ
attendere animum, pastorum sermo agresti an urbano propior
esset. Quum referrent, sonum linguæ et corporum habitum 10
et nitorem cultiora quam pastoralia esse, „Ite igitur, dicite“
inquit, „detegant nequicquam conditas insidias: omnia scire
Romanum, nec magis iam dolo capi quam armis vinci posse.“
Hæc ubi audita sunt et ad eos, qui consederant in insidiis, per- 11
lata, consurrectum repente ex latebris est et in patentem ad
conspectum undique campum prolata signa. Visa legato 12
maior acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset.

Itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit; interea
5 ipse impetus hostium sustinet. Nuntio allato dictator signa
ferri ac sequi iubet armatos; sed celeriora prope omnia im-
2 perio erant. Rapta extemplo signa armaque, et vix ab im-
petu et cursu tenebantur. Quum ira ab accepta nuper clade
stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente
3 certamine. Urgeut itaque alii alios hortanturque signiferos,
ut ocius eant. Quo magis festinantes videt dictator, eo im-
4 pensius retentat agmen ac sensim incedere iubet. Etrusci
contra, principio exciti pugnæ, omnibus copiis aderant; et su-
per alios alii nuntiant dictatori, omnes legiones Etruscorum
capessisse pugnam nec iam ab suis resisti posse; et ipse cer-
nit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset.
5 Ceterum satis fretus, esse etiam nunc tolerando certamini
legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam max-
ime vult fatigari hostem, nt integris adoriatur viribus fessos.
6 Quanquam lente procedunt, iam tamen ad impetum capiuu-
dum, equiti utique, modicum erat spatium. Prima incede-
bant signa legiouum, ne quid occultum aut repentinum hostis
timeret; sed reliquerat intervalla inter ordines peditnm, qua
7 satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit cla-
morem acies et emissus eques libero cursu in hostem inve-
hitur, incompositisque adversus equestrem procellam subitum
8 pavorem offundit. Itaque, ut prope serum auxilium iam pæne
circumventis, ita uuiversa requies data est. Integri accepere
9 pugnam, nec ea ipsa longa aut anceps fuit. Fusi hostes
castra repetunt, inferentibusqne iam signa Romanis cedunt et
10 in ultimam castrorum partem conglobantur. Hærent fugientes
in angustiis portarum; pars magna aggerem vallumque con-
scendit, si aut ex superiore loco tueri se aut superare ali-
11 qna et evadere posset. Forte quodam loco male densatus
agger pondere superstantium in fossam procubuit, atque ea,
qunm deos pandere viam fugæ conclamassent, plures inermes
12 quam armati evadunt. Hoc prœlio fractæ iterum Etrusco-
rum vires, et, pacto annuo stipendio et dnum meusnm fru-
mento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent

Romam. Pax negata, indutiæ biennii datæ. Dictator tri- 13
umphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili prœlio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis et Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. 14
Nou petentem atque adeo etiam absentem creatum tradidere quidam, et per interregem ea comitia facta; id uuum non ambigitur, consulatum cum Apuleio Pansa gessisse.[1]

M. Valerio et Q. Apuleio cousulibus satis pacatæ foris 6
res fuere. Etruscum adversa belli res et indutiæ quietum A. u. c. 454. A. Ch. 300.
tenebant; Samnitem multorum anuorum cladibus domitum hauddum fœderis novi pænitebat. Romæ quoque plebem 3
quietam exouerata in colonias multitudo præstabat. Tamen ne undique trauquillæ res essent, certamen iniectum inter primores civitatis, patricios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. et
Cn. Ogulniis, qui, undique crimiuandorum patrum apud plebem 4
occasionibus quæsitis, postquam alia frustra teutata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios, quorum honoribus nihil præter sacerdotia, quæ nondum 5
promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, 6
ut, quum quattuor augures, quattuor poutifices ea tempestate esseut, placeretque augeri sacerdotum numerum, quattuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, allegerentur. Quem- 7
admodum ad quattuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, nou inveuio, quum inter augures constet, imparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeaut aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes 8
multiplicent, sicut multiplicati sunt, quum ad quattuor quinque adiecti uovem uumerum, ut terni in siugulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe allegebantur, iuxta eam 9
rem ægre passi patres, quam quum consulatum vulgari viderent. Simulabant, ad deos id magis quam ad se pertinere: 10

[1]) In fastis vulgaribus M. Valerii dictaturæ integer assignatur annus, a. u. c. 453, a. Ch. 301.

ipsos visuros, ne sacra sua polluantur; id se optare tantum,
11 ne qua in rem publicam clades veniat. Minus autem tetendere, assueti iam tali genere certaminum vinci; et cernebant
adversarios non, id quod olim vix speraverant, affectantes
magnos honores, sed omnia iam, in quorum spem dubiam
erat certatum, adeptos, multiplices consulatus censurasque et
7 triumphos. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege
inter App. Claudium maxime ferunt et inter P. Decium
2 Murem. Qui quum eadem ferme de iure patrum ac plebis,
quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant,
3 quum plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent, retulisse
dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in
contione erant, viderant, incinctum Gabino cultu super telum
stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis
4 devovisset: tum P. Decium consulem purum piumque deis
immortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega eius de-
5 voveretur; eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? Id esse periculum, ne
suas preces minus audirent dii quam App. Claudii? Castius
eum sacra privata facere et religiosius deos colere quam se?
6 Quem pænitere votorum, quæ pro re publica nuncupaverint
tot consules plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes
7 aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum,
quibus plebeiorum ductu et auspicio res geri cœptæ sint;
numerarentur triumphi: iam ne nobilitatis quidem suæ ple-
8 beios pænitere. Pro certo habere, si quod repens bellum
oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in
9 patriciis quam in plebeiis ducibus. „Quod quum ita se habeat, cui deorum hominumve indignum videri potest" inquit,
„eos viros, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, tunica
palmata et toga picta et corona triumphali laureaque honoraritis, quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias
10 feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adiicere? Qui
Iovis optimi maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem
vectus in Capitolium adscenderit, is *non* conspicietur cum capide

ac lituo, capite velato, victimam cædet auguriumve ex arce
capiet? Cuius imaginis titulo consulatus censuraque et tri- 11
umphus æquo animo legetur, ei auguratum aut pontificatum
adieceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace 12
dixerim deum) eos nos iam populi Romani beneficio esse
spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra
honoris, quam acceperimus, et deorum magis quam nostra
causa expetamus, ut, quos privatim colimus, publice colamus.
Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam integra sit causa 8
patriciorum de sacerdotiis, et non iam in possessione unius
amplissimi simus sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, car- 2
minum Sibyllæ ac fatorum populi huius interpretes, antistites
eosdem Apollinaris sacri cærimoniarumque aliarum plebeios
videmus; nec aut tum patriciis ulla iniuria facta est, quum du- 3
umviris sacris faciundis adiectus est propter plebeios numerus,
et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca,
quattuor pontificum adiicit, in quæ plebeii nominentur, non ut 4
vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adiuvent vos homines
plebeii divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris hu-
manis pro parte virili adiuvant. Noli erubescere, Appi, 5
collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in con-
sulatu collegam habere potuisti, cuius tam dictatoris magister
equitum quam magistri equitum dictator esse potes. Sabinum 6
advenam, principem nobilitati vestræ, seu Attum Clausum
seu App. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum nu-
merum acceperunt; ne fastidieris nos in sacerdotum numerum 7
accipere. Multa nobiscum decora afferimus, immo omnia
eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de 8
plebe consul est factus, C. Licinius Stolo primus magister
equitum, C. Marcius Rutilus primus et dictator et censor, Q.
Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt 9
eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere,
vos solos iustum imperium et auspicium domi militiæque;
æque adhuc prosperum plebeium et patricium fuit, porroque 10
erit. En unquam fando audistis, patricios primo esse factos

non de cælo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est,
11 nihil ultra quam ingenuos? Consulem iam patrem ciere possum, avumque iam poterit filius meus. Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur; certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant.
12 Ego hanc legem, quod bonum, faustum felixque sit vobis ac
**9** rei publicæ, uti rogas, iubendam censeo." Vocare tribus extemplo populus iubebat, apparebatque accipi legem; ille tamen dies intercessione est sublatus. Postero die, deterritis
2 tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter, quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fæsus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus.

3 Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit diligentius sanctam. Tertio ea tum post reges exactos
4 lata est, semper a familia eadem. Causam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes quam libertas plebis poterat. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur, quod gravi pœna, si quis verberasset
5 necassetve civem Romanum, sanxit; Valeria lex quum eum, qui provocasset, virgis cædi securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra quam „improbe factum" adiecit.
6 Id, qui tum pudor hominum erat, visum, credo, vinculum satis validum legis; nunc vix servus hero ita minetur quisquam.

7 Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil
8 ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Apuleius in Umbria Nequinum oppidum circumsedit. Locus erat arduus atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia
9 sita est, nec vi nec munimento capi poterat. Itaque eam
A. u. c. 455. A. Ch. 299. infectam rem M. Fulvius Pætus, T. Manlius Torquatus novi
10 consules acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem

fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi con-
sulatus in bellicosiorem annum: eo anno maiori se usui rei 11
publicæ fore urbano gesto magistratu; ita nec dissimulantem,
quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L.
Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior 12
annalium auctor Piso effecit, qui eo anno ædiles curules fuisse
tradit C. Domitium Cn. filium Calvinum et Sp. Carvilium Q.
filium Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus 13
fecisse, secutamque fabulam mixtam ex ædiliciis et consulari-
bus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno condi- 14
tum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverrione cen-
soribus, tribusque additæ duæ, Aniensis ac Terentina.

Hæc Romæ gesta. Ceterum ad Nequinum oppidum **10**
quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis,
quorum erant ædificia iuncta muro, specu facto, ad stationes
Romanas itinere occulto perveniunt; inde ad consulem deducti 2
præsidium armatum se intra mœnia [et muros] accepturos
confirmant. Nec aspernanda res visa neque incaute credenda. 3
Cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores
per cuniculum missi; per quos satis comperta re, trecenti 4
armati transfuga duce in urbem ingressi nocte portam, quæ
proxima erat, cepere. Qua refracta consul exercitusque Ro-
manus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in di- 5
cionem populi Romani venit. Colonia eo adversus Umbros
missa, a flumine Narnia appellata; exercitus cum magna
præda Romam reductus.

Eodem anno ab Etruscis adversus indutias paratum bel- 6
lum; sed eos talia molientes Gallorum ingens exercitus fines
ingressus paulisper a proposito avertit. Pecunia deinde, qua 7
multum poterant, freti socios ex hostibus facere Gallos co-
nantur, ut eo adiuncto exercitu cum Romanis bellarent. De 8
societate haud abnuunt barbari; de mercede agitur. Qua
pacta acceptaque, quum parata cetera ad bellum essent
sequique Etruscus iuberet, infitias eunt, mercedem se belli
Romanis inferendi pactos: quicquid acceperint, accepisse, ne 9

10 agrum Etruscum vastarent armisque lacesserent cultores; mili-
taturos tamen se, si utique Etrusci velint, sed nulla alia mer-
cede, quam ut in partem agri accipiantur tandemque aliqua
11 sede certa consistant. Multa de eo concilia populorum Etru-
riæ habita, nec perfici quicquam potuit, non tam quia immi-
nui agrum, quam quia accolas sibi quisque adiungere tam
12 efferatæ gentis homines horrebat. Ita dimissi Galli pecuniam
ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ
terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum
adiecti; eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti po-
pulo est.

11 T. Manlio consuli provincia Etruria sorte evenit; qui
vixdum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites,
ab rapido cursu circumagendo equo effusus extemplo prope
2 exspiravit; tertius ab eo casu dies finis vitæ consuli fuit.
Quo velut omine belli accepto, deos pro se commisisse bellum
3 memorantes Etrusci sustulere animos. Romæ quum desiderio
viri, tum incommoditate temporis tristis nuntius fuit; patres
ab iubendo dictatore consulis subrogandi comitia ex sententia
4 principum habita deterruerunt. M. Valerium consulem omnes
sententiæ centuriæque dixere, quem senatus dictatorem dici
iussurus fuerat; tum extemplo in Etruriam ad legiones pro-
5 ficisci iussit. Adventus eius compressit Etruscos adeo, ut
nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum ob-
6 sidioni similis esset; neque illos novus consul vastandis agris
urendisque tectis, quum passim non villæ solum, sed frequentes
quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit.
7 Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli,
quod multis in vicem cladibus haud immerito terribile erat,
fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: Sam-
nites arma et rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos
8 esse. Picentibus gratiæ actæ, et magna pars curæ patribus
9 ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ solli-
citam civitatem habuit, ventumque ad inopiæ ultimum foret,
ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum

placet, ni eius viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempe-
statibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione præ-
parando ac convehendo frumento fuisset. — Eo anno (nec 10
traditur causa) interregnum initum. Interreges fuere App. Clau-
dius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit; creavit A. u. c. 456.
L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. A. Ch. 298.

Principio huius anni oratores Lucanorum ad novos con- 11
sules venerunt questum, quia condicionibus pellicere se nequi-
verint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu in-
gressos fines suos vastare belloque ad bellum cogere. Lucano 12
populo satis superque erratum quondam; nunc ita obstinatos
animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam
ut unquam postea nomen Romanum violent. Orare patres, 13
ut et Lucanos in fidem accipiant et vim atque iniuriam ab
se Samnitium arceant; se, quanquam bello cum Samnitibus
suscepto necessaria iam facta adversus Romanos fides sit,
tamen obsides dare paratos esse. Brevis consultatio senatus **12**
fuit; ad unum omnes iungendum fœdus cum Lucanis resque
repetendas ab Samnitibus censent. Benigne responsum Lu- 2
canis ictumque fœdus. Fetiales missi, qui Samnitem decedere
agro sociorum ac deducere exercitum finibus Lucanis iuberent;
quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denuntiarent, si quod
adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros. Hæc 3
postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus et patres
censuerunt et populus iussit.

Consules inter se provincias partiti sunt; Scipioni Etruria,
Fulvio Samnites obvenerunt, diversique ad suum quisque bel-
lum proficiscuntur. Scipioni segne bellum et simile prioris 4
anni militiæ exspectanti hostes ad Volaterras instructo agmine
occurrerunt. Pugnatum maiore parte diei, magna utrinque 5
cæde; nox incertis, qua data victoria esset, intervenit. Lux
insequens victorem victumque ostendit; nam Etrusci silentio
noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciem, ubi 6
profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad
castra vacuis cum plurima præda (nam et stativa et trepide

7 deserta fuerant) potitur. Inde in Faliscum agrum copiis
reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines ince-
8 dit. Omnia ferro ignique vastantur; prædæ undique actæ.
Nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam
vicisque illatus ignis; urbibus oppugnandis temperatum, in
9 quas timor Etruscos compulerat. — Cn. Fulvii consulis clara
pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggressus nec ita multo post Aufi-
13 denam vi cepit. Eodem anno Carseolos colonia in agrum
Æquiculorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit.
2 Quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos
3 Samnitesque ingentes conscribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacunque
condicione traxerint ad bellum; increpari magistratus Samnitium,
quod exercitum adversus Lucanum hostem comparatum obie-
4 cerint Romanis; itaque suis sociorumque viribus consurgere
hostes ad bellum, et haudquaquam impari defungendum esse
5 certamine. Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent,
omnes in Q. Fabium Maximum primo non petentem, deinde,
6 ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit: Quid se
iam senem ac perfunctum laboribus laborumque præmiis sollicitarent? Nec corporis nec animi vigorem remanere eundem,
et fortunam ipsam vereri, ne cui deorum nimia iam in se
7 et constantior, quam velint humanæ res, videatur. Et se
gloriæ seniorum succrevisse et ad suam gloriam consurgentes
alios lætum adspicere; nec honores magnos fortissimis viris
8 Romæ nec honoribus deesse fortes viros. Acuebat hac moderatione tam iusta studia; quæ verecundia legum restinguenda
ratus, legem recitari iussit, qua intra decem annos eundem
9 consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est,
tribunique plebis nihil id impedimenti futurum aiebant: se ad
10 populum laturos, uti legibus solveretur. Et ille quidem in
recusando perstabat, quid ergo attineret leges ferri, rogitans,

quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret; iam regi leges,
non regere. Populus nihilo minus suffragia inibat, et, ut 11
quæque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fa-
bium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, „Dei 12
approbent“ inquit, „quod agitis acturique estis, Quirites. Ce-
terum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega
sit meæ apud vos gratiæ locus. P. Decium, expertum mihi 13
concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo,
quæso mecum consulem faciatis.“ Iusta suffragatio visa.
Omnes, quæ supererant, centuriæ Q. Fabium, P. Decinm con-
sules dixere.

Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quam 14
quod lege finitum erat, agri possiderent; nec qnisquam ferme
est purgatus, vinculumque ingens immodicæ cupiditati iniec-
tum est.

Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum et P. Decins **14**
Mus tertium, quum inter se agitarent, nti alter Samnites A. u. c. 457. A. Ch. 297.
hostes, alter Etruscos deligeret, quantæque in hanc aut in 2
illam provinciam copiæ satis, et uter ad utrum bellum dux
idoneus magis esset, ab Sutrio et Nepete et Faleriis legati, 3
auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi,
totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules, 4
quo expeditiores commeatus essent et incertior hostis, qua
venturum bellum foret, Fabins per Soranum, Decius per Sidi-
cinum agrnm in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium 5
fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit.
Explorant tamen latins quam populantur; igitur non fefellere 6
ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos
Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impe- 7
dimentis in locum tutum remotis præsidioque modico imposito,
præmonitis militibus, adesse certamen, quadrato agmine ad
prædictas hostium latebras succedit. Samnites, desperato im- 8
proviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura
esset res, et ipsi acie iusta maluerunt concurrere. Itaque in
æquum descendunt ac fortunæ se maiore animo quam spe

9 committunt; ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis,
quodcunque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen
summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque
10 pugna præbuerunt terroris. Fabius ubi nulla ex parte hostem
loco moveri vidit, Maximum filium et M. Valerium tribunos mi-
litum, cum qnibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites
11 iubet et adhortari, ut, si quando unquam equestri ope adiu-
tam rem publicam meminerint, illo die annitantur, nt ordinis
12 eius gloriam invictam præstent: peditum certamine immobilem
hostem restare; omnem reliquam spem in impetu esse equitum.
Et ipsos nominatim iuvenes, pari comitate utrumque, nunc
13 laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quo-
que tentata vis proficeret**[1]), consilio grassandum, si nihil
14 vires iuvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ le-
gionis subtrahere ex acie et ad montes proximos, quam posset
occultissime, circumducere iubet; inde adscensu abdito a con-
spectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo
15 repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo
plus hostibus quam suis, ex improviso ante signa evecti, præ-
16 buerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit immota
Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit,
et postquam irritum inceptum erat, recepti post signa
17 prœlio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus, nec susti-
nere frons prima tam longum certamen increscentemque fiducia
sui vim potuisset, ni secunda acies iussu consulis in primum
18 successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se iam
Samnitem; et tempore ipso visa ex montibus signa clamorque
sublatus non vero tantum metu terruere Samnitium animos.
19 Nam et Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit,
et pro se quisque miles, adesse alterum consulem, adesse
20 legiones, gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis ob-
latus fugæ formidinisque Samnites implevit, maxime territos,

---

[1]) Exciderunt quædam, velut: quando, ne ea quoque tentata vis parum proficeret, timeri poterat, consilio..

ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur.
Sed quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes quam 21
pro tanta victoria fuit. Tria millia et quadringenti cæsi,
capti octingenti ferme et triginta; signa militaria capta tria
et viginti.

Samnitibus Apuli se ante prœlium coniunxissent, ni P. **15**
Decius consul iis ad Maleventum castra obiecisset, extractos
deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit quam 2
cædis; duo millia Apulorum cæsa; spretoque eo hoste, Decius
in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, 3
diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensum evastarunt.
Quadraginta et quinque loca in Samnio fuere, in 4
quibus Decii castra fuerunt, alterius consulis sex et octoginta;
nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis 5
insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopulatarum.
Fabius etiam urbem Cimetram cepit. Ibi capta arma- 6
torum duo millia nongenti, cæsi pugnantes ferme nongenti
triginta.

Inde comitiorum causa Romam profectus maturavit eam 7
rem agere. Quum primo vocatæ Q. Fabium consulem di-
cerent omnes centuriæ, App. Claudius, consularis candidatus, 8
vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam
ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum
totius nobilitatis viribus incubuit, *ut* se cum Q. Fabio con-
sulem dicerent. Fabius primo de se eadem fere, quæ priore 9
anno, dicendo abnuere. Circumstare sellam omnis nobilitas;
orare, ut ex cæno plebeio consulatum extraheret maiestatem-
que pristinam quum honori, tum patriciis gentibus redderet.
Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit; 10
facturum enim se fuisse dixit, ut duorum patriciorum nomina
reciperet, si alium quam se consulem fieri videret; nunc se 11
suam rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo
exemplo non habiturum. Ita L. Volumnius de plebe cum 12
App. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se
comparati. Nobilitas obiectare Fabio, fugisse eum App. Clau-

dium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie
præstantem.
16 Comitiis perfectis veteres consules iussi bellum in Samnio
2 gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti
A. u. c. 458. quoque anno, L. Volumnio, App. Claudio consulibus, P. Decius,
A. Ch. 296. qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem
populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum nus-
3 quam se prœlio committentem postremo expulit finibus. Etru-
riam pulsi petierunt et, quod legationibus nequicquam sæpe
tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore
precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etru-
4 riæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate
dimicent cum Romanis, exponunt: omnia expertos esse, si
suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent;
5 tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium
auxilia. Petisse pacem a populo Romano, quum bellum
tolerare non possent; rebellasse, quod pax servientibus gravior
6 quam liberis bellum esset; unam sibi spem reliquam in Etru-
scis restare. Scire, gentem Italiæ opulentissimam armis, viris,
pecunia esse; habere accolas Gallos, inter ferrum et arma
natos, feroces quum suopte ingenio, tum adversus Romanum
populum, quem captum a se auroque redemptum, haud vana
7 iactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis,
qui Porsinnæ quondam maioribusque eorum fuerit, quin Ro-
manos omni agro cis Tiberim pulsos dimicare pro salute sua,
8 non de intolerando Italiæ regno cogant. Samnitem illis exer-
citum paratum, instructum armis, stipendio venisse; confestim
secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam
ducant.
17 Hæc eos in Etruria iactantes molientesque bellum domi
Romanum urebat. Nam P. Decius, ubi comperit per explo-
ratores, profectum Samnitium exercitum, advocato consilio
2 „Quid per agros“ inquit „vagamur, vicatim circumferentes
bellum? Quin urbes et mœnia aggredimur? Nullus iam
exercitus Samnio præsidet; cessere finibus ac sibimet ipsi

exsilium conscivere." Approbantibus cunctis ad Murgantiam 3
validam urbem oppugnandam ducit; tantusque ardor militum
fuit et caritate ducis et spe maioris quam ex agrestibus popu-
lationibus prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent.
Ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi 4
captique, et alia præda ingens capta est. Quæ ne impedi-
mentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius
iubet. „Hacine" inquit „victoria sola aut hac præda con- 5
tenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? Omnes
Samnitium urbes fortunæque in urbibus relictæ vestræ sunt,
quando legiones eorum tot prœliis fusas postremo finibus ex-
pulistis. Vendite ista et illicite lucro mercatorem, ut sequatur 6
agmen; ego subinde suggeram, quæ vendatis. Ad Romuleam
urbem hinc eamus, ubi vos labor haud maior, præda maior
manet." Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem ad 7
Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis,
simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua
cuique proximum fuit, scalis raptim admotis in mœnia evasere.
Captum oppidum ac direptum est; ad duo millia et trecenti 8
occisi et sex millia hominum capta, et miles ingenti præda
potitus, quam vendere, sicut priorem, coactus; Ferentinum inde, 9
quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate
ductus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit; et defensa 10
summa vi mœnia sunt, et locus erat munimento naturaque
tutus; sed evicit omnia assuetus prædæ miles. Ad tria millia
hostium circa muros cæsa; præda militis fuit. Huius oppug- 11
natarum urbium decoris pars maior in quibusdam annalibus
ad Maximum trahitur; Murgantiam ab Decio, a Fabio Feren-
tinum Romuleamque oppugnatas tradunt. Sunt, qui novorum 12
consulum hanc gloriam faciant, quidam non amborum, sed
alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

Quum ea in Samnio, cuiuscunque ductu auspicioque, 18
gererentur, Romanis in Etruria interim bellum ingens multis
ex gentibus concitur, cuius auctor Gellius Egnatius ex Sam-
nitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bellum; traxerat 2

contagio proximos Umbriæ populos, et Gallica auxilia mercede
sollicitabantur; omnis ea multitudo ad castra Samnitium con-
3 veniebat. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus,
quum iam L. Volumnius consul cnm legione secunda ac
tertia sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium
esset, App. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire
4 placuit. Duæ Romanæ legiones secutæ, prima et quarta, et
sociorum duodecim millia; castra haud procul ab hoste posita.
5 Ceternm magis eo profectum est, quod mature ventum erat,
nt qnosdam spectantes iam arma Etruriæ populos metus Ro-
mani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis quic-
6 quam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Multa prœlia
locis et temporibus iniquis commissa, spesque in dies graviorem
hostem faciebat, et iam prope erat, ut nec duci milites nec
7 militibus dux satis fideret. Litteras ad collegam accer-
sendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio; piget
tamen certum ponere, quum ea ipsa inter consules populi
Romani, iam iterum eodem honore fungentes, disceptatio
fuerit, Appio abnuente missas, Volumnio affirmante, Appii se
8 litteris accitum. Iam Volumnius in Samnio tria castella
ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium
fere eius captum, et Lucanorum seditiones a plebeiis et egen-
tibus ducibus ortas summa optimatium voluntate per Q. Fa-
bium, pro consule missum eo cum vetere exercitu, compres-
9 serat. Decio populandos hostium agros relinquit, ipse cum
suis copiis in Etruriam ad collegam pergit. Quem advenientem
10 læti omnes accepere; Appium ex conscientia sua credo
animnm habuisse; haud immerito iratum, si nihil scripserat,
illiberali et ingrato animo, si eguerat ope, dissimnlantem.
11 Vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset,
„Satin' salve" inquit, „L. Volumni? Ut sese in Samnio res
habent? Quæ te causa, ut provincia tua excederes, induxit?"
12 Volumnius in Samnio res prosperas esse ait, litteris eius acci-
tum venisse; quæ si falsæ fuerint nec nsus sui sit in Etruria,
13 extemplo conversis signis abiturum. „Tu vero abeas" inquit,

„neque te quisquam moratur; etenim minime consentaneum
est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, huc te ad opem
ferendam aliis gloriari venisse.“ Bene, hercules, verteret, 14
dicere Volnmnius; malle frustra operam insumptam, quam
quicquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis
exercitus. Digredientes iam consules legati tribnnique ex **19**
Appiano exercitu circumsistunt. Pars imperatorem snum
orare, ne collegæ auxilinm, quod acciendum ultro fuerit, sua
sponte oblatum sperneret; plures abennti Volumnio obsistere; 2
obtestari, ne pravo cum collega certamine rem publicam
prodat: si qua clades incidisset, desertori magis quam deserto
noxiæ fore; eo rem adductam, ut omne rei bene aut secus 3
gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit
delegatum; neminem quæsiturum, quæ verba Appii, sed quæ
fortuna exercitus fuerit; dimitti ab Appio eum, sed a re publica 4
et ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum.
Hæc monendo obtestandoque prope restitantes consules in 5
contionem pertraxerunt. Ibi orationes longiores habitæ in
eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum
verbis fuerat; et quum Volumnius, causa superior, ne infa- 6
cundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus
esset, cavillansque Appius sibi acceptum referre diceret debere, 7
qnod ex muto atque elingui facundum etiam consulem habe-
rent: priore consulatu, primis utique mensibus, hiscere eum
nequisse, nunc iam populares orationes serere, „Quam mallem“ 8
inquit Volumnins, „tu a me strenue facere, qnam ego abs te
scite loqui didicissem.“ Postremo condicionem ferre, quæ
decretura sit, non orator (neque enim id desiderare rem pub-
licam), sed imperator uter sit melior. Etruriam et Samnium 9
provincias esse; utram mallet, eligeret; suo exercitu se vel
in Etruria vel in Samnio rem gesturum. Tum militum clamor 10
ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. Quo 11
animadverso consensn Volumnius „Quoniam in collegæ volun-
tate interpretanda“ inquit „erravi, non committam, ut, quid
vos velitis, obscurum sit. Manere an abire me velitis, clamore

12 significate.“ Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes
e castris exciret. Armis arreptis in aciem descendunt. Et
13 Volumnius signa canere ac vexilla efferri castris iussit; Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante seu quieto
se fore collegæ victoriam; deinde veritum, ne suæ quoque
legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis
14 signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi
fuerunt; nam et Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum
cum cohortibus paucis ierat, suoque impetu magis milites
15 quam cuiusquam ductu aut imperio pugnam capessebant, et
Romani exercitus nec pariter ambo ducti nec satis temporis
16 ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius
ad hostem perveniret; itaque fronte inæquali concursum est;
et velut sorte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci
Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat,
17 Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine,
ita ut inter prima signa manibus ad cælum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: „Bellona, si hodie nobis victoriam
18 duis, ast ego tibi templum voveo.“ Hæc precatus, velut
instigante dea, et ipse collegæ et exercitus virtutem æquavit
ducis. *Et duces* imperatoria opera exsequuntur et milites, ne
19 ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, maiorem molem haud facile sustinentes,
quam cum qua manus conserere assueti fuerant. Urgendo
20 cedentes insequendoque effusos compulere ad castra; ibi
interventu Gellii cohortiumque Sabellarum paulisper recruduit
pugna. Iis quoque mox fusis, iam a victoribus castra oppug-
21 nabantur; et quum Volumnius ipse portæ signa inferret,
Appius Bellonam victricem identidem celebrans accenderet
22 militum animos, per vallum, per fossas irruperunt. Castra
capta direptaque; præda ingens parta et militi concessa est.
Septem millia octingenti hostium occisi, duo millia et centum
viginti capti.

**20** Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus exorti ad

populandos imperii Romani fines per Vescinos in Campaniam
Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt.
Volumnium magnis itineribus in Samnium redeuntem (iam 2
enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de
Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuen-
dos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, et ipse 3
cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrant tantum iam
prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint; itaque 4
iam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium
esse, ut relicta ibi præda in expeditionem redeant, nec tam
oneratum agmen dimicationi committant. Ea quanquam similia 5
veris erant, certius tamen exploranda ratus dimittit equites,
qui vagos prædatores in agris palantes excipiant; ex quibus 6
inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem,
inde tertia vigilia moturum; iter in Samnium esse. His satis 7
exploratis profectus tanto intervallo ab hostibus consedit, ut
nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, et egre-
dientem e castris hostem opprimeret. Aliquanto ante lucem 8
ad castra accessit gnarosque Oscæ linguæ exploratum, quid
agatur, mittit. Intermixti hostibus, quod facile erat in nocturna
trepidatione, cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa,
prædam prædæque custodes exire, immobile agmen et sua quem-
que molientem, nullo inter alios consensu nec satis certo im-
perio. Tempus aggrediendi aptissimum visum est; et iam lux 9
appetebat; itaque signa canere iussit agmenque hostium aggre-
ditur. Samnites præda impediti, infrequentes armati, pars 10
addere gradum ac præ se agere prædam, pars stare incerti,
utrum progredi an regredi in castra tutius foret; inter cuncta-
tionem opprimuntur, et Romani iam transcenderant vallum,
cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præter- 11
quam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione
turbatum erat, qui partim ipsi soluti vinctos solvebant, partim 12
arma in sarcinis deligata rapiebant tumultumque prœlio ipso
terribiliorem intermixti agmini præbebant. Memorandum 13
deinde edidere facinus; nam Staium Minacium ducem adeun-

tem ordines hortantemque invadunt; dissipatis inde equitibus,
qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemque equo
14 captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tu-
multu prima signa Samnitium prœliumque iam profligatum
15 integratum est; nec diutius sustineri potuit. Cæsa ad sex
millia hominum; duo millia et quingenti capti, in eis tri-
buni militum quattuor, signa militaria triginta, et, quod
lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia
et quadringenti, præda ingens sociorum; accitique edicto
domini ad res suas noscendas recipiendasque, præstituta die.
16 Quarum rerum non exstitit dominus, militi concessæ; coactique
vendere prædam, ne alibi quam in armis animum haberent.

**21** Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ
2 præbuerat; et per eos forte dies ex Etruria allatum erat, post
deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam
in arma et Gellium Egnatium, Samnitium ducem, et Umbros
ad defectionem vocari et Gallos pretio ingenti sollicitari.
3 His nuntiis senatus conterritus iustitium indici, dilectum omnis
4 generis hominum haberi iussit. Nec ingenui modo aut iunio-
res sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factæ
libertinique centuriati, et defendendæ urbis consilia agita-
bantur, summæque rerum prætor P. Sempronius præerat.
5 Ceterum parte curæ exonerarunt senatum L. Volumnii con-
sulis litteræ, quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ
6 cognitum est. Itaque et supplicationes ob rem bene gestam
consulis nomine decernunt, *et* iustitium remittitur, quod fuerat
7 dies duodeviginti, supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio
regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum; itaque
placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum et Falernum agrum
8 deducerentur, una ad ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ appel-
lata, altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum,
ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab
9 colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum
est, ut plebeiscito iuberetur P. Sempronius prætor triumviros
10 in ea loca colonis deducendis creare; nec, qui nomina darent,

facile inveniebantur, quia in statiouem se prope perpetuam
infestæ regionis, nou in agros mitti rebantur.

Avertit ab eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum 11
et crebræ litteræ Appii moueutis, ue regionis eius motum
negligerent: quattuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, 12
Umbros, Gallos; iam castra bifariam facta esse, quia unus
locus capere tautam multitudinem uon possit. Ob hæc et 13
(nam appetebat tempus) comitiorum causa L. Volumnius consul
Romam revocatus; qui priusquam ad suffragium centurias
vocaret, in coutiouem advocato populo, multa de magnitudine
belli Etrusci disseruit: iam tum, quum ipse ibi cum collega rem 14
pariter gesserit, fuisse tautum bellum, ut uec duce uno nec
exercitu geri potuerit; accessisse postea dici Umbros et ingentem exercitum Gallorum. Adversus quattuor populos duces 15
cousules illo die deligi meminissent. Se, uisi coufideret, eum
consensu populi Romaui cousulem declaratum iri, qui haud
dubie tum primus omuium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum. Nemiui dubium erat, quin Q. Fabius [quin- 22
tum] omuium consensu destinaretur; eumque et prærogativa et
primo vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumuio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis bienuio ante; deinde, ut vin- 2
cebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium
posceudum: id seuectuti suæ adminiculum fore. Censura 3
duobusque consulatibus simul gestis expertum se, nihil coucordi
collegio firmius ad rem publicam tueudam esse. Novo imperii
socio vix iam assuescere senilem auimum posse; cum moribus
notis facilius se commuuicaturum cousilia. Subscripsit ora- 4
tioni eius consul cum meritis P. Decii laudibus, tum, quæ
ex concordia consulum bona quæque ex discordia mala in
administratione rerum militarium evenireut, memorando, quam 5
prope ultimum discrimen suis et collegæ certaminibus nuper
ventum foret, admonendo: Decium Fabiumque uno animo, 6
una mente vivere; esse præterea viros uatos militiæ, factis
magnos, ad verborum linguæque certamiua rudes. Ea iugeuia consularia esse; callidos sollertesque, iuris atque elo- 7

quentiæ consultos, qualis App. Claudins esset, urbi ac foro præsides habendos prætoresqne ad reddenda inra creandos
8 esse. His agendis dies est consumptus. Postridie ad præscriptum consulis et consularia et prætoria comitia habita.
9 Consules creati Q. Fabius et P, Decius, App. Clandius prætor, omnes absentes; et L. Volumnio ex senatus consulto et scito plebis prorogatum in annnm imperium est.

23 Eo anno prodigia multa fuerunt, quorum averruncandorum
2 causa supplicationes in biduum senatus decrevit; publice vinnm ac tus præbitum; snpplicatum iere frequentes viri
3 feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ Patriciæ, quod in foro boario est ad ædem rotun-
4 dam Herculis, inter matronas ortum. Verginiam Auli filiam, patriciam plebeio nuptam, L. Volumnio consuli, matronæ, quod e patribus ennpsisset, sacris arcnerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum ex-
5 arsit, qnum se Verginia et patriciam et pudicam in Patriciæ Pudicitiæ templum ingressam et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit, nec se viri honorumve eius ac rerum gestarum
6 pænitere, *ex* vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. In vico Longo, ubi habitabat, cx parte ædinm, quod satis esset loci modico sacello, exclusit aramque ibi posuit, et convocatis plebeiis matronis, conquesta in-
7 iuriam patriciarum, „Hanc ego aram“ inquit „Pudicitiæ Plebeiæ dcdico; vosque hortor, ut, quod ccrtamen virtutis viros in
8 hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit, detisque operam, ut hæc ara quam illa, si quid potest, sanctins et a
9 castioribus coli dicatur.“ Eodem ferme ritu et hæc ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla nisi spectatæ pudicitiæ matrona, et quæ uni viro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet;
10 vulgata dein religio [a] pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit.

11 Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii ædiles curules aliquot
12 feneratoribus diem dixerunt; quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina et

trium mensarum argentea vasa in cella Iovis Iovemque in
culmine cum quadrigis, et ad ficum Ruminalem simulacra in-
fantium conditorum urbis sub uberibus lupæ posuerunt, semi-
tamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis strave-
runt. Et ab ædilibus plebeiis L. Ælio Pæto et C. Fulvio 13
Curvo ex multaticia item pecunia, quam exegerunt pecua-
riis damnatis, ludi facti pateræque aureæ ad Cereris positæ.

Q. inde Fabius quintum et P. Decius quartum consula- 24
tum ineunt, tribus consulatibus censuraque collegæ nec gloria A. u. c. 459. A. Ch. 295.
magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia inter se clari. 2
Quæ ne perpetua esset, ordinum magis quam ipsorum inter
se certamen intervenisse reor, patriciis tendentibus, ut Fabius 3
Etruriam extra ordinem provinciam haberet, plebeiis auctori-
bus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in 4
senatu, et postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad
populum est. In contione, ut inter militares viros et factis
potius quam dictis fretos, pauca verba habita. Fabius, quam 5
arborem consevisset, sub ea legere alium fructum indignum
esse dicere; se aperuisse Ciminiam silvam viamque per de-
vios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis sollici- 6
tassent, si alio duce gesturi bellum essent? Nimirum adver-
sarium se, non socium imperii legisse, sensim exprobrat, et
invidisse Decium concordibus collegiis tribus. Postremo se 7
tendere nihil ultra quam ut, si dignum provincia duce-
rent, in eam mitterent; in senatus arbitrio se fuisse et in
potestate populi futurum. P. Decius senatus iniuriam que- 8
rebatur: quoad potuerint, patres annisos, ne plebeiis aditus
ad magnos honores esset; postquam ipsa virtus pervicerit, ne 9
in ullo genere hominum inhonorata esset, quæri, quemadmodum
irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam for-
tunæ et in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se 10
consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio
senatum provinciam dare. Si honoris eius causa, ita eum 11
de se deque re publica meritum esse, ut faveat Q. Fabii
gloriæ, quæ modo non sua contumelia splendeat. Cui 12

autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile,
quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro
13 supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus
in Etruria gestis; velle et P. Decium gloriari; et forsitan,
quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties nouvum ex
14 improviso incendium daret, eum se exstincturum. Postremo
se collegæ honores præmiaque concessurum verecundia ætatis
eius maiestatisque; quum periculum, quum dimicatio propo-
15 sita sit, neque cedere sua sponte neque cessurum. Et si nihil
aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod
populi sit, populus iubeat potius, quam patres gratificentur.
16 Iovem optimum maximum deosque immortales se precari, ut
ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem
17 felicitatemque in bello administrando daturi sint. Certe id et
natura æquum et exemplo utile esse et ad famam populi
Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce
18 bellum Etruscum geri recte possit. Fabius nihil aliud pre-
catus populum Romanum quam ut, priusquam intro vocarentur
ad suffragium tribus, App. Claudii prætoris allatas ex Etruria
litteras audirent, comitio abiit. Nec minore populi con-
sensu quam senatus provincia Etruria extra sortem Fabio
decreta est.

**25** Concursus inde ad consulem factus omnium ferme iunio-
rum, et pro se quisque nomina dabant; tanta cupido erat
2 sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba
„Quattuor millia“ inquit „peditum et sexcentos equites dum-
taxat scribere in animo est; hodierno et crastino die qui no-
3 mina dederitis, mecum ducam. Maiori mihi curæ est, ut
omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militi-
4 bus.“ Profectus apto exercitu et eo plus fiduciæ ac spei
gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum
Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii
5 prætoris pergit. Paucis citra millibus lignatores ei cum præ-
sidio occurrunt; qui ut lictores prægredi viderunt Fabiumque
esse consulem accepere, læti atque alacres diis populoque

Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent.
Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius, 6
quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, „Ain' tan-
dem?" inquit „num castra vallata non habetis?" Ad hoc quum 7
succlamatum esset, duplici quidem vallo et fossa, et tamen in
ingenti metu esse, „Habetis igitur" inquit „affatim lignorum;
redite et vellite vallum." Redeunt in castra, terroremque ibi 8
vellentes vallum et iis, qui in castris remanserant, militibus
et ipsi Appio fecerunt; tum pro se quisque alii aliis dicere, 9
consulis se Q. Fabii facere iussu. Postero inde die castra
mota et Appius prætor Romam dimissus. Inde nusquam 10
stativa Romanis fuere. Negabat, utile esse uno loco sedere
exercitum; itineribus ac mutatione locorum mobiliorem ac
salubriorem esse; fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat
hiems hauddum exacta. Vere inde primo, relicta secunda 11
legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, præposito-
que castris L. Scipione pro prætore, Romam ipse ad consul-
tandum de bello rediit, sive ipse sponte sua, quia bellum ei 12
maius in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat,
sive senatus consulto accitus; nam in utrumque auctores sunt.
Ab App. Claudio prætore retractum quidam videri volunt, 13
quum in senatu et apud populum, id quod per litteras assi-
due fecerat, terrorem belli Etrusci augeret: non suffecturum
ducem unum nec exercitum unum adversus quattuor populos;
periculum esse, sive iuncti unum premant sive diversi gerant 14
bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duas se 15
ibi legiones Romanas reliquisse, et minus quinque millia pe-
ditum equitumque cum Fabio venisse. Sibi placere, P. De-
cium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad colle-
gam proficisci, L. Volumnio Samnium provinciam dari; si 16
consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam
ad consulem cum exercitu iusto consulari proficisci. Quum 17
magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censu-
isse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur,
donec vel ipse, si per commodum rei publicæ posset, Romam

18 venisset vel aliquem ex legatis misisset, a quo disceret se-
natus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administran-
**26** dum copiis et quot per duces esset. Fabius ut Romam
rediit, et in senatu et productus ad populum mediam oratio-
nem habuit, ut nec augere nec minuere videretur belli famam
magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori
2 quam suo aut rei publicæ periculo consulere; ceterum si sibi
adiutorem belli sociumque imperii darent, quonam modo se
3 oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? Ne-
minem omnium secum coniungi malle; et copiarum satis sibi
cum P. Decio et nunquam nimium hostium fore. Sin col-
lega quid aliud mallet, at sibi L. Volumnium darent adiutorem.
4 Omnium rerum arbitrium et a populo et a senatu et ab ipso
collega Fabio permissum est; et quum P. Decius se [in Sam-
nium vel] in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta
lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis
triumphusque, non bellum decretum consulibus videretur.

5 Invenio apud quosdam, extemplo consulatu inito pro-
fectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione
sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ ex-
6 posui. Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere satis
fuerit, adiecerint et Appii criminationes de Fabio absente ad
populum et pertinaciam adversus præsentem consulem prætoris
contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ
7 quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex
eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt.

Ceterum antequam consules in Etruriam pervenirent,
Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legio-
8 nem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris
præerat, loco adiuvandam paucitatem suorum militum ratus,
9 in collem, qui inter urbem et castra erat, aciem erexit; sed,
ut in re subita, parum explorato itinere, ad iugum perrexit,
quod hostes ceperant parte alia aggressi. Ita cæsa ab tergo
legio atque in medio, quum hostis undique urgeret, circum-
10 venta. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuntius non su-

peresset, quidam auctores sunt, nec ante ad consules, qui iam 11
haud procul a Clusio aberant, famam eius cladis perlatam,
qnam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita et lanceis infixa, ovantesque
moris sni carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos tra- 12
dant, nec tantum cladis acceptum, et circumventis pabulatoribns cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem
subsidium e castris tulisse, victoresque Umbros redintegrato
prœlio victos esse, captivosque eis ac prædam ademptam.
Similius vero est, a Gallo hoste quam Umbro eam cladem 13
acceptam, quod qunm sæpe alias, tum eo anno Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam 14
quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quattuor
legionibus et magno equitatu Romano Campanisque mille
eqnitibus delectis, ad id bellum missis, et sociorum nominisqne
Latini maiore exercitu quam Romano, alii duo exercitus 15
haud procul urbe Etruriæ oppositi, unus in Falisco, alter in
Vaticano agro. Cn. Fulvius et L. Postumius Megellus, proprætores ambo, stativa in eis locis habere iussi.

Consules ad hostes transgressos Appenninum in agrum Sen- 27
tinatem pervenerunt; ibi quattuor millium ferme intervallo
castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ, at- 2
que ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes neve in
aciem descenderent simnl; Samnitibus Galli, Etruscis Umbri 3
adiecti. Dies indicta pugnæ; Samniti Gallisque delegata
pugna; inter ipsum certamen Etrusci Umbrique iussi castra
Romana oppugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clu- 4
sini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi, qui,
editis hostium consiliis, dimissi cum donis, nt subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules 5
Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad
Clusium admoveant summaqne vi fines hostium depopulentur,
scribunt. Huius populationis fama Etruscos ex agro Senti- 6
nate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut
absentibus iis pugnaretur. Per biduum lacessiere prœlio ho-

7 stem; biduo nihil dignum dictu actum; pauci utrinque cecidere,
magisque irritati sunt ad iustum certamen animi quam ad
discrimen summa rerum adducta. Tertio die descensum in
8 campum omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent,
cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas
acies decurrit; inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Ro-
manos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam
9 Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles „Illac
fuga“ inquit „et cædes vertit, ubi sacram Dianæ feram iacentem
videtis; hinc victor Martius lupus, integer et intactus, gentis
10 nos Martiæ et conditoris nostri admonnit.“ Dextro cornu
Galli, sinistro Samnites constiterunt. Adversus Samnites Q.
Fabius primam ac tertiam legionem pro dextro cornu, adver-
sus Gallos pro sinistro Decius quintam et sextam instruxit;
11 secunda et quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio
gerebat bellum.

Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est,
ut, si affuissent Etrusci et Umbri, aut in acie ant in
castris, quocunque se inclinassent, accipienda clades fuerit.
**28** Ceterum quanquam communis adhuc Mars belli erat necdum
discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset, haudquaquam
2 similis pugna in dextro lævoque cornu erat. Romani apud
Fabium arcebant magis quam inferebant pugnam, extraheba-
3 turque in quam maxime serum dici certamen, quia ita per-
suasum erat duci, et Samnites et Gallos primo impetu feroces
4 esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim resi-
dere Samnitium animos, Gallorum quidem etiam corpora, in-
tolerantissima laboris atque æstus, fluere, primaque eorum
prœlia plus quam virorum, postrema minus quam feminarum
5 esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam
6 integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius et ætate
et vigore animi, quantumcunque virium habuit, certamine primo
effudit. Et quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum
7 in pugnam concitat, et ipse fortissimæ iuvenum turmæ immix-

tus orat proceres iuventutis, in hostem ut secum impetum
faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu et
ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum; 8
iterum longius evectos et iam inter media peditum agmina
prœlium cientes novum pugnæ conterruit genus; essedis car- 9
risque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rota-
rumque advenit et insolitos eius tumultus Romanorum con-
terruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus 10
pavor dissipat; sternit inde ruentes equos virosque improvida
fuga. Turbata hinc etiam signa legionum, multique impetu 11
equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti ante-
signani, et insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies
nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari 12
Decius, quo fugerent, quamve in fuga spem haberent; obsi-
stere cedentibus ac revocare fusos; deinde, ut nulla vi per-
culsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compel-
lans, „Quid ultra moror“ inquit „familiare fatum? Datum 13
hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula
simus. Iam ego mecum hostium legiones mactandas Telluri
ac diis manibus dabo.“ Hæc locutus M. Livium pontificem, 14
quem descendens in aciem digredi vetuerat ab se, præire
iussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu po-
puli Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem pre- 15
catione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim
bello Latino se iusserat devoveri, quum secundum sollemnes 16
precationes adiecisset, præ se agere sese formidinem ac fugam
cædemque ac cruorem, cælestium, inferorum iras; contacturum 17
funebribus diris signa, tela, arma hostium, locumque eundem
suæ pestis ac Gallorum ac Samnitium fore, hæc exsecratus in 18
se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem,
concitat equum, inferensque se ipse infestis telis est interfectus.
Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce **29**
amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam ac
novam de integro velle instaurare pugnam; Galli, et maxime 2
globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana

incassum iactare tela; torpere quidam et nec pugnæ memi-
3 nisse nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui
lictores Decins tradiderat iusseratqne pro prætore esse,
4 vociferari, vicisse Romanos, defunctos consulis fato; Gal-
los Samnitesque Telluris matris ac deorum manium esse;
rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem, furia-
5 rumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse. Super-
veniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio
et C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie iussu Q. Fabii
consulis ad præsidium collegæ missi. Ibi auditur P. Decii
eventus, ingens hortamen ad omnia pro re publica andenda.
6 Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec
facilis pede collato videretur pugna, iussu legatorum collecta
humi pila, quæ strata inter duas acies iacebant, atque in
7 testudinem hostinm coniecta; quibus plerisque in scuta raris-
que in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus, ita ut magna pars
integris corporibus attoniti conciderent. Hæc in sinistro cornn
8 Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro primo, ut
ante dictum est, cunctando extraxerat diem; dein, postquam
nec clamor hostium nec impetus nec tela missa eandem vim
9 habere visa, præfectis equitum iussis ad latus Samnitium cir-
cumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo
possent impetu incnrrerent, sensim suos signa inferre iussit
10 et commovere hostem. Postquam non resisti vidit et haud
dnbiam lassitudinem esse, tum collectis omnibus subsidiis,
quæ ad id tempns reservaverat, et legiones concitavit et sig-
11 num ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt
Samnites impetum, præterque aciem ipsam Gallorum, relictis
12 in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur; Galli
testudine facta conferti stabant. Tum Fabius, audita morte
collegæ, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere
acie iubet et circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem;
13 tertiæ deinde legionis subsequi principes et, qua turbatum
agmen hostium viderent impetu equitum, instare ac territos
14 cædere. Ipse ædem Iovi Victori spoliaque hostium qunm

vovisset, ad castra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis
consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitu- 15
dinem portæ non recepere, tentata ab exclusis turba suorum
pugna est; ibi Gellius Egnatius, imperator Samnitium, cecidit; 16
compulsi deinde intra vallum Samnites parvoque certamine
capta castra, et Galli ab tergo circumventi. Cæsa eo die 17
hostium viginti quinque millia, octo capta; nec incruenta
victoria fuit; nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia, 18
ex Fabii mille septingenti. Fabius, dimissis ad quærendum
collegæ corpus, spolia hostium coniecta in acervum Iovi Vic-
tori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum super- 19
stratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit; postero die
inventum relatumque est cum multis militnm lacrimis. Inter- 20
missa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus
omni honore laudibusque meritis celebrat.

Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio proprætore res **30**
ex sententia gesta, et præter ingentem illatam populationibus
agrorum hosti cladem pugnatum etiam egregie est, Perusino- 2
rumque et Clusinorum cæsa amplius millia tria et signa mili-
taria ad viginti capta. Samnitium agmen quum per Pelignum 3
agrum fugeret, circumventum a Pelignis est; ex millibus
quinque ad mille cæsi.

Magna eius diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama 4
est, etiam vero stanti; sed superiecere quidam augendo fidem, 5
qui in hostium exercitu peditum decies centena millia, equitum
sex et quadraginta millia, mille carpentorum scripsere fuisse,
scilicet cum Umbris Tuscisque, quos et ipsos pugnæ affuisse; et 6
ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro
consule ducem consulibus exercitumque eius legionibus consulum
adiiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria 7
victoria est, Volumnius in Samnio interim res gerit Samnitium-
que exercitum in Tifernum montem compulsum, non deterri-
tus iniquitate loci, fundit fugatque.

Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruriæ præsidio, suis 8
legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Sam-

9 nitibus triumphavit. Milites triumphantem secuti sunt. Ce-
lebrata inconditis *carminibus* militaribus non magis victoria
Q. Fabii quam mors præclara P. Decii est, excitataque me-
moria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudi-
10 bus. Data ex præda militibus æris octogeni bini sagaque
et tunicæ, præmia illa tempestate militiæ haudquaquam sper-
nenda.

**31** His ita rebus gestis nec in Samnitibus adhuc nec in
Etruria pax erat; nam et Perusinis auctoribus post deductum
2 ab consule exercitum rebellatum fuerat, et Samnites prædatum
in agrum Vescinum Formianumque et parte alia in Æser-
3 ninum, quæque Vulturno adiacent flumini, descendere. Adver-
sus eos App. Claudius prætor cum exercitu Deciano missus.
Fabius in Etruria rebellante denuo quattuor millia et quin-
gentos Perusinorum occidit, cepit ad mille septingentos qua-
4 draginta, qui redempti singuli æris trecentis decem; præda
5 alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, quum
partem App. Claudius prætor, partem L. Volumnius pro con-
sule sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt; ibi et Sam-
nitium omnes *copiæ* considunt, et Appius Volumniusque castra
6 coniungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimu-
lante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima iam dimi-
7 cantibus spe. Cæsa ergo Samnitium sedecim millia trecenti,
capta duo millia septingenti; ex Romano exercitu cecidere
duo millia septingenti.

8 Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis prodigiisque
sollicitus; nam et terram multifariam pluvisse et in exercitu
App. Claudii plerosque fulminibus ictos nuntiatum est, librique
9 ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius,
aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia mul-
tavit, ex quo multaticio ære Veneris ædem, quæ prope cir-
cum est, faciendam curavit.

10 Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua
per quartum iam volumen annumque sextum et quadragesimum
a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma

intulerunt, agimus; et ne tot annorum clades utriusque gentis 11
laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci, proximo anno Samnites in Sentinati agro, 12
Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quattuor exercitibus, quattuor ducibus Romanis cæsi fuerant; imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem for- 13
tuna videbant, qua ipsi erant; nec suis nec externis viribus iam stare poterant; tamen bello non abstinebant; adeo ne 14
infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat et vinci quam non tentare victoriam malebant. Quinam sit ille, quem pigeat 15
longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

Q. Fabium, P. Decium L. Postumius Megellus et M. **32**
Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus de- A. u. c. 460. A. Ch. 294.
creta provincia est, quia tres scriptos hostium exercitus, uno 2
Etruriam, altero populationes Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ 3
tenuit; Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat patribus) nondum egressos opprimeret. Velut 4
ex composito ibi obvium habuere hostem, ubi et vastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur et egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Cum castra castris collata essent, quod vix Roma- 5
nus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare, et quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa 6
adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum adempto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites 7
vixdum satis certa luce, et eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Improviso oppressis nec animi satis ad resistendum 8
nec virium fuit. Ab tergo castrorum decumana porta impe-

9 tus factus; itaque captum quæstorium quæstorque ibi L.
33 Opimius Pansa occisus. Conclamatum inde ad arma. Consul, tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Suessanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium iubet;
2 manipulos legionum principali via inducit. Vixdum satis aptatis armis in ordines eunt et clamore magis quam oculis hostem noscunt, nec, quantus numerus sit, æstimari potest.
3 Cedunt primo, incerti fortunæ suæ, et hostem introrsum in media castra accipiunt; inde, quum consul vociferaretur, expulsine extra vallum castra deinde sua oppugnaturi essent,
4 rogitans, clamore sublato connixi primo resistunt, deinde inferunt pedem urgentque, et impulsos semel terrore eodem [agunt], quo cœperant, expellunt extra portam vallumque.
5 Inde pergere ac persequi, quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat, non ausi, liberatis castris contenti recepe-
6 runt se intra vallum, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ vigilumque et eorum, qui circa quæstorium oppressi, periere ad septingentos triginta.
7 Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit, et non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos patiebantur; retro in pacatum Sora-
8 num agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam quam res erant, perlata Romam coegit L. Po-
9 stumium consulem vixdum validum proficisci ex urbe. Prius tamen quam exiret, militibus edicto Soram iussis convenire, ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex multaticia pecunia
10 faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit. Inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt, diversi consules ad vastandos agros urbesque oppug-
34 nandas discedunt. Postumius Milioniam oppugnare adortus vi primo atque impetu, dein, postquam ea parum procedebant,
2 opere ac vineis demum iniunctis muro cepit. Ibi, capta iam urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est; postremo

potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia dncenti, 3
capti qnattuor millia septingenti præter prædam aliam. Inde 4
Feritrum dnctæ legiones, unde oppidani cum omnibus rebns
suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam
silentio excesserunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita 5
compositus instructusque mœnibus successit, tanquam idem,
qnod ad Milioniam fuerat, certaminis foret; deinde, ut silen- 6
tium vastum in urbe nec arma nec viros in turribus ac muris
vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet, ne
quam occultam in frandem incantns rueret; duas turmas so- 7
ciorum Latini nominis circumequitare mœnia atque explorare
omnia iubet. Equites portam unam alteramque eadem regi-
one in propinquo patentes conspiciunt itineribusque iis vestigia
nocturnæ hostium fugæ. Adequitant deinde sensim portis 8
urbemqne ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt, et
consuli referunt, excessum urbe; solitudine haud dubia id
perspicuum esse et recentibus vestigiis fugæ ac strage rerum
in trepidatione nocturna relictarum passim. His auditis con- 9
sul ad eam partem urbis, quam adierant equites, circumducit
agmen. Constitutis haud procul porta signis, quinqne equi-
tes iubet intrare urbem et modicum spatium progressos tres
manere eodem loco, si tuta videantur, duos explorata ad se
referre. Qui nbi redierunt retuleruntque, eo se progressos, 10
unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silen-
tium ac solitudinem vidisse, extemplo consul cohortes expeditas 11
in urbem induxit, ceteros interim castra communire iussit.
Ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut in- 12
validos inveniunt relictaque, quæ migratu difficilia essent.
Ea direpta; et cognitum ex captivis est, communi consilio 13
aliquot circa urbes conscisse fugam; suos prima vigilia pro-
fectos: credere, eandem in aliis urbibus solitudinem inven-
turos. Dictis captivorum fides exstitit; desertis oppidis consul 14
potitur.

Alteri consuli M. Atilio neqnaquam tam facile bellum **35**
fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, qnam oppngnari

ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius
2 fuit. Ibi ira vires æquavit; prœlium varium et anceps fuit,
tristius tamen eventu Romanis, et quia insueti erant vinci, et
quia digredientes magis quam in ipso certamine senserunt,
3 quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque
is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis
accepta clades foret; tum quoque sollicita nox fuit iam invasurum
castra Samnitem credentibus aut prima luce cum
4 victoribus conserendas manus. Minus cladis, ceterum non
plus animorum ad hostes erat. Ubi primum illuxit, abire sine
certamine cupiunt. Sed via una, et ea ipsa præter hostes
erat; qua ingressi præbuere speciem recta tendentium ad
5 castra oppugnanda. Consul arma capere milites iubet et sequi
se extra vallum; legatis, tribunis, præfectis sociorum im-
6 perat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant,
se quidem omnia facturos, sed militum iacere animos; tota
7 nocte inter vulnera et gemitus morientium vigilatum esse; si
ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut
relicturi signa fuerint; nunc pudore a fuga contineri, alioqui
8 pro victis esse. Quæ ubi consul accepit, sibimet ipsi circum-
eundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat,
9 cunctantes arma capere increpabat: Quid cessarent tergiversa-
renturque? Hostem in castra venturum, nisi illi extra castra
exissent, et pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent.
10 Armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse; qui nudus
atque inermis hostem maneat, ei aut mortem aut servitutem
11 patiendam. Hæc iurganti increpantique respondebant, con-
fectos se pugna hesterna esse; nec virium quicquam nec san-
guinis superesse; maiorem multitudinem hostium apparere,
12 quam pridie fuerit. Inter hæc appropinquabat agmen, et,
iam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum
portare Samnitem affirmant, nec dubium esse, quin castra
13 circumvallaturi sint. Tunc enimvero consul indignum faci-
nus esse vociferari, tantam contumeliam ignominiamque
14 ab ignavissimo accipi hoste. „Etiamne circumsedebimur“

inquit „in castris, ut fame potius per ignominiam, quam
ferro, si necesse est, per virtutem moriamur?“ Dii bene
verterent; facerent, quod se dignum quisque ducerent; con- 15
sulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum
adversus hostes casurumque inter signa Samnitium, potius
quam circumvallari castra Romana videat. Dicta consulis 16
legati tribunique et omnes turmæ equitum et centuriones
primorum ordinum approbavere. Tum pudore victus miles 17
segniter arma capit, segniter e castris egreditur, longo agmine
nec continenti; mæsti ac prope victi procedunt adversus hostem
nec spe nec animo certiorem. Itaque simul conspecta sunt 18
Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad no-
vissimum fremitus perfertur, exire, id quod timuerint, ad im-
pediendum iter Romanos; nullam inde ne fugæ quidem patere 19
viam; illo loco aut cadendum esse aut stratis hostibus per
corpora eorum evadendum. In medium sarcinas coniiciunt; **36**
armati suis quisque ordinibus instruunt aciem.

Iam exiguum inter duas acies erat spatium, et stabant 2
exspectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor
inciperet. Neutris animus est ad pugnandum, diversique 3
integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum
timuissent. Sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis
pugna, clamore incerto atque impari, cœpit; nec vestigio
quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem exci- 4
taret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit; quorum
quum plerique delapsi ex equis essent et alii turbati, et a
Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, et ad
suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paulum 5
irritata pugna est; sed aliquanto et impigre magis et plures
procurrerant Samnites, et turbatus eques sua ipse subsidia
territis equis proculcavit. Hinc fuga cœpta totam avertit aciem
Romanam; iamque in terga fugientium Samnites pugnabant, 6
quum consul equo prævectus ad portam castrorum, ac statione
equitum ibi opposita edictoque, ut, quicunque ad vallum ten- 7
deret, sive ille Romanus sive Samnis esset, pro hoste haberent,

hæc ipse minitans obstitit prope fuse tendentibus suis in castra.
8 „Quo pergis“ inquit, „miles? Et hic arma et viros invenies,
nec vivo consule tuo nisi victor castra intrabis; proinde elige,
9 cum cive an hoste pugnare malis.“ Hæc dicente consule,
equites infestis cuspidibus circumfunduntur ac peditem in
pugnam redire iubent. Non virtus solum consulem, sed fors
etiam adiuvit, quod non institerunt Samnites spatiumque
circumagendi signa vertendique aciem a castris in hostem
10 fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam; centurio-
nes ab signiferis rapta signa inferre et ostendere suis, paucos
11 et ordinibus incompositis effuse venire hostes. Inter hæc
consul manus ad cælum attollens voce clara, ita ut exau-
diretur, templum Iovi Statori vovit, si constitisset a fuga
Romana acies redintegratoque prœlio cecidisset vicissetque
12 legiones Samnitium. Omnes undique annisi ad restituendam
pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis. Numen etiam
deorum respexisse nomen Romanum visum; adeo facile incli-
nata res repulsique a castris hostes, mox etiam redacti ad
13 eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi obiacente sar-
cinarum cumulo, quas coniecerant in medium, hæsere impe-
diti; deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis
14 circumdant. Tum vero eos a fronte urgere pedites, ab tergo
circumvecti equites; ita in medio cæsi captique. Captivorum
numerus fuit septem millium octingentorum, qui omnes nudi
sub iugum missi; cæsos retulere ad quattuor millia octingentos.
15 Ne Romanis quidem læta victoria fuit; recensente consule
biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus
septem millium octingentorum.
16 Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites
Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare
17 conati urbem non tenuerunt; agros depopulati, quum præ-
dam aliam inde mixtam hominum atque pecudum colonosque
captos agerent, in victorem incidunt consulem ab Luceria
redeuntem, nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo atque
18 impedito agmine incompositi cæduntur. Consul, Interamnam

edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis,
et exercitu ibi relicto, comitiorum causa Romam est pro-
fectus. Cui de triumpho agenti negatus honos et ob amissa 19
tot millia militum, et quod captivos sine pactione sub iugum
misisset.

Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli 37
deerat, *in* Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat
Vulsiniensem agrum; dein cum egressis ad tuendos fines haud 2
procul mœnibus ipsorum depugnat; duo millia octingenti
Etruscorum cæsi; ceteros propinquitas urbis tutata est. In 3
Rusellanum agrum exercitus traductus; ibi non agri tantum
vastati, sed oppidum etiam expugnatum; capta amplius duo
millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax 4
tamen clarior maiorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat,
parta est. Tres validissimæ urbes, Etruriæ capita, Vulsinii,
Perusia, Arretium, pacem petiere, et vestimentis militum fru- 5
mentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret,
indutias in quadraginta annos impetraverunt. Multa præsens
quingentum millium æris in singulas civitates imposita.

Ob hasce res gestas consul quum triumphum ab senatu, 6
moris magis causa quam spe impetrandi, petisset, videretque
alios, quod tardius ab urbe exisset, alios, quod iniussu senatus 7
ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim
collegæ amicos ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoque
negare triumphum, „Non ita“ inquit, „patres conscripti, vestræ 8
maiestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar. Eodem
iure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio
atque Etruria subactis, victoria et pace parta triumphabo.“
Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio 9
orta; pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, aiebat,
pars, auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Iactata 10
res ad populum est, vocatusque eo consul quum M. Horatium,
L. Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem
eius, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed
iussu populi triumphasse diceret, adiiciebat, se quoque laturum 11

fuisse ad popnlum, ni sciret, mancipia nobilium tribunos plebis
legem impedituros; voluntatem sibi ac favorem consentientis
12 populi pro omnibus iussis esse ac futura. Posteroque die
anxilio tribunorum plebis trium adversus intercessionem septem
tribunorum et consensum senatus celebrante popnlo diem
triumphavit.

13 Et huius anni parum constans memoria est. Postumium
auctor est Claudins, in Samnio captis aliquot urbibus, in
Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Lnce-
riam compulsum; ab Atilio in Etruria res gestas, eumqne
14 triumphasse. Fabius ambo consules in Samnio et ad Luce-
riam res gessisse scribit, traductumque in Etruriam exercitum
(sed ab utro consule, non adiicit), et ad Luceriam utrinque
15 multos occisos, inque ea pugna Iovis Statoris ædem votam,
ut Romulus ante voverat; sed fanum tantum, id est locus
16 templo effatus, fuerat; ceterum hoc demum anno, ut ædem
etiam fieri senatus inberet, bis eiusdem voti damnata re publica,
in religionem venit.

**38** Sequitur hunc annum et consul insignis, L. Papirius
A. u. c. 461. A. Ch. 293. Cursor, qua paterna gloria, qua sua, et bellum ingens victo-
riaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem præter
2 L. Papirium, patrem consulis, pepererat. Et forte eodem co-
natu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellum
adornaverant et deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam
sacramenti vetusto velut initiatis militibus. Dilectu per omne
3 Samnium habito nova lege, ut, qui iuniorum non convenisset
ad imperatorum edictum, quique iniussu abisset, caput Iovi
4 sacraretur, exercitus omnis Aquiloniam est indictus. Ad qua-
draginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, con-
5 venerunt. Ibi mediis fere castris locus est consæptus cratibus
pluteisque et linteis contectus, patens ducentos maxime pedes
6 in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacri-
ficatum, sacerdote Ovio Paccio quodam, homine magno natu,
qui se id sacrum repetere affirmabat ex vetusta Samnitium
religione, qua quondam usi maiores eorum fuissent, quum

adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium.
Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri iubebat no- 7
bilissimum quemque genere factisque; singuli introducebantur.
Erat cum alius apparatus sacri, qui perfundere religione 8
animum posset, tum in loco circa omni contecto aræ in medio
victimæque circa cæsæ et circumstantes centuriones strictis
gladiis. Admovebatur altaribus magis ut victima quam ut 9
sacri particeps, adigebaturque iure iurando, quæ visa audi-
taque in eo loco essent, non enuntiaturum. Dein iurare 10
cogebant diro quodam carmine, in exsecrationem capitis
familiæque et stirpis composito, nisi isset in prœlium, quo
imperatores duxissent, et si aut ipse ex acie fugisset aut, si
quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo 11
quidam abnuentes iuraturos se, obtruncati circa altaria sunt;
iacentes deinde inter stragem victimarum documento ceteris
fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione 12
obstrictis, decem nominati ab imperatore; eis dictum, ut vir
virum legerent, donec sedecim millium numerum confecissent.
Ea legio linteata ab integumento consæpti, quo sacrata no-
bilitas erat, appellata est; his arma insignia data et cristatæ
galeæ, ut inter ceteros eminerent. Paulo plus viginti millium 13
alius exercitus fuit, nec corporum specie nec gloria belli nec
apparatu linteatæ legioni dispar. Hic hominum numerus,
quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

Consules profecti ab urbe, prior Sp. Carvilius, cui veteres **39**
legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Inter-
amnati reliquerat, decretæ erant. Cum eis in Samnium pro- 2
fectus, dum hostes operati superstitionibus concilia secreta
agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Cæsa 3
ibi millia hominum duo ferme atque octingenti, capta quattuor
millia ducenti septuaginta. Papirius, novo exercitu (ita enim 4
decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit; minus
quam collega cepit hominum, plus aliquanto occidit; præda
opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium con- 5
sules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Comi-

nium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat,
6 pervenit. Ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est neque
naviter pugnatum; lacessendo quietos, resistentibus cedendo,
comminandoque magis quam inferendo pugnam dies absumebatur.
Quodcunque inciperetur remitteretur que, omnium rerum, etiam
7 parvarum, eventus perferebatur in dies *in* altera Romana castra,
quæ viginti millium spatio aberant, et absentis collegæ consilia
omnibus gerendis intererant rebus; intentiorque Carvilius, quo
maiore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam quam ad
8 Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, iam per omnia
ad dimicandum satis paratus, nuntium ad collegam mittit,
sibi in animo esse postero die, si per auspicia liceret, con-
9 fligere cum hoste; opus esse et illum, quanta maxima vi
posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus
10 ad subsidia Aquiloniam mittenda. Diem ad proficiscendum
nuntius habuit; nocte rediit, approbare collegam consulta
11 referens. Papirius, nuntio misso, extemplo contionem habuit;
multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium
apparatu, vana magis specie quam efficaci ad eventum, dis-
12 seruit: non enim cristas vulnera facere; et per picta atque
aurata scuta transire Romanum pilum; et candore tunicarum
13 fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream
olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occi-
dione occisam, spoliaque ea honestiora victori hosti quam
14 ipsis arma fuisse. Datum hoc forsan nomini familiæque suæ,
ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces
spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis deco-
15 randis essent. Deos immortales adesse propter toties petita
fœdera, toties rupta; tum, si qua coniectura mentis divinæ
16 sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui nefando
sacro mixta hominum pecudumque cæde respersus, ancipiti
17 deum iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes
deos, hinc iuris iurandi adversus fœdera suscepti exsecrationes
horrens, invitus iuraverit, oderit sacramentum, uno tempore
**40** deos, cives, hostes metuat. Hæc comperta perfugarum indiciis

quum apud infensos iam sua sponte milites disseruisset, simul
divinæ humanæque spei pleni clamore consentienti pugnam
poscunt; pænitet, in posterum diem dilatum certamen; moram
diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, iam relatis lit- 2
teris a collega, Papirius silentio surgit et pullarium in auspi-
cium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum 3
cupiditate pugnæ; summi infimique æque intenti erant; dux
militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium 4
etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit; nam quum
pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri ausus tripu-
dium solistimum consuli nuntiavit. Consul lætus, auspicium 5
egregium esse et deis auctoribus rem gesturos, pronuntiat,
signumque pugnæ proponit. Exeunti iam forte in aciem 6
nuntiat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ
ferme erant) Cominium profectas. Quod ne ignoraret collega,
extemplo nuntium mittit; ipse signa ocius proferri iubet.
Subsidia suis quæque locis et præfectos subsidiis attribuerat;
dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus 7
legatos alios, C. Cædicium et T. Trebonium, præfecit; Sp. 8
Nautium mulos, detractis clitellis, cum cohortibus alariis
in tumulum conspectum propere circumducere iubet atque
inde inter ipsam dimicationem, quanto maxime posset moto
pulvere, ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio 9
inter pullarios orta de auspicio eius diei exauditaque ab equi-
tibus Romanis, qui rem haud spernendam rati Sp. Papirio,
fratris filio consulis, ambigi de auspicio renuntiaverunt. Iuvenis 10
ante doctrinam deos spernentem natus rem inquisitam, ne
quid incompertum deferret, ad consulem detulit. Cui ille: „Tu 11
quidem macte virtute diligentiaque esto; ceterum, qui auspicio
adest, si quid falsi nuntiat, in semet ipsum religionem recipit.
Mihi quidem tripudium nuntiatum, populo Romano exercitui-
que egregium auspicium, est.“ Centurionibus deinde imperavit, 12
uti pullarios inter prima signa constituerent. Promovent et
Samnites signa; insequitur acies ornata armataque, ut hosti
quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor 13

tolleretur concurreretur que, emisso temere pilo ictus pullarius
ante signa cecidit; quod ubi consuli nuntiatum est, „Dii in
14 prœlio sunt“ inquit; „habet pœnam noxium caput.“ Ante
consulem hæc dicentem corvus voce clara occinuit; quo lætus
augurio consul, affirmans nunquam humanis rebus magis præsentes interfuisse deos, signa canere et clamorem tolli iussit.
41 Prœlium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis.
Romanos ira, spes, ardor certaminis avidos hostium sanguinis
in prœlium rapit; Samnitium magnam partem necessitas ac
religio invitos magis resistere quam inferre pugnam cogit;
2 nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum,
per aliquot iam annos vinci assueti, ni potentior alius metus
3 insidens pectoribus a fuga retineret. Quippe in oculis erat
omnis ille occulti paratus sacri et armati sacerdotes et promiscua hominum pecudumque strages et respersæ fando nefandoque sanguine aræ et dira exsecratio ac furiale carmen,
detestandæ familiæ stirpique compositum; iis vinculis fugæ
4 obstricti stabant, civem magis quam hostem timentes. Instare
Romanus a cornu utroque, a media acie, et cædere deorum
hominumque attonitos metu; repugnatur segniter, ut ab iis,
5 quos timor moraretur a fuga. Iam prope ad signa cædes
pervenerat, quum ex transverso pulvis velut ingentis agminis
incessu motus apparuit. Sp. Nautius (Octavium Mæcium
6 quidam eum tradunt), dux alaribus cohortibus, erat; pulverem
maiorem quam pro numero excitabant; insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant. Arma signaque
per turbidam lucem in primo apparebant; post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat,
7 fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos; et consul
affirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox
etiam ad hostes accideret, captum Cominium, victorem collegam adesse; anniterentur vincere, priusquam gloria alterius
8 exercitus fieret. Hæc insidens equo; inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam equitibus patefaciant; ipse Trebonio
Cædicioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem

vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in
hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt; 9
panduntur inter ordines viæ; provolat eques atque infestis
cuspidibus in medium agmen hostium ruit, perrumpitque or-
dines, quacunque impetum dedit. Instant Volumnius et Scipio
et perculsos sternunt. Tum iam deorum hominumque victa 10
vis; funduntur linteatæ cohortes; pariter iurati iniuratique fu-
giunt, nec quemquam præter hostes metuunt. Peditum agmen, 11
quod superfuit pugnæ, in castra aut Aquiloniam compulsum
est; nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt. Equites
eques sequitur, peditem pedes; diversa cornua dextrum
ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior ali- 12
quanto Volumnius castra cepit; ad urbem Scipioni maiore
resistitur vi, non quia plus animi victis est, sed melius muri
quam vallum armatos arcent; inde lapidibus propulsant ho-
stem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam colligerentur 13
animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ urbis oppug-
nationem ratus. interrogat milites, satin' æquo animo pate-
rentur, ab altero cornu castra capta esse, se victores pelli a
portis urbis. Reclamantibus universis, primus ipse scuto super 14
caput elato pergit ad portam; secuti alii testudine facta in
urbem perrumpunt, deturbatisque Samnitibus, quæ circa portam
erant muri, occupavere; penetrare in interiora urbis, quia
pauci admodum erant, non audent. Hæc primo ignorare **42**
consul et intentus recipiendo exercitui esse; iam enim præ-
ceps in occasum sol erat, et appetens nox periculosa et su-
specta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius 2
ab dextra capta castra videt, ab læva clamorem in urbe
mixtum pugnantium ac paventium fremitu esse; et tum forte
certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, 3
ut suos in muris videt nec iam integri quicquam esse, quo-
niam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset,
acciri, quas receperat, copias signaque in urbem inferri iussit.
Ingressi proxima, ea parte, quia nox appropinquabat, quie- 4
vere; nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo 5

die ad Aquiloniam Samnitium millia viginti trecenti qnadra-
ginta, capta tria millia octingenti et septuaginta, signa milita-
6 ria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur, non
ferme alium ducem lætiorem in acie visum seu snopte ingenio
7 seu fiducia bene gerundæ rei. Ab eodem robore animi neque
controverso auspicio revocari a prœlio potuit et in ipso
discrimine, quo templa deis immortalibus voveri mos erat,
voverat, Iovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum
mulsi, priusquam temetum biberet, sese facturum. Id votum
dis cordi fuit, et auspicia in bonum verterunt.

43 Eadem fortuna ab altero consnle ad Cominium gesta res.
Prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit
urbem subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis oppo-
2 suit. Iam signum dantem eum nuntius a collega trepidus de
viginti cohortium adventu et ab impetu moratus est et partem
copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum
3 coegit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima et
decem cohortibus alariis equitatuque ire adversus subsidium
4 hostium iussit: quocunque in loco fuisset obvius, obsisteret
ac moraretur, manumque, si forte ita res posceret, conferret,
5 modo ne ad Cominium eæ copiæ admoveri possent. Ipse
scalas ferri ad muros ab omni parte urbis iussit ac testudine
ad portas successit; simnl et refringebantur portæ et vis
undique in muros fiebat. Samnites sicut, antequam in muris
viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis
6 aditu hostes, ita, postquam iam non ex intervallo nec missi-
libus, sed cominus gerebatur res et, qui ægre successerant
ex plano in muros, loco, qnem magis timuerant, victo, facile
7 in hostem imparem ex æquo pugnabant, relictis turribus mu-
risque in forum omnes compulsi, paulisper inde tentaverunt
8 extremam pugnæ fortunam; deinde abiectis armis ad undecim
millia hominnm et quadringenti in fidem consulis venerunt;
cæsa ad quattnor millia octingenti octoginta.

9 Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res; inde me-
dio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna,

hostes non inventi. Septem millia passuum quum abessent
a Cominio, revocati ab suis neutri prœlio occurrerunt. Primis 10
ferme tenebris, quum in conspectu iam castra, iam Aqui-
loniam habuissent, clamor eos utrinque par accidens sustinuit;
deinde regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, 11
flamma late fusa certiori cladis indicio progredi longius pro-
hibuit; eo ipso loco temere sub armis strati passim inquietum 12
omne tempus noctis exspectando timendoque lucem egere.
Prima luce incerti, quam in partem intenderent iter, repente 13
in fugam consternantur ab equitibus, qui egressos nocte
ab oppido Samnites persecuti viderant multitudinem non
vallo, non stationibus firmatam. Conspecta et ex muris Aqui- 14
loniæ ea multitudo erat, iamque etiam legionariæ cohortes
sequebantur; ceterum nec pedes fugientes persequi potuit, et
ab equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta inter-
fecti; arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti
reliqnere; alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, 15
Bovianum perventum est.

Lætitiam utriusque exercitus Romani auxit et ab altera 44
parte feliciter gesta res. Uterque ex alterius sententia consul
captum oppidum diripiendum militi dedit, exhaustis deinde 2
tectis ignem iniecit, eodemque die Aquilonia et Cominium
deflagravere et consules cum gratulatione mntpa legionum
suaque castra coniunxere. In conspectu duorum exercituum 3
et Carvilius suos pro cuiusqne merito laudavit donavitque,
et Papirius, apnd quem multiplex in acie, circa castra, circa
nrbem fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris
filium, et quattuor centuriones manipulumque hastatorum ar-
millis aureisque coronis donavit, Nautium propter expeditio- 4
nem, qua magni agminis modo terruerat hostes, iuvenem Pa-
pirium propter navatam cum eqnitatu et in prœlio operam
et nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam
egressis fecit, centuriones militesque, quia primi portam mu- 5
rumque Aquiloniæ ceperant; equites omnes ob insignem multis
locis operam corniculis armillisque argenteis donat. Con- 6

silium inde habitum. Quum iam tempus esset deducendi ab
7 Samnio exercitus aut utriusque aut certe alterius, optimum
visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius
et infestius agere cetera et persequi, ut perdomitum Samnium
8 insequentibus consulibus tradi posset: quando iam nullus esset
hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur.
unum superesse belli genus, urbium oppugnationes, quarum
per excidia militem locupletare præda et hostem pro aris ac
9 focis dimicantem conficere possent. Itaque litteris missis ad
senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi
Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Veliam oppugnandam
legiones ducunt.

**45** Litteræ consulum ingenti lætitia et in curia et in contione
auditæ, et quatridui supplicatione publicum gaudium privatis
2 studiis celebratum est. Nec populo Romano magna solum,
sed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem forte
3 tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio ani-
mum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid
in Samnio adversi evenisset, quæ coniuratione Samnitium erec-
ta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa
in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione
4 rebellandi habuisset. Legationes sociorum, a M. Atilio præ-
tore in senatum introductæ, querebantur, uri ac vastari agros
a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo Romano nollent.
5 obtestabanturque patres conscriptos, ut se a vi atque iniuria
communium hostium tutarentur. Responsum legatis, curæ
senatui futurum, ne socios fidei suæ pæniteret; Etruscorum
6 propediem eandem fortunam quam Samnitium fore. Segnius
tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Fali-
scos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, alla-
7 tum foret arma Etruscis iunxisse. Huius propinquitas populi
acuit curam patribus, ut fetiales mittendos ad res repetendas
censerent; quibus non redditis, ex auctoritate patrum iussu
8 populi bellum Faliscis indictum est, iussique consules sortiri,
9 uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Iam

Carvilius Veliam et Palumbinum et Herculaneum ex Samnitibus ceperat, Veliam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros accessit. Ad Herculaneum etiam signis 10
collatis ancipiti prœlio et cum maiore sua quam hostium iactura dimicavit; castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit; oppugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus 11
capta aut cæsa ad decem millia hominum, ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim frigoris iam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sæpinum 12
maior vis hostium restitit. Sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum, nec obsidio, sed bellum ex æquo erat; non enim muris magis se Samnites quam armis ac viris mœnia tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem iustam coegit hostes, obsiden- 13
doque vi atque operibus urbem expugnavit. Itaque ab ira 14
plus cædis editum capta urbe; septem millia quadringenti cæsi, capta minus tria millia hominum. Præda, quæ plurima fuit congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est.

Nives iam omnia oppleverant nec durari extra tecta 46
poterat; itaque consul exercitum de Samnio deduxit. Venienti 2
Romam triumphus omnium consensu est delatus. Triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis transiere 3
ac transvecti sunt; multæ civicæ coronæ vallaresque ac murales conspectæ; inspectata spolia Samnitium, et decore ac pulchri- 4
tudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur; nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. Æris gravis transvecta vicies 5
centum millia et quingenta triginta tria millia; id æs redactum ex captivis dicebatur; argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo mille octingenta triginta. Omne æs argentumque in ærarium conditum, militibus nihil datum ex præda est; auc- 6
taque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in

stipendium militum collatum est, quum, si spreta gloria fuisset
captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, et militi donum dari ex præda
7 et stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini
dedicavit, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem
veterem auctorem invenio (neque hercule tam exiguo tempore
perficere potuisset); ab dictatore patre votam filius consul de-
8 dicavit exornavitque hostium spoliis; quorum tanta multitudo
fuit, ut non templum tantum forumque iis ornaretur, sed
sociis etiam coloniisque finitimis ad templorum locorumque
9 publicorum ornatum dividerentur. Ab triumpho exercitum
in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat,
hibernatum duxit.

10 Inter hæc Carvilius consul in Etruria Troilum primum
oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia
11 grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit, ceteram multitu-
dinem oppidumque ipsum vi cepit. Inde quinque castella
12 locis sita munitis expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia
quadringenti, minus duo millia capti. Et Faliscis pacem peten-
tibus annuas indutias dedit, pactus centum millia gravis æris
13 et stipendium eius anni militibus. His rebus actis, ad trium-
phum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ
14 triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli æquatum. Æris
gravis tulit in ærarium trecenta octoginta millia; reliquo ære
ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope
15 ædem eius deæ ab rege Ser. Tullio dedicatam; et militibus ex
præda centenos binos asses et alterum tantum centurionibus
atque equitibus, malignitate collegæ gratius accipientibus mu-
16 nus, divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Po-
stumium legatum eius, qui, dicta die a M. Scantio tribuno
plebis, fugerat [in] legatione, ut fama ferebat, populi iudi-
cium; iactarique magis quam peragi accusatio eius poterat.

**47** Exacto iam anno novi tribuni plebis magistratum inierant;
hisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii
2 suffecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Ar-
vina, C. Marcio Rutilo censoribus; censa capitum millia du-

centa sexaginta duo trecenta viginti unum. Censores vicesimi
sexti a primis censoribus, lustrum undevicesimum fuit. Eodem 3
anno coronati primum ob res bello bene gestas ludos Roma-
nos spectarunt, palmæque tum primum, translato e Græcia
more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, 4
qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a Martis
silice ad Bovillas perstrata est.

Comitia consularia L. Papirius habuit; creavit consules 5
Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D. Iunium Brutum
Scævam. Ipse Papirius prætor factus.

Multis rebus lætus annus vix ad solatium unius mali, 6
pestilentiæ urentis simul urbem atque agros, suffecit; porten-
toque iam similis clades erat, et libri aditi, quinam finis aut
quod remedium eius mali ab diis daretur. Inventum in libris, 7
Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum; neque eo
anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re
actum, præterquam quod unum diem Æsculapio supplicatio
habita est.

## Platonis

apologia Socratis et Crito.

Edidit et in scholarum maxima usum interpretatus est *C. G. Elberling.* — 64 Sk.

## Poetarum aliquot Latinorum

carmina selecta carminumve partes. Scholarum causa seorsum describenda curavit *I. N. Madvigius.* Tertio edidit I. L. Ussing. 56 Sk.

## C. Sallusti Crispi

Catilina et Jugurtha.

Iterum edidit et præfatus est Dr. *E. F. Bojesen.* — 72 Sk.

## Saxonis Grammatici

**historia Danica.** Recensuit et commentariis illustravit Dr. *P. E. Müller.* Opus morte Mülleri interruptum absolvit Mag. *I. M. Velschow.* Pars I. vol. 1—2 & Pars II, cum quinque tabulis æneis. — 8 Rdlr.

## Scriptores rerum Danicarum

partim hactenus inediti, partim emendatius editi ab *I. Langebek.* Ed. cur. *P. F. Suhm, L. Engelstoft & E. C. Werlauff.* To. 1—8. — 36 Rdlr.